

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

А. С. Асилова
Ә. М. Нұрғазина

АҚША-НЕСИЕ САЯСАТЫ

Оқу құралы

Алматы
«Қазақ университеті»
2017

ӘОЖ 336.764.23

КБЖ 65.262.6

А 88

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
экономика және бизнес жоғары мектебінің
Ғылыми кеңесі және Редакциялық-баспа кеңесі
шешімімен ұсынылған
(№5 хаттама 11 шілде 2017 жыл)*

Пікір жазғандар:

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент *М.Т. Жоламанова*
экономика ғылымдарының кандидаты, доцент *Д.Т. Бохаев*
экономика ғылымдарының кандидаты, доцент *С.Ж. Пралиева*

Асилова А.С.

А 88 Ақша-несие саясаты: оқу құралы / А.С. Асилова,
Ә.М. Нұрғазина. – Алматы: Қазақ университеті, 2017.
– 108 б.

ISBN 978-601-04-2807-2

Оқу құралында ақша-несие саясатының құрылуы мен жүзеге асырылуы, Орталық банктердің қызметі, ақша-несиелік реттеу құралдарының жіктелуі және ашық нарықтағы операцияларды орындау шарттары мен тәртібі туралы тақырыптар қарастырылған.

Берілген мәліметтерді есте сақтауға жеңіл болуы үшін оқу құралында өзін-өзі тексеру сұрақтары, есептер мен тапсырмалар берілген. Оқу құралының мәліметтері ақша-несие саясаты саласындағы теориялық және тәжірибелік дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді.

Оқу құралы қаржы-экономикалық мамандықтарында оқитын студенттер мен магистранттарға, сонымен қатар қаржы нарығы мамандарына арналған.

ӘОЖ 336.764.23

КБЖ 65.262.6

ISBN 978-601-04-2807-2

© Асилова А.С., Нұрғазина Ә.М., 2017
© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2017

МАЗМҰНЫ

ҚЫСҚАРТЫЛҒАН СӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ.....	4
КІРІСПЕ.....	5
I. АҚША-НЕСИЕЛІК ҚАТЫНАСТАРДЫҢ НЕГІЗДЕРІ.....	7
1.1. Ақша-несиелік қатынастардың теориялық негіздері және тарихи алғышарттары	7
1.1.1. Ақша-несие саясатының мәні	7
1.1.2. Ақша теорияларының тарихи дамуы	11
1.2. Ақша-несиелік реттеу негіздері.....	20
1.3. Ақша-несие нарығының субъектілері.....	23
1.4. Ақша нарығының негізгі көрсеткіштері	27
II. АҚША-НЕСИЕ САЯСАТЫНЫҢ МЕХАНИЗМІ.....	32
2.1. Ұлттық банктердің қызметі.....	32
2.2. Ақша-несие саясатының бағыттары.....	40
2.2.1. Ақша-несие саясатының басымдықтары	40
2.2.2. Ақша-несие саясатының режимдері.....	45
2.3. Ақша-несие саясатының құралдары.....	48
2.4. Сыртқы әсер ету арқылы ақша-несие саясатын жүзеге асыру...55	
III. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚША-НЕСИЕ САЯСАТЫ	60
3.1. Қазақстан Республикасындағы ақша-несие саясатының ерекшеліктері	60
3.2. Ақша-несие саясаты құралдарының тиімділігін талдау	68
3.3. Алтын-валюталық резервтерді басқару ерекшеліктері.....	76
ҚОРЫТЫНДЫ.....	80
ГЛОССАРИЙ.....	83
ТАПСЫРМАЛАР	84
ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ.....	94
БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ТІЗІМ.....	105
1-ҚОСЫМША.....	107

ҚЫСҚАРТЫЛҒАН СӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ

АҚ	– акционерлік қоғам
ЕДБ	– екінші деңгейдегі банктер
МБҚ	– мемлекеттік бағалы қағаздар
АНС	– ақша-несие саясаты
АҚШ долл.	– АҚШ доллары
ҚР ҰБ	– Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі
Кәсіби қатысушы	– бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушысы
БҚН	– бағалы қағаздар нарығы
АҚШ	– Америка Құрама Штаттары
ШЖС	– шаруашылық жүргізуші субъектілер
БҚ	– бағалы қағаздар
ОД	– бағалы қағаздардың Орталық депозитарийі
ОБ	– Орталық банк
I	– Инфляция
KASE	– Қазақстан қор биржасы
WFE	– World Federation of Exchanges / Қор биржаларының әлемдік федерациясы

КІРІСПЕ

Ақша-несие саясаты тиімді мемлекет тұжырымдамасының жүзеге асыру стратегиясындағы негізгі бағыттардың бірі болып табылады. Ақша-несие саясатының құралдары экономикалық субъектілердің қызметіне әсер ететін және олардың инвестициялық, экономикалық белсенділігінің шарттарын анықтайтын факторлары болып саналады. ҚР ҰБ-нің ақша-несие саясатын жүргізудегі қызметі өзге елдердегі монетарлық саясатты жүргізудің озық тәжірибесіне сүйенеді. Ақша-несие саясатын зерттеу әлемнің барлық мемлекеттердегі экономикалық қажеттіліктерінің негізгі маңыздылығымен анықталады.

«Ақша-несие саясаты» оқу құралы ішкі ақша-несие нарығының тұрақты дамуы үшін іс-шаралардың жүзеге асырылуын қамтамасыз етудегі теориялық-әдіснамалық және тәжірибелік дағдыларды қалыптастыру мақсатында «Ақша-несие саясаты» пәнінің бағдарламасына сәйкестендіріліп құрастырылған.

«Ақша-несие саясаты» пәні – мемлекеттің экономикалық өсуіне ықпал ететін құралдардың қолданылуы мен іс-шаралардың кешенін зерттейтін тәжірибелік-бағдарланған курс.

Ақша-несие саясатының зерттеу саласына келесілер жатады:

- Орталық банктің қызметтері;
- ақша-несие айналымының ережелері;
- ақша-несиелік реттеу құралдарының қолданылу ережесі;
- алтын-валюталық резервтердің құрылу, инвестициялану және қолданылу ерекшеліктері;
- ақша-несие нарығындағы экономикалық субъектілердің қызмет ету ерекшеліктері.

«Ақша-несие саясаты» оқу құралының өзектілігі ақша нарығының мемлекеттің институционалды дамуына қажетті инвестициялық ресурстардың қайта бөлінуіндегі рөлімен анықталады. Оқу құралында берілген оқу-тәжірибелік мәліметтер отандық ақша-несие жүйесінің құрылу кезеңінен қазіргі уақытқа дейінгі инфрақұрылымның реформалануын ескереді. Сонымен қатар

оқу құралында аталған жүйенің банктік секторы, зейнетақы төлемдері жүйесі, бағалы қағаздар нарығы және қаржы нарығының басқа да салаларымен байланысын талдау берілген.

Студенттердің тәжірибелік дағдыларды игеруі үшін Қазақстан Республикасындағы ақша-несие саясатының жүзеге асырылу кезеңдері қарастырылған. Кейс-стади ретінде ашық нарықтағы операциялар мен алтын-валюталық резервтердің инвестициясына талдау жасалған.

Ақша-несие саясатының жалпы тұжырымдамасын оқу аясында қосымша шетел Орталық банктерінің қызмет ету ерекшеліктері қарастырылған.

Оқу құралы кіріспеден, қысқартылған сөздердің тізімінен, негізгі үш бөлімнен, он тараудан, тест сұрақтары мен тапсырмалар бөлімінен және глоссарий мен қорытындыдан құралған.

АҚША-НЕСИЕЛІК ҚАТЫНАСТАРДЫҢ НЕГІЗДЕРІ

1.1. Ақша-несиелік қатынастардың теориялық негіздері және тарихи алғышарттары

1.1.1. Ақша-несие саясатының мәні

Ақша-несие саясаты – елдің ақша-несие айналымын және ақша-несие нарығы мен мекемелерді қолдауға бағытталған шаралар жиынтығы.

Бұл түсінік арқылы «Ақша-несие саясаты» пәнінің мақсаттары мен міндеттерін анықтаймыз.

«Ақша-несие саясаты» пәнінің мақсаты монетарлық саясатты жүргізудің ерекшеліктерін оқыту болып табылады.

«Ақша-несие саясаты» пәнінің міндеттері:

- ақша-несие саясатын жүргізу теориялары мен әдістерін оқыту;
- ақша-несиелік реттеу тәртібі мен шарттарын анықтайтын нормативтік-құқықтық базамен таныстыру;
- ақша-несие саясаты құралдарын талдау және оқыту;
- ҚР ҰБ және шетелдік Орталық банктердің қызметтерін оқыту;
- ҚР және шет мемлекеттердің ақша-несие саясатына талдау жүргізу.

«Ақша-несие саясаты» пәнінің оқыту пәні ақша-несие айналымын реттеуде қолданылатын монетарлық саясат пен құралдардың мазмұны болып табылады.

«Ақша-несие саясаты», «ақша-несие нарығы», «Орталық банк» түсініктерін қарастырамыз.

ҚР ҰБ сәйкес «Ақша-несие саясаты – айналымдағы ақша саны мен құнына ықпал ететін Орталық банк жүргізетін мемле-

кеттік экономикалық саясаттың бір бөлігін көрсетеді. Ұлттық банк ақша-несие саясатын баға тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін жүзеге асырады» [29].

Egewise.com ақпараттық-талдамалық порталының мәліметтеріне сәйкес ақша-несие саясаты инфляцияны шектеу, тиімді айырбас бағамын сақтау, экономикалық өсуді қолдау арқылы қаржылық мәмілелерді басқару үшін Орталық банкпен жүзеге асырылады [30].

АҚШ-тың Федералды резервтер жүйесінің ресми сайтында былай көрсетілген: «монетарлы саясат» түсінігі – ұлттық экономикалық мақсаттарға жету үшін Федералды резерв сияқты Орталық банктердің ақша және несиенің құны мен қолжетімділігіне әсер ету қызметіне жатады [31].

Жоғарыда көрсетілген анықтамалардан «ақша-несие саясаты» және «монетарлы саясат» ұғымдарының сәйкестігін көреміз. Соңғы термин шетел әдебиеттерінде жиі қолданылады. Монетарлы саясаттың мәнін ұғыну үшін АҚШ-тың Германиядағы дипломатиялық миссиясын мысалға алсақ болады, ол арқылы Үкімет жұмысбастылықтың жоғарғы деңгейі мен баға тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында экономикалық белсенділіктің жалпы қарқынын басқарады. Бұл мақсатқа жету үшін екі негізгі құралды қажет етеді: салықтар мен шығындардың қажет деңгейін анықтайтын фискалды саясат және ақша мәмілелерін басқаратын монетарлы саясат. Федералды резервтер жүйесінің, АҚШ-тың тәуелсіз Орталық банкі қаржылық мәмілелерді басқарады және несиелерді қолданады (монетарлы саясат), ал президент пен Конгресс федералды шығындар мен салықтарды реттейді (фискалды саясат) [32].

Англия Банкінің монетарлы саясатының мақсаты бағалық тұрақтылықты – инфляцияның төмен деңгейін қамтамасыз ету болып табылады, осы арқылы экономикалық өсу мен тұрақтылыққа бағытталған Үкіметтің экономикалық мақсаттарына қолдау көрсетеді [33].

Еуропалық Орталық банктің мәліметтеріне сәйкес ақша-несие саясатының басты мақсаты бағалық тұрақтылықты қамтамасыз ету болып табылады. Монетарлы саясат орындай алатын маңызды қызмет – экономикалық өсім мен жұмыс орындарының құрылуын біріктіру [35].

Әр түрлі көздерден алынған ақпараттарды қорытындылай келе «ақша-несие саясаты» термині елдің экономикалық өсу деңгейіне сәйкес төзімді қаржы жүйесін құратын және жалпы макроэкономикалық мақсаттарға жеткізетін монетарлы механизмді анықтайды.

Ақша-несие саясатының мақсаттары мен міндеттерін қарастырайық.

Монетарлы саясаттың негізгі мақсаты – қаржылық мәмілелерді және ақша-несие нарығына қатысушылардың қызметтерін реттеу. Көптеген мемлекеттерде, Қазақстанда да бұл саясаттың басты бағыты – баға тұрақтылығы, алдымен, инфляция деңгейін реттеу болып табылады.

Ақша-несие саясатының міндеттеріне келесілер жатады:

- ақша-несие айналымына жағдай жасау;
- ақша-несие нарығының дамуына жағдай жасау;
- ақша-несие жүйесінің қызмет етуін қамтамасыз ету;
- ақшаның шығарылу, орналастырылу және айналымының шарттарын анықтау;
- несиелік мекемелердің қызмет ету ережелерін анықтау;
- төлем жүйесінің қызмет етуін қамтамасыз ету;
- ақша сұранысы мен ұсынысының көлемін түзетуге бағытталған шараларды жүзеге асыру.

Ақша-несие саясатының ықпал ету саласы – ақша-несие нарығы мен ақша-несие жүйесі. «Ақша-несие нарығы» түсінігі ақша-несие жүйесіндегі қатысушылардың арақатынасын анықтайды. Өз кезегінде ақша-несие жүйесі мемлекет көлемінде ақша-несие ресурстарының сақталуын, жүгінуі мен шығарылымын қамтамасыз ететін қаржылық ұйымдардың жиынтығынан тұрады.

Ақша-несие саясаты экономика жүйесінде келесідей концептуалды функцияларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді:

- реттеушілік;
- бақылаушылық;
- шектеушілік;
- ынталандырушы;
- бөлушілік;
- инвестициялық.

Орталық банктер ұлттық валютаның айырбас бағамын реттеу, сонымен қатар инфляция деңгейін реттеуді жүзеге асырады.

Одан бөлек, монетарлы басшылық ақша жүйесінің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында түрлі құралдарды қолданады.

Бақылаушылық функциясы ақша-несие жүйесі қатысушыларының қызметін бақылауға мүмкіндік беретін Орталық банкпен және өзге қаржылық билікпен қолданылатын іс-шаралар кешенін көздейді.

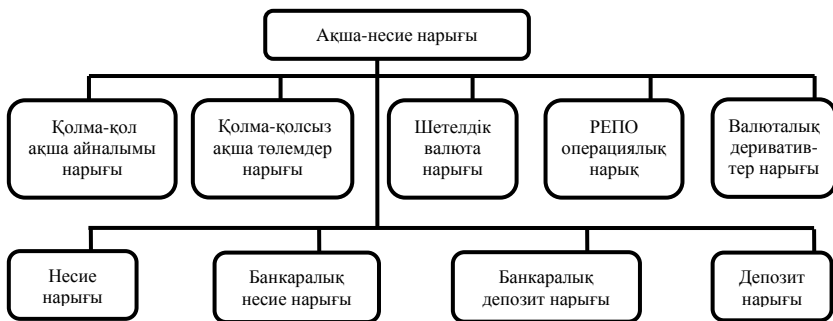
Ақша-несие саясаты құралдарының қолданылуы шаруашылық субъектілердің экономикалық белсенділігін шектеуге немесе ынталандыруға мүмкіндік береді.

Бөлушілік және инвестициялық функцияның мәні келесідей, ақша-несие нарығы мемлекеттің қаржы нарығының бөлігі болып табылады және экономикалық субъектілер арасында қаржылық ресурстарды бөлуде қатысады.

Ақша-несие нарығының мемлекеттік реттелуі ондағы операциялар мен мәмілелердің өткізілу тәртібі мен шарттарын орнататын нормативтік және құқықтық актілердің әзірленуін көздейді.

Ақша-несие жүйесінің объектілеріне қолма-қол және қолма-қолсыз түрдегі ақшалар, несиелік ресурстар, пайыздық мөлшерлемелер, сонымен қатар өзге ақшалай эквиваленттер мен өтімді активтер жатады.

Ақша-несие нарығы бірнеше сегменттерден тұрады – ақша-несие қатынасыны объектісі саралау негізі болып табылатын субнарықтар. Ақша-несие нарығына енетін нарықтар тізімі 1-суретте көрсетілген.

1-сурет. Ақша-несие нарығы

Ескерту: қолданылған материалдар негізінде құрастырылған

Ақша-несие нарығы құрамына келесілер кіреді:

- ұлттық валютаның қолма-қол айналым нарығы;
- қолма-қолсыз есептеу мен төлемдер нарығы – электрондық ақшалар айналысы нарығы;
- шетелдік валюта нарығы, немесе валюта нарығы валюта құралдарының айналыс орны болып табылады. Бұндай нарық биржалық және биржалық емес болып бөлінеді;
- қысқа мерзімді қорлануға арналған РЕПО операциялар нарығы;
- валюталық деривативтер нарығы немесе әр түрлі валюталық активтер негізін құрайтын туынды қаржылық құралдар нарығы;
- несие нарығы;
- депозит нарығы;
- банкаралық несие және депозиттер нарығы.

Сонымен, ақша-несие саясаты ақша-несие айналысын қолдауға және тиімді ақша-несие нарығын құруға бағытталған іс-шаралар кешені болып табылады.

Тұрақты экономикалық даму мақсатындағы монетарлы саясаттың мәнділігі мен маңыздылығын қорыта отырып, «Ақша-несие саясаты» пәні Орталық банктердің қызметімен байланысты, сонымен қатар ақша-несие айналысын қамтамасыз етуде қолданылатын құралдармен байланысты білім мен дағдылардың қалыптасуына бағытталған.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Ақша-несие саясаты қандай функциялар мен міндеттер атқарады?
2. «Ақша-несие жүйесі» түсінігі қалай анықталады?
3. Ақша-несие нарығы қандай функциялар мен міндеттер атқарады?
4. Монетарлы саясаттың түсінігі мен мәні неде?
5. «Ақша-несие саясаты» пәнінің мақсаты мен міндеті неде?
6. Қаржылық құралдардың түрлеріне байланысты ақша-несие нарығының құрылымына қандай салалар (нарықтар) кіреді?
7. Ақша-несиелік реттеуде қандай негізгі түсініктер қолданылады?

1.1.2. Ақша теорияларының тарихи дамуы

Ақша-несиелік қатынастар дамуының тарихи алғышарттары ақша мен несиенің дамуына негізделеді.

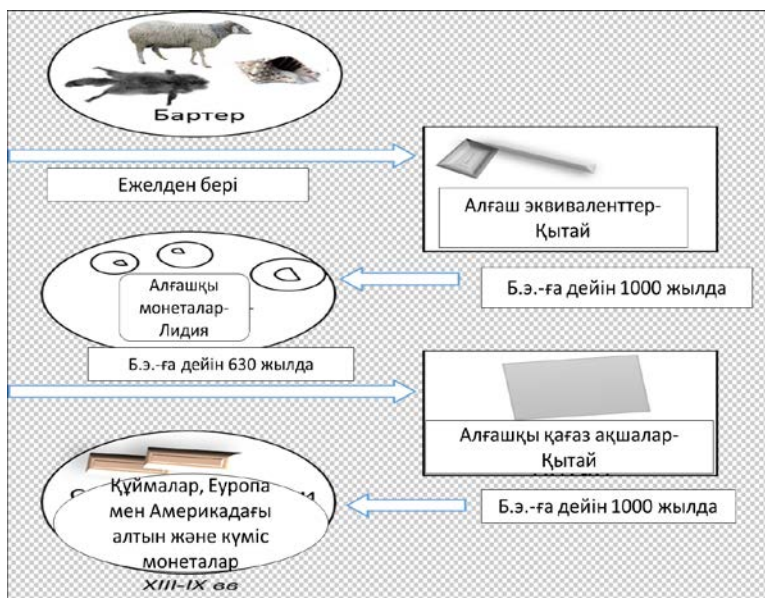
1. Ақша.

Ақшаның пайда болу тарихы тауарлық өндіріске айналған үй шаруашылығымен байланысты. Тауарлық өндіріс өз кезегінде өнеркәсіптік өндірістің дамуына алып келді.

Ақша тауарлы-шаруашылық объектісі ретінде келесідей эволюциядан өтті:

- табиғи формадан металды формаға;
- металдыдан қағаз формаға;
- қағаздан электронды формаға.

Жалпылама теориялар мен зерттеулер нәтижесінде ақшаның әр түрлі формаға өзгеруі 2-суретте бейнеленген.

2-сурет. Ежелгі кезден 9 ғасырға дейінгі ақша формасы

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [25]

Ақшаның бартерлі формасы еңбек бөлінісі пен өндірістің дамуы салдарынан өзін жоғалтты. Бұл форманың қолайсыздығы тиісті айырбас эквивалентін анықтаудың мүмкінсіздігімен байланысты болды.

Металдардың бөлінгіштігі, сиректігі оларды бірыңғай ақша ретінде қолдану мүмкіндігін туындатты. Қымбат металдар – алтын мен күміс құндылығы оларды осы мақсатта әр түрлі континенттерде бірыңғай қолдануда маңызды фактор болды. Монеталар, құймалар және металдардың өзге формалары төлем қаражаттары мен жиынтық байлыққа айналды.

Нәтижесінде қағаз ақшалар металл ақшаларды айналыстан шығарып тастады және әлемде кеңінен таралды. Ғылыми-техникалық дамуы арнайы ақпараттық жүйелерде электронды жазбалар формасында құралатын электронды ақшалардың пайда болуына алып келді.

Экономикалық ғылымда «ақша адамзат қажеттілігі үшін ойлап табылған айырбас эквиваленті» деген пікір бар.

Ежелгі кезден қазіргі уақытқа дейін экономикалық ойлар эволюциясы ақша мен несие туралы әр түрлі теориялар мен көзқарастар бар екендігін көрсетті. Кейбір теориялар мен көзқарастар тезисін 1-кестеде қарастырамыз.

1-кесте

Ақша туралы экономикалық ойлардың эволюциясы

Өркениет/мектеп <i>Қайнар көзі/ойшыл</i>	Ақша және несие туралы тезистер
1	2
I. Ежелгі Шығыс	
<i>«Речение Инусера» қайнар көзі (Ежелгі Египет)</i>	... «ссудалық операциялар мен қарыздық құлдықтың басқарусыз өсуін болдырмау»
<i>Хаммурапи Кодексі (Вавилон)</i>	Қарыздарды уақытылы төлемеу жер телімдерінен айырмайды Қарыздық құлдық уақыты 3 жылдан ұзақ емес «Ақшалы ссуданың шегі 20 %-дан аспайды, табиғи – бастапқы сомасынан 33 %»
<i>«Гуань-цзы» трактаттары (б.э.д. IV-III., Ежелгі Қытай)</i>	Алтын мемлекеттік ресурстарды есептеу шарасы ретінде. ... «нан бағасын мемлекеттік реттеу» Байлықтың құрамы – алтын, інжу және тауарлық маңыздылығы бар өзге де материалдық игіліктер

1	2
<i>Ксенофонт</i> (б.э.д. 431-354 <i>Ежелгі Грекия</i>)	«Ақшаны адамдар тауар айналымы мен байлықтың жинақталуын іске асыру үшін ойлап шығарды»
<i>Аристотель</i> (б.э.д. 384-332, <i>Ежелгі Грекия</i>)	«...ақша қызметтері айналым құралы мен құн өлшемін көрсетеді, сондай-ақ экономика саласына жатады», ал ақшаны «капитал ретінде қолдану – хрематистика саласына жатады»
II. Орта ғасыр	
<i>Ибн-Хальдун</i> (1132-1406, <i>Солтүстік Африка</i>)	Ақша «алтын және күмістен тұратын толық құнды монеталар» рөлін орындау қажет
<i>Ф. Аквинский</i> (1225-1274, <i>Италия</i>)	Ақшаның пайда болу себебі «Сауда мен айналымдағы дұрыс өлшемге жету үшін адамдардың еркі болды»
III. Меркантилизм	
<i>Ақшаның номиналистік теориясы</i> (XVб – XVI., <i>Ерте меркантилизм</i>)	... «алтын мен күміс монеталар айналымында тұрақты қатынас орнайды (бейметалдық жүйе)» «ереже бойынша үкімет ұлттық монетаның құндылығы мен салмағын төмендеті отырып, оны құртумен айналысады»
<i>Ақшаның сандық теориясы</i> (XVI – XVII ғ., <i>кейінгі меркантилизм</i>)	... «ақша құны оның санына кері пропорционал; баға деңгейі ақша санына тура пропорционал; ақша ұсынысының өсуі оған сұранысты арттыра отырып, саудаға әсер етеді»
IV. Классикалық мектеп	
	«Ақша – тауар әлемінен стихиялы түрде бөлініп шыққан тауар; ақша айырбас үдерісін жеңілдететін техникалық құрал, зат»
<i>А. Тюрго</i> (1727-1821, <i>Франция</i>)	... «алтын мен күміс бағасы тек басқа тауарлармен салыстырғанда ғана емес, сонымен қатар бір-бірімен қарым-қатынаста өзгереді»
<i>А. Смит</i> (1723-1790, <i>Шотландия</i>)	«Ақша – үлкен айналым құралы»
<i>Дж.С. Милль</i> (1806-1873, <i>Англия</i>)	«Ақшаның өз құны ақша санына кері пропорционалды өзгереді: кез келген артуы оның құнын төмендетеді, ал кез келген төмендеу оны бірдей пропорцияда жоғарылатады»

1	2
V. Экономикалық романтизм	
<i>П. Прудон</i> (1809-1865, Франция)	«ақшаны жою және оның орнына айналым бондарын енгізу; пайызды қайтарымсыз (пайызсыз) қарызды ұйымдастыру арқылы жою»
Мажинализм	Ақшаның маңызды функциялары – айналым құралы, күн өлшемі, жинақтау құралы немесе қорлану қоры
<i>К. Менгер</i> (1840-1921, Австрия)	«Айырбас – тек пайда емес, сонымен қатар қолданыстағы айырбас қатынасынан алуға болатын экономикалық пайданың бір бөлігін тартып алатын айырбас операциясынан туындаған экономикалық құрбан»
VI. Неоклассиктер	
<i>И. Фишер</i> (1867-1947, Америка)	Айырбас теңдігі $MV = PQ$
<i>А. Пигу</i> (1877-1959, Англия)	«Ақша өтімділігінің орны қандай дәрежеде болса, тиісті баға түзету сондай дәрежеде өтеді»
VII. Кейнстік	
<i>Дж.М. Кейнс</i> (1883-1946, Ұлыбритания)	«Нарықтық қатынастар жүйесі жетілмеген және өзін-өзі реттемейді, экономикалық өсу мен тұрақтылықтың мүмкін болатын жоғары деңгейіне мемлекеттің экономикаға белсенді араласуы арқылы қол жеткізуге болады» «Мемлекет тиісті салық жүйесімен, пайыз мөлшерлемесін шектеу, тағы басқа жолдармен өзінің бағыттаушы ықпалын жүргізе алады»
VIII. Неокейнсиандық (50 ж. XX ғ.)	«Экономикалық үдерістер сипаты мен динамикасының жинақ пен инвестиция арасындағы пропорцияға тәуелділігі тұжырымдамасы: жылдам өсу біріншіден – баға деңгейінің жоғарылау себебі, екіншіден – кәсіпорындарда ресурстарды толық пайдаланбау себебі»
IX. Монетаризм	
<i>М. Фридмен</i> (1912-2006, АҚШ)	Экономикалық үдерістерде ақша, ақша массасы және ақша айналымы ұғымдарының жандануы «Инфляция ақша әсерінен ғана болмайды» [22, 568 б.].
<i>Ескерту:</i> қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [19]	

Экономикалық теорияда бағыттар мен мектептердің дамуы ақша теориясының қазіргі теорияларын қалыптастырды. XX ғасырдағы ұлы экономистер постулаттарының көпшілігі Орталық банктер қызметтерінде қолданылады.

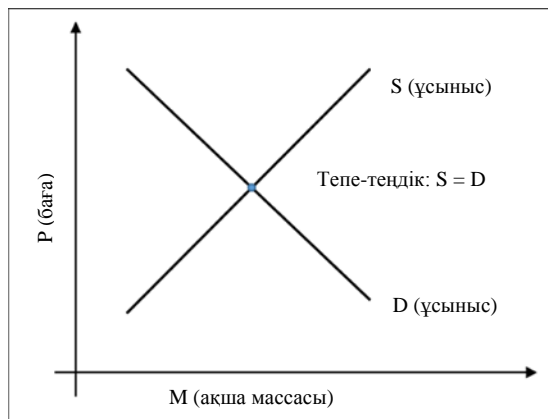
Олардың біріне сұраныс пен ұсыныс теориясы, ақша сандық теориясы жатады.

1. Сұраныс пен ұсыныс

Макроэкономикалық тепе-теңдікке ақшаға деген сұраныс пен ұсыныс теңдігі арқылы жетуге болады.

Үй шаруашылығы мен фирмалар қысқа, орта және ұзақ мерзімді қарыздық қаражаттарға сұранысты тудырады. Сонымен қатар сұраныс – бұл ұйымдар мен үй шаруашылықтары нарығында белгілі бір пайызды тартатын қаражат көлемі.

Ақша ұсынысы қазіргі нарықта фирмалар мен үй шаруашылықтары, сондай-ақ қаржылық мекемелер жинағы – инвесторлардың қаржылары есебінен құралады, қаржылық мекемелер меншікті және тартылған активтерді жинақтайды. Ұсыныс – күтілген пайыз мөлшерлерлемелерін инвесторлар қамтамасыз ете алатын қаражат көлемі. Ақша ұсынысы ұлттық және шетел валюталарындағы активтер есебінен құралады. Сұраныс пен ұсыныс қисығы 3-суретте көрсетілген.

3-сурет. Нарықтағы сұраныс пен ұсыныс теориясы

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [19, 21, 22]

Бұл график несиенің нарығына арналған. Нарық тепе-теңдік жағдайда, сұраныс пен ұсыныс көлемі тең. Бұл түзулердің қиылысу нүктесінде тепе-теңдік пайыз мөлшерлемесі ретінде баға орнайды.

Ақшаға сұраныстың қарапайым функциясы ақша қаражаттарына тура тәуелділікті, ал пайыз мөлшерлемесі көлеміне кері тәуелділікті анықтайды [22].

2. Трансакциялық сұраныс теориясы

Экономикалық теорияға сәйкес ақша сұранысының қазіргі теориялары жеке экономикалық агенттердің нақты ақша қорларының белгілі бір деңгейін қолдау артықшылығын талдайды. Дж. М. Кейнс өтімділікті қалау теориясын ұсынды, онда жинақтарды ақшалай формада сақтауға итермелейтін 3 мотив бар: трансакциялық, спекулятивті (алып-сатарлық) және алдын-алу.

Адамдар ақшаларын келісімдерді жүзеге асыру үшін сақтайды (трансакция) – табыстың артуымен жүргізілген келісімдер саны көбейеді. Трансакциялық сұраныс теориясы ақшаның сандық теориясымен байланысты [22, 456 б.].

Өз кезегінде ақшаға деген спекулятивті сұраныс пайыз мөлшерлемесіне тәуелді. Сонымен қатар алдын-алу мотиві «анықталмағандық шартында индивидті күтпеген төлемдер жасауға мәжбүр болуы мүмкін» екендігін болжайды. Сондықтан ол «қолма-қол ақшаның жетіспеушілігін болдырмау үшін өзінде белгілі бір ақша қаражатын» сақтайды [22, 456-457 б.].

3. Ақшаның сандық теориясы

Экономика ғылымында ақша туралы теориялардың маңызды постулаттары бар. Олардың біріне келесі формуламен көрсетілген ақшаның сандық теориясы жатады [19, 454 б.; 22 368 б.]:

$$M \times V = P \times Y, \quad (1)$$

мұндағы M – ақша массасы;

V – ақша айналымының жылдамдығы;

P – баға деңгейі;

Y – ұсыныс деңгейі.

Көрсетілген модель басқа көрсеткіштердің берілген мәнінде компоненттердің бірін бағалауға мүмкіндік береді. Өзге әде-

биеттерде (Y) ұсыныс көлемін (Q) деп белгілейді – тауар, жұмыс, қызмет өндірісінің көлемі.

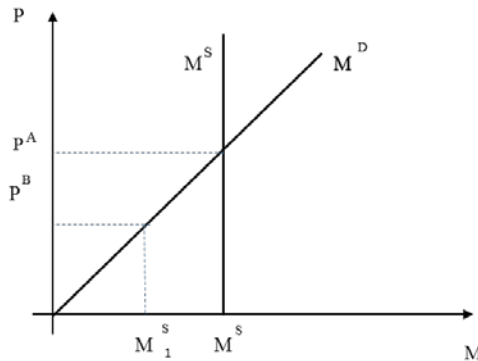
Теорияға сүйене отырып кембридж теңдігі ретінде белгілі келесі формула ұсынылған болатын:

$$M = kPY, \quad (2)$$

мұндағы $k = 1/V$ – номиналды табыс пен қаланған ақша қорлары арасындағы пропорционалдылық коэффициенті, яғни шаруашылық агенттерінің ақшалай формада сақтағысы келетін табысының бір бөлігі немесе монетизация коэффициенті [22 б. 454].

4. Неоклассикалық модель

Неоклассикалық модельге сәйкес ақшаға жиынтық сұраныс – бұл номиналды табыс функциясы (PY), ал ақша ұсынысы экзогенді болады. Теория төмендегі 4-суретте көрсетілген.

4-сурет. Ақша нарығындағы неоклассикалық тепе-теңдік моделі

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған

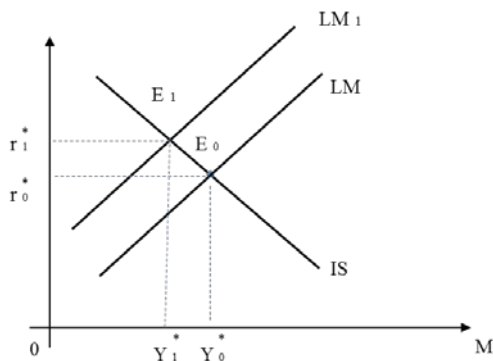
Ақша нарығының неоклассикалық моделінде ақшаға деген трансакциялық сұраныс ескеріледі [22, 456 б.].

5. «IS-LM» моделі

Кейнсиандық теория базасында IS – жинақ-инвестиция; LM – ақша өтімділігін көрсететін, түзулердің қиылысуы көмегімен ақша нарығы мен шынайы нарықтағы тепе-теңдікті бейнелейтін «IS-LM» моделі құрастырылды.

IS қисығы жинақ пен инвестиция теңдігі жағдайындағы пайыз мөлшерлемесі мен табыс арасындағы әр түрлі байланысты көрсетеді.

LM қисығы экономикада ақша нарығының теңдігін сипаттайды және ақша нарығының теңдігі жағдайында пайыз мөлшерлемесі құрылымы мен шынайы табыс деңгейін көрсетеді – 5-сурет.

5-сурет. «IS-LM» тепе-теңдік моделі

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған

Ақшаға немесе пайыз мөлшерлемесіне ұсыныстың өзгеруі LM қисығының орын ауысуына алып келеді, бұл нарықта жаңа тепе-теңдікті туындатады.

«IS-LM» моделі шығын көлемінің өзгерісіне алып келетін жиынтық сұранысқа ықпал етеді.

Қазіргі өркениет басымдығына сүйенсек, әр мемлекет монетарлық реттеу мен бақылау құралдары арқылы экономикаға ықпал ету деңгейін анықтайды. Ақша-несие саясатын жасау осы саладағы ішкі ақша-несие саясатының ерекшеліктерін есепке ала отырып қолданыстағы теориялар мен тәжірибелерге сүйенеді.

Бақылау сұрақтары:

1. Натуралды және ақшалай формадағы ақшалардың пайда болу табиғаты қандай?
2. Ақшаның пайда болуына қандай факторлар әсер етті?
3. Әр түрлі экономистердің ақша қатынастарының пәні, субъектісі және маңызы туралы пікірлері қалай тұжырымдалады? (Дж.Ло, И.Т. Посошков, Д.Юм, Дж. Стюарт, А. Смит, Пол Самуэльсон, Джон К. Гелбрейт)

4. Ақша теориясының қандай негізгі ерекшелігі бар?
5. Ақшаның металды және номиналистік теорияларының қандай айырмашылықтары бар?
6. Монетаризм мен кейнсиандық теорияларының ақша-несие қатынастары бойынша негізі постулаттары қандай?
7. Қлассикалық және неоклассикалық теорияларының ақша-несие қатынастары бойынша мәні қандай?

1.2. Ақша-несиелік реттеу негіздері

Ақша-несие нарығы ел экономикасының және қаржылық жүйенің секторларының бірі болып табылады. Өзінің табиғаты бойынша сыртқы әсерлерге ликвидті және сезімтал келетін бұл нарық әртүрлі қауіптерге көп ұшырайды. Сонымен қатар, жеке-леген тұлғалар артық мөлшердегі кіріс алу үшін қаржылық құралдармен қасақана түрде құқық бұзушылық әрекеттер жасауы мүмкін. Қауіптер мен тәуекелдердің алдын алып, аталған сектордың тұрақтылығын арттыру үшін, сондай-ақ нарық қатысушыларының мүдделерінің бұзылуына алып келетін, қаржылық құралдармен арам пиғылды әрекеттерді болдырмау үшін оның қатысушыларының қызметтерін мемлекеттік реттеу қажет болып табылады.

Ақша-несие нарығын мемлекеттік реттеу келесідей мақсаттарды көздейді:

- қаржы нарығының және ақша-несие жүйенің тұрақтылығын және беріктігін қамтамасыз ету;
- ақша-несие нарығының дамуына қолдау көрсету;
- тәуекелдерді азайту;
- нарықтың және оның қатысушыларының жұмыс жасауына қолайлы жағдайлар қалыптастыру,
- ақша-несиелік қатынастарды іске асыру үшін қолайлы жағдайлар жасау;
- ақша-несиелік айналымды дамыту.

Мемлекеттік реттеудің міндеттері:

- ақша-несие нарығының қатысушылары қызметін іске асыру және жұмыс жасау ережелерін бекіту;
- ақша-несиелік айналым ережелерін бекіту;

- нарықтың ақша-несие жүйесін дамыту бойынша саясатты іске асыру;
- нарық қатысушыларының құқықтарын және мүдделерін қорғау;
- ақша-несие жүйесін инфрақұрылымдық дамыту.

Мемлекеттік қызметтеріне келесілерді жатқызуға болады:

- нормативтік және құқықтық база жасау;
- нарық қатысушылары мен олардың қызметтерін бақылау және реттеу;
- жүйелік тәуекелдерді реттеу;
- төлем жүйесінің жұмыс жасауын қамтамасыз ету;
- ақша-несиелік операцияларды жүргізу және нарықта қаржылық құралдармен мәмілелер жасау.

Ақша-несиелік реттеу саласындағы саясат – тұрақты, тиімді және бәсекелестікке қабілетті Ақша-несие жүйесіні қалыптастыруды көздейді. Мұндай саясат келесі мақсаттарға бағытталады:

- инфрақұрылымдық ұйымдарды дамыту;
- төлем жүйесін қалыптастыру;
- қаржылық құралдар мен операциялар тізімін кеңейту;
- нарық тартымдылығын арттыру;
- ақша-несиелік қатынастар қатысушыларының құқықтарын қорғау;
- халықаралық стандарттарды енгізу;
- жергілікті нарықтың жаһандық жүйеге бірігуін арттыру.

Мемлекеттік реттеудің және нарық қатысушыларының өзара байланысы 6-суретте көрсетілген.

Мемлекеттік реттеу қаржы нарығының, ақша-несие жүйесінің, инвестициялық саясаттың, макроэкономикалық дамудың басымдықтарын және басқа да бағыттарды ескеруі керек. Қаржылық секторға, инвестициялық және экономикалық үдерістерге тартылған ақша-несие нарығы деңгейі ақша-несиелік қатынастардың даму сипатын айқындайды.

Орталық банктер және басқа да қаржылық биліктер тиімді қаржы нарығын қалыптастыру бойынша ағымдағы міндеттерді іске асыруда негізгі рөлді атқарады. Аталған органдар нарықтың өзін де, оның қатысушыларын реттеуді және бақылауды жүзеге асырады.

6-сурет. Ақша-несие нарығының құрылымы

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған

Отандық қаржы нарығын мемлекеттік реттеуді ҚР ҰБ іске асырады, ол қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарға қатысты құзырлы орган болып табылады.

Ақша-несие нарығындағы қатынастарды реттеудің заңнамалық базасына келесідей нормативтік және құқықтық актілер жатады:

- Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім);
- Қазақстан Республикасының Салық кодексі;
- «Төлемдер және төлем жүйелері туралы» Қазақстан Республикасының заңы;
- Қазақстан Республикасының «Қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарды мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы» заңы;
- «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Қазақстан Республикасының заңы және т.б.

ҚР ҰБ ақша-несие нарығын реттеу және дамытуда бірінші кезектегі маңызға ие, құзырлы орган және оның белсенді қатысушысы болып табылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Ақша-несиелік реттеудің қандай ерекшеліктері бар?
2. Құзырлы орган қандай қызметтер мен міндеттерді атқарады?
3. Қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарды мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалаудың қандай мақсаттары мен міндеттері бар?
4. Ақша-несиелік реттеудің мақсаттары үшін қандай негізгі нормативтік және құқықтық актілер бар?
5. Орталық банк қандай мақсаттар мен міндеттерді атқарады?
6. Ақша-несиелік реттеу аясында қандай әсер ету шаралары қолданылады?
7. Ақша-несие нарығында қандай қатысушылар жұмыс жасайды?

1.3. Ақша-несие нарығының субъектілері

Ақша-несие нарығының қатысушылары оның субъектілері болып табылады, олар өздерінің қызметтерінің ерекшеліктерін ескере отырып, мәмілелер жасау және қаржылық құралдармен операциялар жүргізу кезіндегі ақша-несиелік үдерістерге қатысады.

Ақша-несие жүйесінің негізгі субъектілері (7-сурет):

- Орталық банк;
- несиелік ұйымдар – банктік және банктік емес мекемелер;
- инфрақұрылымдық ұйымдар – төлем жүйелері, кепілдік қорлары, несие бюролары және т.б.;
- шаруашылық жүргізуші субъект ретіндегі жеке және заңды тұлғалар.

7-сурет. Ақша-несие жүйесінің субъектілері

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған

Аталған субъектілер ақша-несиелік қатынастарды іске асыру барысында бір-бірімен өзара әрекет етеді.

Бұл субъектілердің қызметтерін қарастырайық:

1. Орталық банк

Орталық банк «банктердің банкі» болып табылады. Ол ұлттық валютаны банкноттар мен монеталар түрінде шығаруды, орналастыруды және айналымға жіберуді қамтамасыз ете отырып, эмиссиялық қызмет атқарады. Орталық банк елдегі ақша бірліктерін эмиссиялауға дара құқыққа ие мекеме.

Елдің Орталық банкі ақша-несиелік реттеуді жүзеге асырады және бағалардың тұрақтылығын қамтамасыз ету, экономикалық өсімге және жұмыспен қамтылу деңгейіне қолдау көрсету мақсатында қаржы-несиелік саясатты орындайды.

Өзінің қызметтерінің аясында «банктердің банкі» төлемдер мен есептеулер жүйесін, сондай-ақ аударым операцияларын ұйымдастырады. Екінші деңгейдегі банктердің корреспонденттік есеп-шоттары елдің Орталық банкінде ашылады.

Аталған қызмет бағыттарынан бөлек Орталық банк құзырлы орган ретінде қаржылық ұйымдарға қатысты басқару қызметтерін де атқара алады. Толығырақ – II бөлімді қараңыз.

2. Қаржылық ұйымдар

Қаржылық ұйымдар қаржы нарығының белсенді қатысушылары болып табылады, оның ішінде:

- банктер;
- сақтандыру компаниялары;
- зейнетақы қорлары;
- инвестициялық қорлар;
- бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушылары;
- несиелік серіктестіктер;
- ломбардтар;
- айырбастау пункттері;
- микроқаржылық ұйымдар.

Аталған ұйымдар ақша-несиелік айналымға мәміле тарабы немесе операция жүргізудегі делдал ретінде қатысады.

Ақша-несие жүйесінің ең басты қатысушылары – коммерциялық банктер. Банк жұмыс жасау үшін банктік операцияларды жүргізуге лицензия алады. Стандартты банктік операцияларға жататындар:

- есеп-шоттар ашу;
- төлемдер жүргізу;
- депозиттер қабылдау;
- несиелер мен қарыздар беру;
- клиенттерге кассалық қызмет көрсету;
- сейфтік сақтау;
- валюталық операциялар жүргізу.

Екінші деңгейдегі банктер шетелдік және ұлттық валютада қолма-қол немесе қолма-қолсыз формаларда жұмыс жасайды.

Қосымша банктік ұйымдар брокерлік және дилерлік қызметке және кастодиандық қызметке лицензия алуға құқылы. Лицензия негізінде банктер брокерлер және дилерлер ретінде, қаржылық құралдар портфелін қалыптастыра отырып, биржалық нарықта өзіндік және тартылған активтерді қаржыландыру жұмыстарын жүргізеді.

Банктер биржалық нарықта бірнеше секторларда жұмыс жасай алады, оның ішінде шетелдік валюталар нарығы, мемлекеттік бағалы қағаздар нарығы, РЕПО операциялар нарығы, корпоративтік бағалы қағаздар нарығы, деривативтер нарығы.

Кастодиандық қызметке лицензия алу банктің кастодиан болып табылатындығын, осылайша банк қаржылық құралдарды және клиенттердің қаржысын тіркеу бойынша қызмет көрсете алады деген сөз. Сонымен бірге, кастодиан банк құжаттық, қаржылық құралдарды сақтай алады. Бағалы қағаздар нарығындағы кастодиандық қызметті кастодиандық қызметке және сейфтік операцияларға лицензиялары бар банктер жүзеге асыруға құқылы.

Кастодиан, сондай-ақ, облигациялар және төлем агентін ұстаушы өкіл қызметін де атқара алады. Эмитент төлем агентінің қызметін эмиссиялық бағалы қағаздар бойынша кірісті және оларды өтеу кезіндегі облигациялардың номиналдық құнын төлеу үшін қолдана алады.

3. Биржа

Биржа қаржылық ұйымдарға жатады, алайда оның қызметінің ерекшеліктері оны жеке бір санатқа бөліп қарауға мүмкіндік береді. Биржаның сауда алаңы өз табиғаты бойынша жекелеген ақша-несие нарығы ретінде қарастыруға тұрарлық сипатта, мұнда әртүрлі қаржылық құралдар айналымы жүзеге асады.

Биржаның атқаратын қызметтері:

- саудаларды ұйымдастыру;
- биржада жасалатын мәмілелер бойынша әр сатушы және қаржылық құралды сатып алушы үшін, мысалы деривативтер нарығында тарап рөлін атқаратын, орталық контрагент. Қор биржасы дефолтты реттеу және орталық контрагент қызметтерін атқару кезінде өзінің сауда жүйесінің қаржылық құралдарының саудасына қатысады;
- клирингтік ұйым. Клирингтік қызметке қаржылық құралмен мәміле жасау қатысушыларының талаптары мен міндеттемелерін анықтау, тексеру және олар туралы ақпарат беру үдерісі жатады. Клиринг мәмілелер бойынша есептеулерді аяқтау үшін қажет [2].

4. Инфрақұрылымдық ұйымдар

Инфрақұрылымдық ұйымдарды Орталық банктің өзі немесе оның қатысуы арқылы құрылуы мүмкін. Мұндай ұйымдар Ақша-несие жүйесінің қызмет жасауындағы маңызды мақсаттарын іске асыруды қамтамасыз етеді. Мысалы, бұл банкаралық есептеу орталықтары, кепілдік қорлары, резервтік қорлар, клирингтік ұйымдар, тіркеушілер, депозитарийлер, өздігінен реттелетін ұйымдар, қауымдастықтар, телекоммуникациялық орталықтар, несие бюролары және тағы да басқалар болуы мүмкін.

Инфрақұрылымдық ұйымдар құрылу мақсаттарына байланысты коммерциялық, мемлекеттік немесе аралас меншік формасында болуы мүмкін.

Қоғамдық мүдделерді қамтамасыз ету үшін инфрақұрылымдық ұйымдарды құру бастамасы көп жағдайда Орталық банктен немесе басқа да қаржылық билік тарапынан болады, ол алдыңғы қатарлы тәжірибеге немесе қаржы нарығының қажеттілігіне негізделеді.

5. Шаруашылық жүргізуші субъект

Қаржылық қызметтердің негізгі тұтынушылары ақша-несиелік қатынастарда әртүрлі операциялар және қаржылық құралдарды қолдану арқылы қатысатын заңды немесе жеке тұлғалар болып табылады.

Ақша-несие нарығы елдің қаржы нарығының бір бөлігіне жатады.

Осыған сүйене отырып, ақша-несие нарығы субъектілері қаржылық ұйымдар қызметін бақылау мен қадағалаудың жалпы нормаларына бағынады.

Бақылау сұрақтары:

1. «Банктердің банкі» қандай қызметтер мен міндеттер атқарады?
2. Биржа, орталық депозитарийдің қандай қызметтік ерекшеліктері бар?
3. Орталық банк қаржылық ұйымдарға қандай қызметтер көрсетеді?
4. Инфрақұрылымдық ұйымдардың қызметтері мен міндеттері қандай?
5. Банктік ұйымдар қандай қызметтер көрсетеді?
6. Несиелік операциялардың мәні неде?
7. Төлем жүйелерінің қызмет ету ерекшеліктері қандай?

1.4. Ақша нарығының негізгі көрсеткіштері

Ақша-несие саясатының негізгі бағдарлары ақша-несие нарығы көрсеткіштері болып табылады, олардың ішіндегі ең бастысы – бұл ақша агрегаттары, инфляция деңгейін және айырбас бағамы. Аталған көрсеткіштер мен экономиканың жағдайы арасында тығыз өзара байланыс бар. Аталған көрсеткіштердің мәнін қарастырып көрейік.

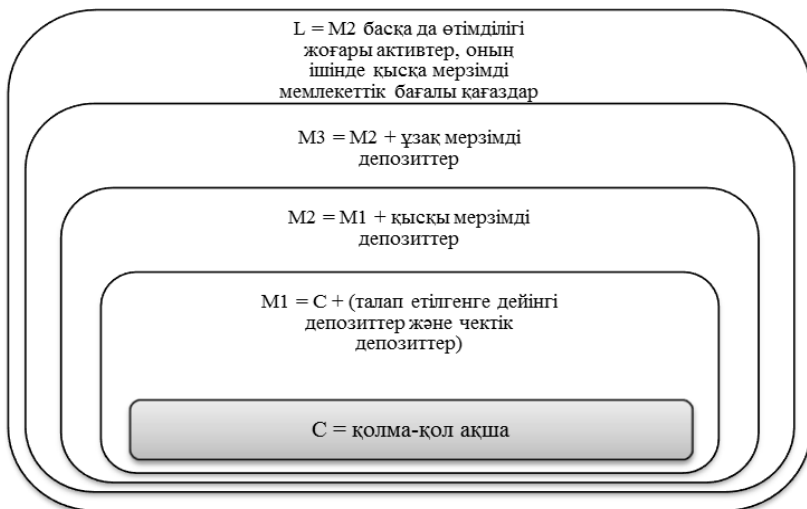
Ұлттық ақшаны елдің Орталық банкі шығарады және қолма-қол – банкноттар мен монеталар түрінде; немесе қолма-қолсыз – контрагенттердің есеп-шоттары бойынша жазба түрінде – ЕДБ болады. Екі форма да ақша базасыны құрайды, оған қосымша шетелдік валютада берілген шетелдік активтер қосылады [20; 22, 15-21 б.]. Көптеген ақпарат көздерінде ақша базасы коммерциялық банктердің қолма-қол ақша сомасы және қорлары түрінде де анықталады.

Ақша-несие саясатының мақсаттары үшін Орталық банктер ақша агрегаттары, инфляция деңгейі, айырбас бағамы сияқты көрсеткіштерді қолданады.

1. Ақша агрегаттары

Банктердің корреспонденттік есеп-шоттарындағы ақша сомасы және айналымдағы ақша экономикадағы жалпы ақша көлемін – ақша ұсынысын немесе ақша массасын құрайды.

Ақша массасы келесідей ақша агрегаттарына бөлінеді, ол 8-суретте көрсетілген.

8-сурет. Ақша-несие нарығы құрылымы

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [20, 20 б.].

Агрегаттар өтімділік деңгейі бойынша төмендейді – абсолютті өтімділікке C және $M1$ ие. Жекелеген ақпарат көздерінде қолма-қол ақша (C) $M0$ агрегаты ретінде беріледі.

2. Инфляция

Ақша сатып алушылық қабілетке ие, ол тұрақты түрде әртүрлі факторлардың әсерімен өзгеріске ұшырап отырады. Қаржы бірлігінің сатып алушылық қабілетінің төмендеуі инфляцияға – ақшаның құнсыздануына алып келеді.

Кері үдеріс «дизинфляция» терминімен анықталады – инфляция қарқынының бәсеңдеуі немесе инфляцияның нөлдік деңгейге жетуі; және «дефляция» – бағалар деңгейінің нөлден төмен түсуі (алдыңғы кезеңдерге қарағанда бағалар деңгейінің кері мәні).

Нарықтық экономика жағдайында бағалардың өсуі инфляцияның ашық формасында көрініс табады. Бағалар тұрақтағанда немесе олардың бағдарлы бекуі кезінде инфляция жасырын немесе басыңқы формаға ие болады, ол нарықтағы тауарлар мен қызметтердің жетіспеушілігімен сипатталады [22, 554 б.].

Жалпы инфляция экономикалық өсіммен бірге жүреді және оның төменгі қарқыны еркін ақшаның аздаған үлесі бар екендігін білдіреді. Алайда инфляцияның әлеуметтік-экономикалық салдары бар және бұл ең алдымен оның қарқыны басқарудан шыққан кезде байқалады.

Құнсыздану салдарына бағалардың бұрмалануы, кірістер бөлінісінің бұзылуы, өндіріс тиімділігінің төмендеуі, халықтың сатып алу қабілетінің төмендеуі және т.б. жатады [832 б., 572 б.].

Инфляцияның түрлері (I) 9-суретте келтірілген.

9-сурет. Инфляция түрлері

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [22, 556 б.]

Инфляция өсуімен бірге монетарлық билік экономикадағы қаржы ұсынысын шектеу бойынша барынша қатаң шаралар қолданады. Жағдай ушыққан кезде стагфляция – экономиканың құлдырауы, жұмыссыздық пен инфляцияның белең алуы орын алады [22, 573 б.].

Экономика ғылымында «инфляциялық салық» түсінігі бар, ол мемлекеттің эмиссиялық белсенділігіне қатысты айтылады. Ұлттық валютаны қосымша шығару кезінде экономикадағы ашқаның құнсыздануы және оның сатып алушылық қабілетінің төмендеуі орын алады, экономикалық субъектілерді шығынға ұшыратады [22, 573 б.].

Сонымен бірге экономист О. Филлипс инфляция және жұмыссыздық арасындағы өзара байланысты анықтады. Аталған теория «Филлипс қисығы» атауына ие. О. Филлипс жүргізген зерттеулер нәтижесі бойынша «жұмыссыздық пен жалақының номиналды мөлшерлемесі деңгейі арасындағы кері тәуелділік анықталды». Инфляция деңгейінің төмендеуі қысқа мерзімді кезеңде жұмыссыздықтың өсуімен бірге жүреді және бағалар жоғарылаған кезде керісінше жұмыссыздық төмендейді – «бағалардың инфляциялық өсімі мен жалақы еңбек ұсынысын ынталандырады және өндірісті кеңейтеді» [22, 575-576 б.].

3. Айырбас бағамы

Ұлттық валютаның айырбас бағамы – басқа елдің ақша бірлігімен көрсетілген, ел валютасының құны. Айырбас бағамы:

- трансшекаралық операциялар және конвертациялар жүргізу кезінде қолданылады;
- импортталатын және экспортталатын тауарлар құнына әсер етеді;
- инвестиция жасау мақсатындағы енгізу және шығару кезіндегі капитал құнын анықтайды;
- макроэкономикалық көрсеткіштерді бағалау және отандық және шетелдік тауарлар мен қызметтердің құнын сәйкестендіру үшін қолданылады.

Айырбас бағамының маңызына сәйкес, ол ақша-несие саясатын жүргізу кезіндегі Орталық банк тарапынан негізгі реттеу және әсер ету нысандарының бірі болып табылады.

Валюталық бағаға ұлттық және шетелдік валюталардың сұранысы мен ұсынысы әсер етеді. Ұлттық валютаның арзандауы оның шетелдік валютаға қатысты құнсыздануын көрсетеді. Ұлттық экономика талаптарына сай келетін, тең салмақты айырбас бағамын қалыптастыру ақша-несиелік реттеудің негізгі басым бағыттарының бірі.

Ұлттық валютаның арзандауы (құнсыздануы) – жоғарғы айырбас бағамы елдің экспорттық операцияларына әсер етеді, алайда импортталатын тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің, сондай-ақ шетелдік капиталдың қымбаттауына алып келеді.

Ұлттық валютаның қымбаттауы – төменгі айырбас бағамы шетелге шығару кезіндегі отандық тауарлардың өзіндік құнын

көтереді. Отандық өндірушілер шетелдік жеткізушілер тарапынан болған құндық бәсекелестіктен зардап шегуде.

Осылайша, ақша-несие саясатын іске асыру мақсаттары үшін Орталық банк қаржылық ұсынысты, ақша агрегаттарын және ақша құнын – пайыздық мөлшерлемені реттеуді жүзеге асырады.

Бақылау сұрақтары:

1. Ақшаның негізгі мақсаттары қандай (құн шамасы, айналым құралы, жинақтау құралы, төлем құралы және әлемдік қаржы қызметі)?
2. Қазіргі ақшалардың қандай ерекшеліктері бар?
3. Қолма-қолсыз есептесулер жүргізудің қандай негізгі формалары мен әдістері бар?
4. Ақша массасы, ақша базасы, ақша агрегаттары және ақша ұсынымы түсініктері және олардың мәні қалай анықталады?
5. Ақша айналымының қандай ерекшеліктері бар?
6. Ақша айналымының ЖІӨ-ге әсерінің қандай ерекшеліктері бар?
7. Инфляцияның қандай түрлері бар?

АҚША-НЕСИЕ САЯСАТЫНЫҢ МЕХАНИЗМІ

2.1. Ұлттық банктердің қызметі

Ақша-несие саясатының орталық атқарушы органы Орталық банк болып табылады. Орталық банк банк жүйесінің жоғарғы немесе бірінші деңгейін білдіреді. Экономикалық мақсаттар мен тапсырмаларға сәйкес Орталық банктің негізгі мақсаттары елдегі баға тұрақтылығы, жұмыспен қамтамасыз ету деңгейі және елдің экономикалық өсімі болуы мүмкін.

Банк жүйесінің жоғары деңгейі бола отырып Орталық банк ақша айналысына, несиелік ұйымдардың қызметтеріне, төлем жүйесінің жұмыс істеуіне, ұлттық ақша-несие саясатының тиімді жұмыс істеуіне қажетті басқа да міндеттерді орындаудың ережелерін айқындайды.

Орталық банк ақша-несие саясаты дамуының кешенді іс-шараларын жасайды, бағыттары мен басымдықтарын анықтайды.

Орталық банк ұлттық валютаны эмиссиялайды. Орталық банк эмиссиялық орталық болып табылады және ұлттық валютаның шығарылуына, орналасуы мен айналысына жауапты болады.

Ішкі ақша нарығының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін бірінші деңгейлі банк ақша-несие саясатын іске асырады және әр түрлі құралдарды пайдаланады, мысалы:

- есеп мөлшерлемесі (қайта қаржыландыру мөлшерлемесі);
- резервті міндеттемелердің нормативі;
- ашық нарықтағы операциялар [22, 28].

Орталық банк ақша-несие саясаты жүйесін және оған қатысушылардың жұмыс істеу ережелерін бекітетін нормативті-құқықтық базаны жасайды, сондай-ақ монетарлық саясат құралдарын пайдалану тәртібін айқындайды.

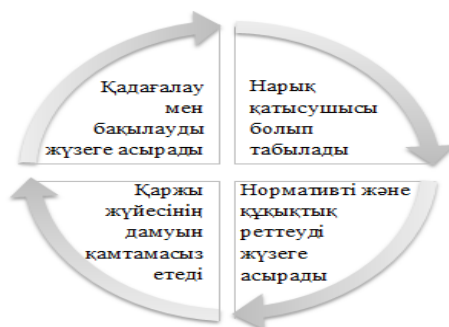
Орталық банк қызметтерінің бағыттары туралы ақпарат 10-суретте көрсетілген.

10-сурет. Орталық банк қызметтері

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған

Орталық банк реттеу, бақылау, қадағалау, қаржы нарығына қатысушыларға лицензия беру арқылы елдің қаржылық билігі және реттеушісі ретінде де бола алады. Өз құзыреті шегінде Орталық банк қаржылық ұйымдардың қызметінде қолданылатын пруденциалдық нормативтерді бекітеді. Орталық банк қызметінің қаржы нарығындағы бағыты 11-суретте көрсетілген.

11-сурет. Қаржы нарығындағы Орталық банктің қызметтері

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған

Орталық банк ұлттық төлемдер мен есеп айырысу жүйелерінің жұмыс істеуін ұйымдастырады, сондай-ақ әлемдік төлем желісінің интеграциясын қамтамасыз етеді.

Орталық банк мемлекеттік қарыздардың белгілі бір бөлігін жабуға арналған мемлекеттік алтын-валюта қорын құрады және сақтайды, сонымен қатар ақша-несие саясатын жүзеге асыру үшін оларды пайдаланады.

Банктердің банкі негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің мониторингін жасап, ақша және қаржы көрсеткіштерінің статистикасын жүргізеді.

Қосымша қызметтеріне валюталық реттеу мен экономика субъектілерін бақылау жатады.

Бірінші деңгейлі банк мемлекеттің заңнамасына, нормативтік-құқықтық актілеріне, өзінің ішкі ережелеріне (ішкі құжаттар) жүгінеді, және де халықаралық стандарттар мен ұсынымдар негізінде басқарылады [28].

Орталық банк басқа да қызметтер мен құзыреттіліктерге ие болуы мүмкін.

Шет мемлекеттердің Орталық банктерінің қызметін жеке талдайық.

1. АҚШ федералды резервті жүйесі

АҚШ федералды резервті жүйесі (ФРЖ) өз тарихын 1913 жылы «Федералды резерв туралы» заң қабылданғаннан бастап жүргізіп келеді. ФРЖ-нің жол салушысы елдің тиімді орталықтандырылған қаржы жүйесін қалыптастыра алмаған бірнеше жеке банктер болып табылады. ФРЖ-ні құру бірыңғай реттеуші және эмиссиялық орган құруды айқындаған 1873, 1893, 1907 жылдардағы банкаралық дағдарыстардың қарама-қайшылығының қорытындысы болып табылады. АҚШ федералды резервті жүйесі

Қазіргі таңда ФРЖ келесідей қызметтерді атқарады:

- мемлекеттің Орталық банктік тапсырмаларын орындау;
- АҚШ-тағы қоғамдық қызығушылықтар мен коммерциялық банктердің қызығушылықтары арасындағы тепе-теңдікті сақтау;
- мемлекеттің банк жүйесін қадағалау мен реттеу, инвесторлар мен несиелік ұйымдардың клиенттерінің қызығушылықтарын қорғау;

- ақша эмиссиясын жасау – АҚШ доллары;
- қаржы нарығын тұрақтандыру мен реттеу, тәуекелдерді басқару;
- АҚШ үкіметі мен ресми халықаралық ұйымдарға депозитарлық қызмет көрсету;
- халықаралық және ішкі төлемдер жүйесінің қызмет етуіне қатысу;
- жергілікті деңгейде өтімділікке байланысты мәселелерді жою және несиелік ұйымдарға заемдар беру;
- әлемдік экономикадағы АҚШ-тың рөлін нығайту.

Қазіргі таңда ФРЖ келесідей негізгі құрылымдық бөлімдерді қамтиды: 14 жылға АҚШ Президенті тағайындаған және Конгресс бекіткен, 7 адамнан тұратын басқарушылар кеңесі; Ашық нарық бойынша Федералды комитет; Федералды кеңес беру кеңесі; ФРЖ-ның аймақтық өкілі болып табылатын 12 федералды резервті банктер және басқа несиелік ұйымдар – жүйе қатысушылары болып табылады.

ФРЖ-нің ерекшелігі (басқа мемлекеттердің дәстүрлі Орталық банктерінен мысалы Англия банкінен немесе РФ Орталық банкінен) ол мемлекеттік емес, жеке капитал негізінде құрылған. ФРЖ талаптарына сай келетін кез келген несиелік ұйым оның акцияларын сатып ала алады. Бұл тіркелген дивидендтік табыс алуға мүмкіндік береді, сонымен қатар тоғыз аймақтық бөлімнің алтауының басқарушылар таңдауға дауыс беруге құқық береді.

ФРЖ-нің қызметтерін бақылауды АҚШ конгрессінің палата өкілдері (жыл сайын есеп береді) және конгресстің Банк комитеті (жылына екі рет есеп береді) жүзеге асырады. ФРЖ жыл сайын аудиторлық тексеруден өтеді. Сонымен қатар, бүгінгі күнге дейін қолданылмағанымен, АҚШ Президенті заң тұрғысынан ФРЖ-нің кез келген басқарушысын жұмыстан шығарып жібере алады.

ФРЖ-нің ең маңызды функцияларының бірі – ақша эмиссиясы. Тәжірибе жүзінде ол келесідей жолмен жүзеге асырылады. Шығарылған ақшалар негізінен АҚШ үкіметінің қарыздық операцияларын (қазыналық міндеттемелер) сатып алуға жұмсалады. Содан соң барып қана банкноталар айналымға жіберіледі.

2. Еуропалық Орталық банк жүйесі

Еуропалық Орталық банкі (ЕОБ) – Еуропалық одақтың қаржылық институты, еуро зонасына қатысушы мемлекеттердің ақша-несие саясатын реттеуші. Штаб-пәтерінің орналасқан жері – Майндағы Франкфурт, Германия.

ЕОБ ресми түрде 1997 жылғы Амстердам келісіміне сәйкес 1998 жылы қалыптасқан. Алайда оның құрылу үдерісі одан әлдеқайда ертеректе басталған.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Еуропаны біріктіру мен бірыңғай нарықтық кеңістік құру басталды. 1947-1957 жылдары аймақтардың мемлекеттік интеграциясы болып Еуропалық төлем жүйесі пайда болды.

1957 жылы Еуропаның ірі мемлекеттері Еуропалық экономикалық одақ (ЕЭО) аумағында бірікті. 1979 жылы өзара есептеулер негізінде еуропалық валюталардың себетіне байланыстырылған шартты ақша бірлігі ЭКЮ қалыптасты.

1988 жылы «Еуропалық валюталық кеңістікті құру мен Еуропалық Орталық банк туралы» меморандумға қол қойылды. 1992 жылы Маахстрихте Еуропалық одақты құру туралы халықаралық келісім жасалды. 1994 жылдың қаңтар айында осы келісімге сәйкес Майндағы Франкфуртта бірыңғай валюта еуроға көшуге дайындықты қамтитын Еуропалық валюталық институт құрылды. Ал 1998 жылы ол Еуропалық Орталық банкке өзгертілді.

Қазіргі таңда ЕОБ халықаралық шарттар негізінде жұмыс жасайтын арнайы заң бойынша білім болып табылады. Оның жарғылық капиталы құрылған кезде 5 млрд еуроға жуық болған, акционерлері – Еуропа мемлекеттерінің Орталық банктері. Ең көп салым жасағандар: Дойче Бундесбанк – 18,9 %, Франция Банкі – 14,2 %, Италия Банкі – 12,5 % және Испания Банкі – 8,3 %. Еуроодақтағы басқа мемлекеттердің Орталық банктерінің үлесі 0,1–3,9 %.

ЕОБ-нің жоғарғы органы – еуро зонасына қатысушы мемлекеттердің Орталық банктерінің төрағалары мен атқарушы кеңес мүшелері кіретін басқарушылық кеңес.

Банк қызметінің қазіргі басшылығы 6 адамнан тұратын (соның ішінде төраға мен оның орынбасары да бар) атқарушы кеңеске жүктелген. Олардың кандидаттығы басқарушылар кеңесі-

мен ұсынылады, сонымен қатар Еуропа парламентімен және еуро зонасына кіретін мемлекет басшыларымен мақұлдануы керек.

Еуропалық Орталық банктің негізгі функциялары:

- еуроаймақта ең әуелі инфляция деңгейі 2 %-дан аспайтын экономикалық тұрақтылықты сақтау;
- еуро аймақтағы ақша-несие саясатын құрастыру және жүргізу;
- алтын-валюта қорын басқару;
- еуроны эмиссиялау;
- пайыздық мөлшерлемелерді бекіту.

Осы функцияларды іске асыруда ЕОБ тәжірибе жүзінде тұрақталған заемдарды береді, жетекші банктер үшін кепілдік аукциондар жүргізеді, валюталық операцияларға қатысады, сондай-ақ ашық нарықта басқа да операциялар жүргізеді.

Өз қызметі шегінде ЕОБ заңды түрде тәуелсіз ұйым болып табылады. Солай бола тұра, ол жыл сайын Еуропарламенттің, Еуропалық комиссияның, Еуропа одағы кеңесінің және Еуропалық кеңестің алдында есеп беруі тиіс [37].

3. Англия Банкі

Англия Банкі – Ұлыбритания мен Солтүстік Ирландияның Біріккен Корольдігінің Орталық банк (ОБ) қызметін атқаратын мемлекеттік несиелік ұйым. Толық ресми атауы – Басқарушы және Англия Банкі Компаниясы (Governor and Company of the Bank of England). Ресми емес атауы – «Қартайған бикеш».

Англия банкі Еуропа мен дүниежүзіндегі ең ескі Орталық банктердің бірі. Ол 1694 жылы Францияға қарсы соғысты қаржыландырушы жеке компания ретінде құрылған. Мемлекетке алғашқы 1200 фунт стерлинг көлемінде заем берген 1268 акционерлер құрылтайшысы болды. Заңды түрде корольге несие жылдық 8 %-дық мөлшерлеменен, банкнота және вексель түрінде берілген.

Англия банкінің бұл атауды («Ұлыбритания банкі» деген емес) алуының себебі бұл банк мемлекеттің Ұлыбританияның Біріккен Корольдігі болып қалыптасуынан бұрын құрылған. Ал мемлекет бұл атауды 1707 жылы Шотландияны біріктіргеннен соң алды.

Құрылған уақытынан бері бұл банк алтын және күміс секілді бағалы металдармен операция жасауға, вексельдерді шығару

мен есепке алуды жүзеге асыру, қамтамасыз ету үшін ссудалар беруге құқық алған. Сол уақыттарда банкке король отбасы Ұлыбритания парламентінің санкциясыз несиелік беруге тыйым салынған.

Жеке несиелік ұйымның Орталық банк деңгейіне дейін көтерілуі кездейсоқ емес. Бұған Англия банкінің ерекше жағдайы әсер етті. Пайда болғаннан кейін бір жылдан кейін ақша эмиссиялауға монополиялық құқық алды. 1697 жылы парламент осы қаржылық ұйымның шығарған банкноталарын қолдан жасағандарға өлім жазасын тағайындады. Солай бола тұра, жаңа ірі банк ұйымдарына тыйым салынды.

1708 жылы заңды нормалар тағы да күрделене түсті. Вексельдерді шығарумен тек Англия банкі ғана айналысатын болды. Бәсекелестіктің алдын алу үшін құрылтайшылар саны алты адамнан асатын компания құруға тыйым салынды. Қысқа мерзімді (алты айға дейін) заемдар беру қызметі заңнан тыс орын алды.

1844 жылдан бастап Англия банкі, Роберт Пил қабылдаған актіге сәйкес, жеткілікті ашық ұйым болды – өзінің балансы туралы ақпараттарды апта сайын жариялап отыруға тиіс. Бұдан бөлек, банк 2 департаментке бөлінді: эмиссиялық және банктік.

Қазіргі кездегі көптеген Орталық банктерде қолданылып жүрген актив және пассивтер есебі жүйесі осы Англия банкінен бастау алған. Эмиссиялық департаменттегі пассивтер айналыстағы банкноталардан және банктік департамент банкноталарынан тұрады. Активтер – ақша шығаруды қамтамасыз ететін қорлар: мемлекеттік бағалы қағаздар, алтын-валюта қорлары. Шығарылған банкноталар банктік департаментке жіберіледі.

Банктік департаменттің пассивтері 1844 жылдан бері өзгертілмеген, құны 14,5 млн фунт стерлинг болатын жарғылық капиталы құрайды, оны шет елдік Орталық банктердің, Халықаралық валюта қорының, Халықаралық қайта құру және даму банкінің, сонымен қатар үкімет пен коммерциялық банктердің депозитерінің шоттары құрайды. Банктік департаменттің активтері – мемлекеттік міндеттемелер, жазылған вексельдер, берілген ссудалар. Бұдан бөлек, баланстың бұл бөлімін эмиссиялық департаменттен алынған, алайда әлі айналысқа шықпаған банкноталар құрайды.

1946 жылы Англия банкі ұлттық болды. Бұл үшін несиелік ұйым акционерлері өз үлестерін Ұлыбританияның қазынасына беріп, ақысына мемлекеттік қарыздық бағалы қағаздарды алды.

Англия банкі реттейтін соңғы заң 1998 жылы қабылданды. Осы құжатқа сәйкес, ұйымды басқару – басқарушы, оның 2 орынбасары мен кеңестің 16 мүшесі кіретін басқару ұйымына жүктелген. Оның барлығы корольдік жарлыққа сәйкес тағайындалады, ал шындығына келгенде, мемлекет конституциялық монархия болғандықтан, патшайым (королева) тек парламенттің шешімін бекітеді.

Өкілеттілік мерзімі: басшы мен оның орынбасарлары үшін 5 жыл, ал кеңес мүшелері үшін 3 жыл. Өкілеттілік мерзімін ұзарту да қарастырылған. Директорлар кеңесінің отырысы кем дегенде айына 1 рет өтеді.

Англия банкі келесі функцияларды атқарады:

- инфляция деңгейін бақылау, ұлттық валютаның сатып алу қабілеттілігін және айырбастау бағамының тұрақтылығын қамтамасыз ету;
- мемлекеттің қаржы жүйесінің сенімділігін қолдау;
- банктік сектор жұмысының тиімділігін қамтамасыз ету.

Ақша-несие саясатын жүргізу қазіргі таңда ресми пайыздық мөлшерлемелерді айқындайтын ақша-несие саясаты комитетіне жүктелген. Алайда бұл мемлекеттік органды басқарушылар құрамына атақты экономистер мен Англия банкінің төрағасы кіреді.

Англия банкі Англия мен Уэльс аумағында банкнота эмиссиялауда монополиялық құқыққа ие. Ал Шотландия банкі мен Ирландия банкі валюталық бағамы Англия банкі валютасымен 1:1 қатынаста болатын өз валюталарын шығара алады [37].

Қорытындылай келе, Орталық банк – ақша-несие саясатын құру мен жүзеге асыруға қатысатын мемлекеттік орган болап табылады. Өз қызметінде банктердің банкі мемлекеттің қызығушылықтарын қамтамасыз етеді; халықаралық стандарттар мен тәжірибелерге сүйенеді.

Бақылау сұрақтары:

1. Ақша-несие саясаты аумағындағы Орталық банктердің рөлі мен тапсырмасы неге негізделеді?
2. Орталық банк қандай қызметтерді атқарады?

3. ЕО, АҚШ, Ұлыбритания, Малайзия, БАӘ-нің Орталық банктері мен монетарлық биліктерінің негізгі мақсаты, міндеті, қызметі қандай?
4. Төлем жүйелерінің жұмыс істеуі қалай қамтамасыз етіледі?
5. Алтын-валюта қорын құруда Орталық банк қандай қызмет атқарады?
6. Ақша-несие саясатын жүргізгенде Орталық банк қандай құралдарды пайдаланады?
7. Банктік секторға қатысты бірінші деңгейлі банк қандай мақсаттар мен міндеттерді шешеді?

2.2. Ақша-несие саясатының бағыттары

2.2.1. Ақша-несие саясатының басымдықтары

Ақша-несие саясатының құралдарын Орталық банк ақша-несие айналысын реттеу, тұрақты және бәсекеге қабілетті мемлекеттік қаржы нарығын құру секілді өзінің негізгі функцияларын жүзеге асыруда қолданады. Жаһандану мен интеграция жағдайында бірінші деңгейлі банктер әлемдік аренадағы серіктес мемлекеттермен сай келетін үдерістерді есепке ала отырып жүргізетін іс-шаралардың түзетулерін жасайды. Ақша-несие саясаты мемлекеттің экономикалық дамуына тікелей әсер етеді. Ақша, несие, қаржы нарықтарындағы күйзеліс жағдайында оқиғаларды тұрақтандыру үшін қолданылатын кешенді іс-шаралар бәсекелестік ортасы агрессивті әсер ететін шаруашылық субъектілерінің қызығушылықтарын қамтамасыз етуі тиіс.

Айналыстағы ақшаның артық боп кетуі туралы белгілер пайда бола бастағанда Орталық банк олардың алдын алу үшін қысқа, орта, ұзақ мерзімде әсер ететін түрлі шараларды жүргізеді. Тікелей тиімді әсер ету құралдарымен реттейтін мүмкіндік болмаған жағдайда ақша-несие жүйесіне реформа мен өзгертулердің күрделірек түрлері қажет болады.

Ақша-несиелік реттеу басымдықтарын анықтау мен сәйкес құралдарды қолдану баға тұрақтылығын қамтамасыз ету, ақша массасы мен ақша айналысын реттеу, төлем жүйесін, жеке жағдайда қаржы жүйесі және басқа да бағыттарды құру мен дамытуды қамтамасыз ету Орталық банктердің айрықша құзыретіне жатады.

Әлемдік нарықтағы оң үрдістер кезінде Орталық банк таңдаған құралдар жиынтығы ел экономикасының ары қарай дамуын ынталандыруға мүмкіндік береді. Өз кезегінде мемлекет ішіндегі және сыртындағы экономикалық конъюктураның нашарлауы кезінде бұл жиынтық мемлекеттің қазіргі және болашақ кезеңдегі экономикасына кері әсер етуші факторлардан қорғауға және солардың алдын алуға бағытталады.

Орталық банк бекітілен мақсаттар мен тапсырмаларға байланысты ақша-несие саясатының әртүрлі бағыттары мен құралдарын пайдаланады. Қолданылатын саясат ақша-несие саясатының 2 абсолютті оң аралығында болуы мүмкін – «қымбат ақша» саясаты мен «арзан ақша» саясаты немесе тиісінше, рестрикционды және экспансионды саясаттар. 12-суретте ақша-несие саясатының түрлері көрсетілген:

12-сурет. Инфляция түрлері

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [22, 461 б.]

Жаһандану және интеграциялық үдерістер жағдайында тиімді жүзеге асыруда әлемдік және аймақтық нарықта капитал,

еңбек, тауар, шикізатпен байланысты түрлі қиындықтар мен тәуекелдер бар. Елдің мұндай саясаты оның экономикалық басымдықтарына сай келуі тиіс және ішкі-сыртқы нарықтағы жағдайларды есепке алуы керек. Әлемде болып жатқан үрдістер елдің жеке-жеке қарастыратын ішкі экономикалық жағдайларына тікелей әсер етеді.

13-суретте ақша-несие саясатын белгілі бір кезеңдегі ішкі нарық циклдарымен сәйкестендіру мақсатында түзету моделі көрсетілген.

13-сурет. Ақша-несие саясатының бағыттары

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған

Экономикалық қажеттіліктерге байланысты ақша-несие саясатын түзету жүргізіледі.

Соңғы онжылдықта жаһандық экономика өзінің даму көрсеткіштеріне кері әсерін тигізген күтілмеген оқиғаларға көп кезікті. БҰҰ-ның «World Economic Situation and Prospects 2015» есеп ақпараттарына сәйкес бүкіл әлемдік қаржылық дағдарыс көптеген мемлекеттердің ЖІӨ көлеміне, дағдарысқа дейінгі кезеңге қарағанда бұрын болмаған деңгейге дейін төмендеді [23].

ХВҚ алдыңғы жылдың қазан айында мынадай ақпаратты жариялады: «ХВҚ әлемдік өсудің төмендегенін көріп, эконо-

микалық тоқырау протекционизмге әкеп соғуы мүмкін» деп ескертеді:

- төмендеген әлемдік өсу 2016 жылы 3,1 % болса, келесі жылға бұл көрсеткіш 3,4 %-ға дейін жетуі мүмкін;
- экономикасы дамыған елдердегі созылмалы құлдырау экономикалық өсімді тоқтатуға алып келетін әлемдік саудаға кедергі келтіруі мүмкін;
- экономикалық дамудың болашағын жақсарту үшін мемлекеттер ақша-несие, салық-бюджет, құрылымдық саясаттардың барлық тетіктерін пайдалануы тиіс [26].

Келтірілген ақпараттарға сүйене отырып, ақша-несие саясатын тиімді іске асыру дағдарыстық жағдайларды дұрыс жолға бағыттау мен тұрақты өсу жолын құрудың негізгі тәсілі болып табылады деуімізге болады.

Соңғы уақыттарда көп елдердің қаржы-экономикалық одақтары өздерінің экономикалық өсімі мен субъектілердің жұмыс жасау белсенділігіне кері әсерін тигізген біршама экономикалық құбылыстармен жолықты. БАҚ-да ең көп айтылатындары – мұнай бағасының төмендеуі, валюталардың құнсыздануы (ұлттық және серіктес мемлекеттердің), халықаралық қаржы нарықтарындағы күтілмеген оқиғалар, қызметтер мен тауарлар құнының жоғарылау немесе төмендеуі, жеке аймақтардағы саяси тұрақсыздық. Осы үрдістер экономиканың ішкі секторына әсерін тигізеді. Сонымен қатар өз табиғатында тәуекелге ең көп ұшыраушы дәл осы ақша және несие нарықтары болып табылады, себебі олар конъюнктуралық өзгерістерге аса сезімтал болып келеді.

Осы нарықтардың және макроэкономикалық құбылыстардың қазіргі жағдайын бағалаудың ең негізгі көрсеткіштерінің бірі инфляция деңгейі болып табылады. ХВҚ-да жарияланған «World Economic Outlook. October 2016» есебіне сәйкес соңғы кездері көптеген мемлекеттерде 1990 жылдан 2016 жылға дейінгі аралық ішінде инфляция деңгейі айтарлықтай жетістікке жетіп, төмендеген.

Келтірілген себептердің ішіндегі ең бастысы мұнай бағасының төмендеуі. Алайда, айта кетерлік жағдай, инфляция деңгейі, инфляциялық тәуекелдер және инфляциялық күтімдер экономикасы тұрақсыз дамушы мемлекеттерде әлемдік бағаның төмендеуіне қарамастан өсіп кетуі мүмкін. Және де жеке дамыған

мемлекеттерде баға деңгейінің нөлдік деңгейден төмендігін көрсететін дефляция мен дезинфляцияның да өзіндік орны бар. Сол және басқа да жағдайларда едәуір тәуекелдер мен экономикалық осудің салдары пайда болады [24].

Кез келген Орталық банкте өзінің стандартты құралдар жиынтығы болады, ашып айтсақ ақша және несие нарығына тікелей әсер ететін құралдар жиынтығы, оның ішінде қайта қаржыландыру мөлшерлемесі, резервті міндеттемелер, ашық нарықтағы операциялар, жеке қарыздық құралдардың эмиссиясы. Бірінші деңгейлі банк қолданатын осы құралдар мен басқа да іс-шаралардың жиынтығы ақша-несие саласында, қаржы жүйесінде, экономикада тұрақтылық пен дамуға қатысты саясаттарды анықтайды. Толықтай алғанда қолданылатын қадамдар экономикалық өсімді ынталандыруға бағытталуы керек. Одан бөлек, жаһандық және ішкі жағдайлар ақша-несие саясатын түзетуді, экономикалық үдерістер мен секторларға әр түрлі уақыт мезетінде (қысқа, орта, ұзақ мерзімді) түрлі бағытта әсер ететін құралдарды қолдануды қажет етеді. Субъектілердің, әлеуметтік салалардың қызметіне, экономикалық өсіміне барлық іс-шаралар оң әсер ете бермейді. Олар оң әсер еткені секілді теріс те әсер етуі мүмкін.

«Қазіргі өмірден» келтірілген бірнеше мысалдар:

- инфляцияны басқарамыз – бағаны тұрақтандырамыз, бірақ экономикалық өсімді кешеуілдетеміз;
- валютаны девальвациялаймыз – алтын-валюта қорын сақтаймыз, бірақ доллар деңгейінің жоғарылауына және ұлттық валютаға деген сенімнің төмендеуіне жағдай жасаймыз;
- пайыздық мөлшерлеме саясатын қаталдандырамыз – бағаны тұрақтандыра отырып, инфляцияны төмендетеміз, бірақ сонымен бірге капитал қол жетімділігі де төмендейді;
- пайыздық мөлшерлемені төмендетеміз (есептік/қайта қаржыландыру, базалық және басқа да мөлшерлеме түрлерін) – капитал қолжетімділігін арттырамыз, бірақ инфляцияны қатаң бақылауда ұстап отыра алмаймыз.

Берілген тізім өз кезегінде «шексіз». Сондықтан ақша-несие саясатының қатаң әдістерін теріс үрдістердің алдын алу үшін

қолданған жағдайда ең осал секторлар мен стратегиялық субъектілерді қолдауға мүмкіндік беретін іс-шаралар жасалып, жүзеге асырылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Ақша-несие саясатының бағыттарының құрамы қалай анықталады?
2. Ақша-несие саясатының қандай түрлері бар?
3. Эмиссиялау мен айналыстан қолма-қол ақшаларды алып тастаудың ерекшелігі қандай?
4. «Қатты» ақша-несие саясаты қалай сипатталады?
5. «Жұмсақ ақша-несие саясаты қалай сипатталады?
6. Несиелік экспансия мен несиелік рестрикцияның ерекшеліктері қандай?
7. Инфляцияға, жұмыспен қамтуға, экономикалық өсімге ақша-несие саясатының бағыттары қалай әсер етеді?

2.2.2. Ақша-несие саясатының режимдері

Орталық банк ақша-несие саясатының соңғы мақсаттарын анықтауға құқылы. Бұл инфляция көрсеткіштері, айырбас бағамының деңгейі, макроэкономикалық көрсеткіштер болуы мүмкін. Осы мақсаттарға байланысты ақша-несие саясатының режимдері 14-суретте көрсетілген:

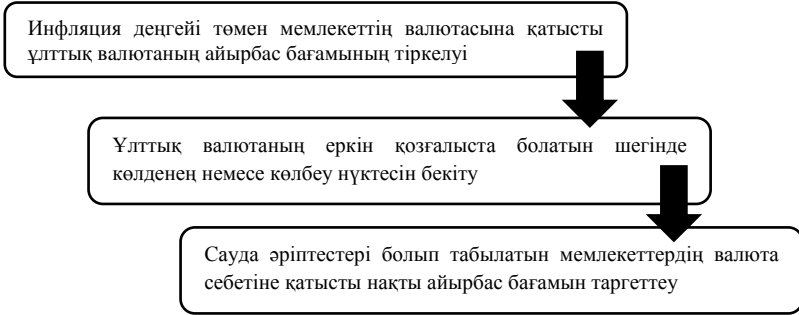

14-сурет. Ақша-несие саясатының режимдері

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

Берілген режимдер ең маңыздылар болып табылады және Орталық банктердің орта және ұзақ мерзімді мақсаттарына байланысты әр түрлі елдерде қолданылады.

15-суретте айырбастау бағамын таргеттеу режимі көрсетілген:

15-сурет. Айырбастау бағамын таргеттеу режимі

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

Бағамды тіркеу валюталық бағамның нақты белгіленген мәніне немесе оның ауытқу диапазонына қатысты болуы мүмкін. Ұсынылған мәнді ұстап тұру мүмкін болмаған кезде девальвация жүргізіледі – бекітілген көрсеткіштерді төмендетеді. Девальвация дағдарыстық жағдайлардағы бірінші деңгейлі банктердің жүргізетін қатаң іс-шарасы болып табылады. Бұндай шара экономика субъектілеріне кері әсерін тигізеді.

Ішкі нарықтағы валюталық жағдайларды есепке ала отырып ұлттық валютаның қымбаттау бағытына қарай түзетулерге жол беріледі.

16-суретте ақша агрегаттарын таргеттеу режимі ұсынылған:

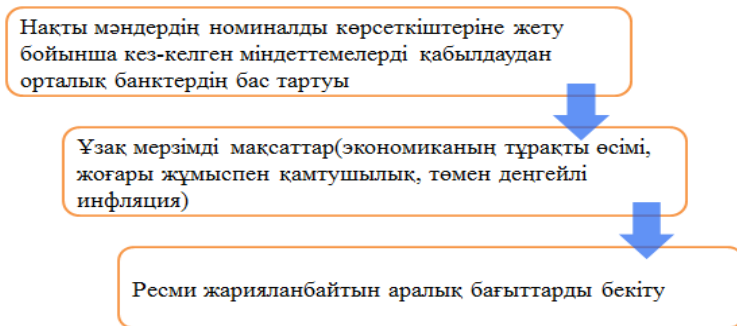

16-сурет. Ақша агрегаттарын таргеттеу режимі

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5, 22 б.]

Ақша агрегаттарының мақсатты бағыттары Орталық банк тарапынан негізгі ақша-несие саясатының көрсеткіштері ретінде пайдаланылуы мүмкін. Қажеттіліктерді есепке ала отырып ақша базасы мен ақша агрегаттарын кеңейту немесе тарылтуды түзету іс-шаралары жүргізіледі.

17-суретте «номиналды зәкірсіз» бекітілген ақша-несие саясаты режимі көрсетілген:

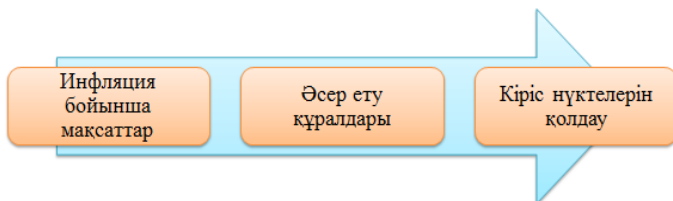

17-сурет. «Номиналды зәкірсіз» бекітілген ақша-несие саясаты режимі

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

Бұл режимде Орталық банк ақша-несие саясатын іске асыру үшін макроэкономикалық басымдықтарды бекітеді. Сондықтан экономикалық өсімге, жұмыспен қамтуға, инфляцияның төмен деңгейіне әсер ететін құралдар есепке алынады.

18-суретте инфляцияны таргеттеу режимі қарастырылған:

18-сурет. Инфляцияны таргеттеу режимі

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

Инфляцияны таргеттеу режимі орта мерзімді уақыт аралығында тұрақты ақша-несие нарығын құруға әрекет етеді.

Режимдер мен олардың мақсаттарының айырмашылықтарына қарамастан, Орталық банктер қазіргі және болашақ экономиканың жағдайында ең тиімді құралдар жиынтығын дайындау мен пайдалану үшін барлық көрсеткіштер бойынша бағалау жүргізеді.

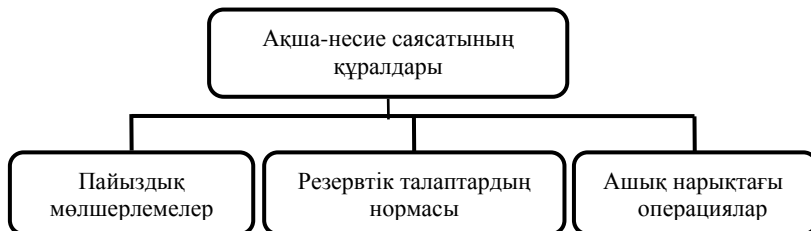
Бақылау сұрақтары:

1. Ақша-несие саясатының режимдері дегеніміз не?
2. Инфляцияны таргеттеу режимінің ерекшеліктері қандай?
3. Айырбас бағамын таргеттеу режимінің ерекшеліктері қандай?
4. Ақша агрегаттарын таргеттеу режимінің ерекшеліктері қандай?
5. «Номиналды зәкірсіз» ақша-несие саясаты режимінің ерекшеліктері қандай?
6. Айырбас бағамын таргеттеу режимі мен инфляцияны таргеттеу режимін қолданғандағы ақша-несие саясатының негізгі құралдарын анықтаңыз?
7. Ақша-несие саясатының қандай да бір режимін анықтауда Орталық банк қандай мақсаттарды көздейді?

2.3. Ақша-несие саясатының құралдары

Ақша-несие саясатының құралдары Орталық банктермен ақша-несие нарығындағы тұрақтылықтың қалыптасуы үшін және тиімді ақша ұсыныстарын тарту үшін қолданылады.

Ақша-несие саясатының қалыпты құралдары 19-суретте көрсетілген:

19-сурет. Ақша-несие саясатының құралдары

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [22, 460 б.]

1. Пайыздық саясат

Ақша саясатында капиталдың құны ретінде пайыз алынады. Алайда нарықтағы құралдардың сан алуан түрін ескере отырып, ортақ пайыздық мөлшерлемесінің жоқ екендігін атап өткен жөн. Осы ерекшеліктерді ескере отырып, ортақ пайыздық мөлшерлемелерді құрастыруға бағытталған пайыздық саясат жүзеге асырылады. Пайыздық саясаттың негізін тану үшін оған тиімді бола алатын қаражат құралдарын анықтап алу керек. Олардың тізімі төмендегі 2-кестеде көрсетілген.

2-кесте

**Құны пайыздық мөлшерлеменің деңгейімен анықталатын
ақша құралдарының тізімі**

Атауы	Нарық	Пайыздық мөлшерлеме	Орталық банктің әсері	Ескертулер
1	2	3	4	5
Экономика субъектеріне берілетін несиелер мен қарыздар	Ақша-несие нарығы – қысқа мерзімді, ортақ мерзімді және ұзақ мерзімді	Жылдық тиімді мөлшерлеме	Жанама	Сұраныс пен ұсыныстың және т.б. факторлардың әсерінен пайда болады
Екінші деңгейдегі банктерге Орталық банктен берілетін несиелер	Ақша-несие нарығы – қысқа мерзімді	Есептік мөлшерлеме	Тікелей	Орталық банкпен бекітіледі
РЕПО операциялар	Ақша-несие нарығы – қысқа мерзімді	РЕПО операциялар бойынша мөлшерлеме	Мәміленің қатысушысы ретінде ұсыныс пен сұранысқа әсер ету	Сұраныс пен ұсыныстың және т.б. факторлардың әсерінен пайда болады
Депозит	Ақша-несие нарығы – қысқа мерзімді, ортақ мерзімді және ұзақ мерзімді	Есептік мөлшерлеме	Тікелей	Орталық банкпен бекітіледі

1	2	3	4	5
Орталық банктегі екінші банктердің депозиттері	Ақша-несие нарығы – қысқа мерзімді, ортақ мерзімді	Есептік мөлшерлеме	Тікелей	Орталық банкпен бекітіледі
банктер арасындағы несиелер нарығы	Ақша-несие нарығы – қысқа мерзімді, ортақ мерзімді	Жылдық мөлшерлеме	Жанама	Сұраныс пен ұсыныстың және т.б. факторлардың әсерінен пайда болады
Валюталық своптар	Шетелдік валюталардың нарығы – қысқа мерзімді	Своп операциялары бойынша мөлшерлеме	Мәміленің қатысушысы ретінде ұсыныс пен сұранысқа әсер ету	Сұраныс пен ұсыныстың және т.б. факторлардың әсерінен пайда болады
Мемлекеттің бағалы қағаздары	Қор нарығы – қысқа мерзімді, ортақ мерзімді және ұзақ мерзімді	Жылдық мөлшерлеме	Мәміленің қатысушысы ретінде ұсыныс пен сұранысқа әсер ету	Сұраныс пен ұсыныстың және т.б. факторлардың әсерінен пайда болады Қаржы министрілігімен бекітіледі
Орталық банктің қысқа мерзімді міндеттемелері	Қор және ақша нарығы – қысқа мерзімді	Жылдық мөлшерлеме	Тікелей	Орталық банкпен бекітіледі
Корпоративтік бағалы қағаздар	Қор нарығы – қысқа мерзімді, ортақ мерзімді және ұзақ мерзімді	Жылдық мөлшерлеме	Мәміленің қатысушысы ретінде ұсыныс пен сұранысқа әсер ету	Сұраныс пен ұсыныстың және т.б. факторлардың әсерінен пайда болады

Ескерту: автормен құрастырылған

Орталық банк ақша-несие және қор нарықтарының пайыздық мөлшерлеріне тікелей немесе жанама тәсілмен әсер етеді:

I. Орталық банкпен бекітілетін пайыздық мөлшерлемелер

Орталық банк бекітетін пайыздық мөлшерлемелерге есептік мөлшерleme немесе қайта қаржыландыру мөлшерлемесі жатады. Бұл мөлшерлемелер мемлекеттің бірінші банкiмен екiншi деңгейдегi банктердi несиелендiру үшiн қолданылады. Есептiк мөлшерleme нарықтық пайыздық мөлшерлемелердi, басқа да қаржы құралдарын бекiту үшiн қолданылады. Сонымен қатар есептiк мөлшерлеменiң өсуi екiншi деңгейдегi банктердiң несиелiк қорларының қымбаттауына әкеледi, соның салдары iшкi ақша-несие нарығына тиедi.

«Қымбат ақша» саясаты жағдайында Орталық банктер есептiк мөлшерлеменi көтередi. Нарықтық субъектiлердiң белсендiлiгiн арттыру мақсатымен Орталық банктер есептiк мөлшерлеменi төмендетiп, қаржыландырудың көлемдерiн көтередi. Қайта қаржыландыру мөлшерлемесiнiң өзгеру әсерi қысқа мерзiмдi және ұзақ мерзiмдi уақытқа созылады. Бұл құнын анықтау мен оның өзгеру мүмкiндiгiн тану үшiн қажет.

Пайыздың басқа түрi негiзгi мөлшерleme болып табылады, ол Орталық банкпен бекiтiледi. Бұл мөлшерleme банктер мен оның субъектiлерi арасына тарамайды және нарықтағы ақшаның бағасын бiлдiредi. Негiзгi мөлшерleme ай сайын бiрiншi банктiң жариялауымен өзгерiп отыруы мүмкiн.

Орталық банк мөлшерлеменi өзiнiң қысқа мерзiмдi мiндеттемелерi бойынша анықтайды. Бұл 12 айға дейiн созылуы мүмкiн, осы уақыт аралығында институционалды инвесторлар өздерiнiң ақшаларын құяды. Осындай мiндеттемелер тиiмдiлiгi жоғары және сенiмдi активтерге қатысты. Бұл құралдар негiзгiлердiң бiрнешеуi болып табылады және ақша-несие саясатын жүзеге асыруға көмектеседi. Өздерiнiң мiндеттемелерi арқылы бiрiншi деңгейлi банк экономикадан қысқа мерзiмдi өтiмдiлiктi алу үшiн қолданады. Мiндеттемелердi шығару ақша-несиелiк реттеудiң қатандануын бiлдiредi. Қажет болған жағдайда бұл құралдар мерзiмiне дейiн өтiлуi мүмкiн.

Бiрiншi банк екiншi деңгейдегi банктерге депозиттердi бередi, олардың пайыздары бекiтiлетiн мөлшерleme болып табылады.

II. Борышқорлық нарықтың пайыздық мөлшерлемелерi

Борышқорлық нарық мемлекеттiң қаржы саласының негiзгi бөлiгi болып табылады. Борышқорлық нарықта келесi нарықтарды бөлiп қарастыруға болады:

- банктік қарыз алу операциялары нарығы;
- РЕПО операциялар нарығы;
- банкаралық несиелер нарығы;
- корпоративті облигациялар нарығы;
- мемлекеттік бағалы қағаздар нарығы, оған Орталық банктің қысқа мерзімді міндеттемелері жатады.

Пайыздық мөлшерлеме ұсыныс пен сұраныстың әсерінен бекітіледі. Тең салмақты пайызға, сонымен қатар басқа да макроэкономикалық, ішкі және сыртқы факторлар, мысалы, қаржылық тәуекелдер, инвесторлардың күтулері және инфляциялық және девальвациялық күтімдер әсер етеді.

Барлық аталған нарықтарда, Орталық банктің өзіндік қысқа мерзімді міндеттемелерінен басқа, баға қалыптасуының нарықтық механизмдері жұмыс жасайды

Алайда ақша-несиелік реттеудің аясында Орталық банк нарықтық үдерістерге ақшаға деген қосымша сұранысты туындаттырып әсер етеді. Бұл, ең алдымен, РЕПО операциялар нарығына, мемлекеттік және корпоративтік бағалы қағаздар нарықтарына тиісті. Осыларды бірінші деңгейлі банк ақша құралдарының сату-сатып алу операциялары арқылы жүзеге асырады.

III. Депозитті нарықтың пайыздық мөлшерлемелері

Депозитті нарықта келесідей түрлері қарастырылады:

- екінші деңгейдегі банктерде орналастырылатын экономика субъектілерінің депозиттері;
- банкаралық депозиттер;
- Орталық банктегі екінші деңгейдегі банктердің депозиттері.

Алғашқы екі депозит түрі бойынша пайыздық мөлшерлемелердің құрылуы нарықтық механизмге қатысты болып келеді. Алайда бірінші банк экономикадағы ақша құнын тағайындайды, олар: есептік мөлшерлеме мен негізгі мөлшерлеме, бұлар депозиттердің жылдық пайызына жанама түрде әсер етеді.

2. Резервтік талаптардың нормалары

Банк жүйесіндегі тәуекелділікті төмендету және ақша-несиелік реттеуді жүзеге асыру мақсатымен Орталық банк қор талаптарының нормаларын қолданады. Бұл қор нормалары екінші деңгейдегі банктердің міндеттемелеріне қатысты болып келеді – ішкі және сыртқы, ұлттық және шетелдік валютада.

Қорлардың нормалары банк міндеттемелері сомасынан есептеленетін пайыз формасында тағайындалып, әрдайым есептелініп отырады. Құрастырылған қорлар екінші деңгейдегі банктердің шоттарында Орталық банкте сақталады (ұлттық валютада) немесе корреспондент-банктерде (шетелдік валютада) сақталады.

Қор нормалары банктің өзінің тұтынушылары алдындағы міндеттемелерін орындамауы жағдайының тәуекелдерін төмендетуге мүмкіндік береді. Қорлануға барлық міндеттемелер түрлері жатады – тартылған депозиттер, алынған несиелер, орналастырылған ағымдағы шоттар мен талап етілгенге дейінгі шоттар.

Орталық банк қордың бір нормасын тағайындап, немесе оны тәуекелдің деңгейі бойынша өзгертіп отыруы мүмкін – қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді; ішкі (резиденттердің алдында) және сыртқы (резиденттер еместердің алдында); ұлттық және шетелдік валюталарда.

Ақша-несие саясатының көзқарасымен, қорлар нормасын көтеру ақша сұранысының деңгейін төмендетеді, демек, коммерциялық банктердің өздерінің экономиканы қаржыландыру әрекеттерінде пайдалана алатын ақшаның барлық көлемі. Осындай шара рестрикциялық – яғни ұстап тұратын саясатқа жатады. Қор талаптарының нормаларын төмендету банк аясындағы өтімді активтердің көлемін көбейтіп, экспансионистік – ынталандыратын саясатқа жатады.

3. Ашық нарықтағы операциялар

«Жұмсақ» ақша-несие саясаты жағдайында Орталық банк қаражат құралдарын сатып алуды жүзеге асырады, осылай ол нарықтағы өтімділікті көтереді. Ақша ұсынысының көлемін шектеу қажеттілігі пайда болған кезде Орталық банк нарық қатысушыларына қаражат құралдарын сатады, осылай артық ақша көлемін жояды.

Ашық нарықтағы операцияларға келесілер жатады:

- Орталық банкпен мемлекеттік бағалы қағаздарды шетелдік және отандық шығарушылардан сату және сатып алу;
- РЕПО операциялар;
- ішкі нарықтағы шетелдік валютаны сату және сатып алу;
- валюталық своп операциялары.

Ішкі нарықтан бөлек, Орталық банктер халықаралық және шетелдік ақша нарықтарында да өз операцияларын жүргізеді. Бұл қызмет алтын қорының қалыптасуына немесе аймақтағы шекарааралық саясатына жатуы мүмкін.

4. Орталық банктің реттеу шаралары

Орталық банк ақша-несие нарығы мен макроэкономикалық көрсеткіштердің мониторингісін өткізеді. Нәтижесінде мемлекеттің бірінші банкі ұлттық экономика мен нарықтың өзінің талаптарына сәйкес келетін шаралардың жиынтығын жасайды. Олар:

I. Экономиканы жандандыру мен іскерлік белсенділікті ынталандыру үшін экономика субъектілері үшін ақшаның қолжетімділік шаралары қолданылады, оның ішінде нарықтағы ақша активтерін ұсыну көлемдері де артады, пайыздық мөлшерлемелердің деңгейі төмендейді – табиғи жолмен немесе Орталық банктің қатысуымен.

Алайда белгілі бір деңгейде ынталандыру нарық пен экономиканың «тым қызып кетуіне» әкелуі мүмкін. Ақша тым көп болған кезде, олар өздерінің құндылығынан айырылып, бұл ұлттық валютаның инфляциясы мен валюта бағамының өсуінде көрініс табады. Өз кезегінде қолжетімді капиталдың болуы тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді қайта шығаруға әкеледі, бұл да оларға деген сұраныстың төмендеуінен құнсыздануға әкеледі.

II. «Тым қызып кету» қаупі төнген кезде Орталық банк нарықтық үдерістерге ақша қорларының қолжетімділігін шектеу арқылы араласады. Олардың көлемдерін азайтып, нарықтағы пайыздық мөлшерлемені көтереді. Экономика субъектілерінің ақшаға деген сұранысы төмендейді, нәтиже ретінде инфляцияның өсуі тоқтап, ұлттық валюта да реттеледі.

Алайда осындай шаралар іскерлік белсенділіктің төмендеуіне әкеліп, экономикалық өсуге бөгет болады, сондықтан да банктердің банкі өзінің рестрикция бағамын біртіндеп жұмсарту арқылы ретке келтіреді.

Ақша-несие нарығында қандай да бір үйлесімсіздік пайда болған кезде Орталық банк ақша ұсынысына келесі шаралар арқылы әсер етеді:

- нарықтағы операцияларға тікелей қатысу арқылы ақша ұсынысының көлемін өзгертеді;

- банк аясына қажетті қорларды ұсыну арқылы немесе екінші деңгейдегі банктерге депозиттерді беру арқылы;
- ұсыныс көлемін жанама өзгерту арқылы немесе коммерциялық банктер үшін капиталды шектеу арқылы;
- пайыздық мөлшерлемелерлерді өзгерту арқылы нарықтағы ақша бағасының өсу немесе төмендеуі арқылы.

III. Ақша-несие саясатын жүзеге асыру кезінде Орталық банк ұлттық валютаның валюта бағамын шетелдік валютаға қарап бағалайды. Қажет болған жағдайда валюталық интервенция немесе валюталық шектеулер формаларында реттеу қызметтері жүргізіледі. Орталық банк ішкі нарықтағы шетелдік валютаның ұсынысы мен сұранысына әсер етеді. Осылай ол оның қымбаттауын немесе арзандауын ынталандырады.

Осылайша, тұрақты өсуді қалыптастыру мақсатымен ақша-несие саясатының әртүрлі құралдары қолданылады.

Орталық банк ақша-несие нарығы мен макроэкономикалық көрсеткіштердің тексерісін өткізеді. Нәтижесінде мемлекеттің бірінші банкі ұлттық экономика мен нарықтың өзінің талаптарына сәйкес келетін шаралардың жиынтығын жасайды.

Бақылау сұрақтары:

1. Есептік мөлшерлеме деген не?
2. Есептік саясаттың ерекшелігі неде?
3. Пайыздық саясаттың мазмұны не?
4. Орталық банк ашық нарықта операцияларды жүргізгенде қандай құралдарды қолданады?
5. Ашық нарықтағы операциялардың негізгі активтері қандай?
6. Алтын қорларын қалыптастырудың ерекшеліктері неде?
7. Қор талаптарының нормативтерінің мақсаты мен міндеттері қандай?

2.4. Сыртқы әсер ету арқылы ақша-несие саясатын жүзеге асыру

Әрбір экономика мен оның ақша-несие нарығы сыртқы элементтің әсеріне ұшырайды. Интеграциялық және жаһандану үдерістері ақша-несие саясатын жүргізуге өз «қиындықтарын» әкеледі. Орталық банктердің жұмысын қиындатады. Ашық нарықтар ішкі бағыттан сыртқа қарай және керісінше бағытта

капиталдың еркін ауысып отыруына мүмкіндік береді. Халықаралық ақша нарықтарының дамуы ішкі және сыртқы үдерістерге өз әсерін тигізеді. Олар ақшаның келуіне немесе олардың шетелдік валютада кетуіне септігін тигізеді. Ақшаның келуі біріншіден, шетелдік валютада ұсыныстың өсуіне әкеледі. Ақшаның кетуі көлемнің азаюында көрініс табады.

Тауарлар, жұмыстар мен қызметтердің экспорты және импорты жағдайында да ұқсас мәселелер болып жатыр.

Қаржы дағдарысы капитал нарықтарына таралады – олар ақша саласының тәуекелдеріне байланысты болып келеді. Қысқа мерзімді ақша-несие нарығы сыртқы әсерлерге өте тез жауап береді, оның ішінде пайыздық мөлшерлеменің, ұлттық валюта бағамының, сұраныс пен ұсыныс көлемдерінің өзгеруіне байланысты болып келеді. Сату-сатып алу операцияларының болуы – бір жағынан, нарықтардың өтімділігін көтерсе; екінші жағынан – тәуекелдер деңгейінің өсуіне әсер етеді.

Шетелдік серіктестер, шетелдік қаржылық мекемелер мен инвесторлар ақша-несие нарығында өз қызметтерін экономикадағы ақшаға деген сұраныс пен ұсынысты қалыптастыра отырып жүргізеді. Отандық субъектілер шетелдік ақша-несие нарықтарына мемлекеттердің ағымдарын өзгерту арқылы шығады.

Аталған барлық факторлар ақша-несие саясатына жеткілікті түрде әсер етеді. Орталық банктің рөлі ішкі және сыртқы нарықтар арасында ақша ағымының бақылауын қалыптастыру болып табылады. Сонымен қатар мемлекет ішінде қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету кіреді.

Сондай-ақ бірінші деңгейдегі банк сыртқы әсер етулердің нәтижелерін модельдеуі және болжам жасауы керек, бұл теріс мәселелердің орын алмауы үшін және ақша-несие жүйесі мен қаржы нарығының дамуы үшін қажет.

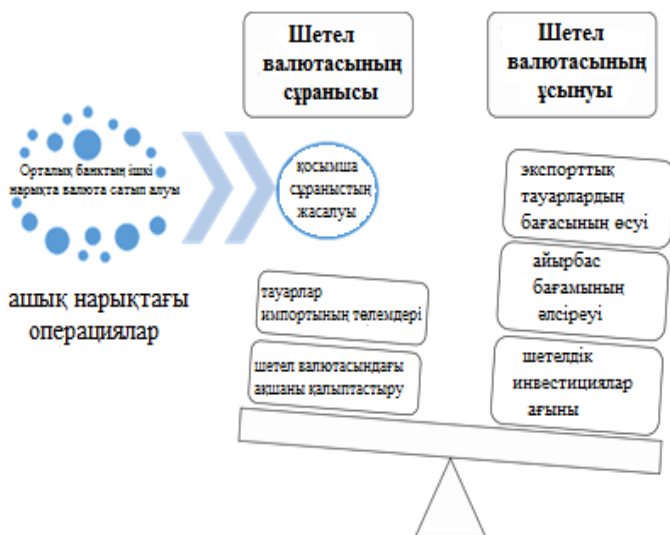
Ақша-несие саясатының барлық құралдары ішкі нарықтың халықаралық ақша-несие нарықтарына интеграциясын есепке ала отырып, реттелуі қажет.

Қойылған мақсаттарға сәйкес Орталық банк төлем және сату балансының бағалауын өткізеді. Міндетті түрде валюталық реттеу мен бақылау жүзеге асырылады.

Төлем балансының шоттары ұлттық экономикамен және басқа да мемлекеттердің экономикасымен жүргізілетін опера-

цияларды көрсетеді. Баланстың жеткіліксіздігі олардың келуіне қарағанда кетуінің көп болуымен түсіндіріледі. Ақша-несие саясатын жүргізу жағдайында Орталық банк ақшаның жеткіліксіздігін жоюға тырысады. Осы қызметтің нәтижесі оң болғанда, бірінші деңгейдегі банк ішкі нарықтағы қорларды көбейтуге мүмкіндік алады.

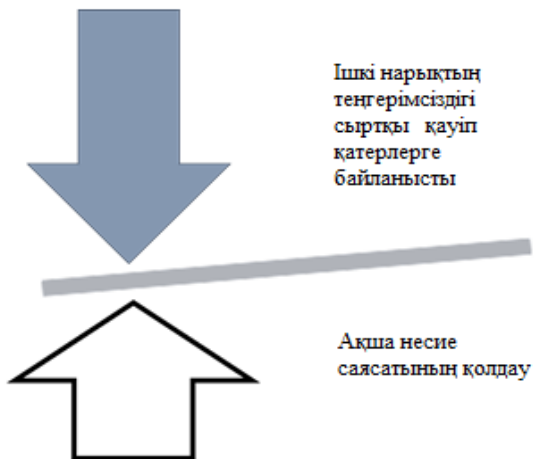
Әртүрлі мемлекеттердің Орталық банктері қорлармен – шетелдік валюта, алтын мен бағалы тастар қорымен және басқа да өтімді активтермен жұмыс жасайды. Қорлар ішкі және сыртқы нарықта толықтырылулары мүмкін. Активтер ішкі валюталық нарықты сақтау үшін қолданылады, 20-сурет.

20-сурет. Орталық банктің валюталық нарықтағы реттеуші шаралары

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған

Шетелдік валютаның тым көп болуы кезінде ішкі нарықта оны биржалық және биржалық емес тәсілмен сатып алу шаралары қолданылады. Теріс жағдайда Орталық банктер өз қорларының белгілі бір бөлігін агенттерге қажетті шетелдік валютаны ұсыну үшін береді, 21-сурет.

21-сурет. Орталық банктің реттеу шаралары

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған

Интервенциялардың қажетті көлемі төлем балансының жағдайымен анықталады [19].

Алайда алтын қорлары сарқылуы мүмкін, осы кезде, оның алдын алу үшін Орталық банктер нарықтың жаңа бірқалыпты жағдайына көшеді [19]. Жоғарыда сипатталған тәсілдер валюта бағамының бекітілген режиміне жатады.

Кейбір әлемдік Орталық банктер, бірінші орайда, дамыған мемлекеттердің Орталық банктері валюта бағамдарының икемді саясатын жүргізеді. Бұл шетелдік валютаның сұраныс пен ұсынысын қалыптастыруға неғұрлым аз қатысуды көздейді. Бәріне ортақ жүйе алайда мінсіз болып есептелмейді, ол да реттеуді қажет етеді.

Мемлекеттің монетарлық үкіметі серіктес-мемлекет пен қатысушы-мемлекеттердің Орталық банкпен әрекет ету мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Мемлекеттің интеграция деңгейіне сәйкес, ақша-несие саясаты аймақтық дамудың қызығушылықтарын да ескереді. Осы мақсаттар үшін бірінші деңгейдегі банктер мақсатты шаралар индикаторларын жүргізеді, бұл ішкі нарықтардың тұрақтылығын көрсетеді.

Орталық банктер өздерінің саясатында жаһандану үдерістері оң экономикалық әсерлерімен бірге теріс салдарларға ие екендігін және ұлттық нарықта қосымша тәуекелдердің пайда болуына әсер ететінін есепке алады. Мысалы, халықаралық нарықтарда қаржылық күйзелістердің пайда болуы мен дамуы ішкі қаржы нарығына шоғырлана отырып, «домино әсеріне» әкеледі. Қауіптердің әсер ету деңгейі ақша-несие саясатының тиімділігімен анықталады.

Осылайша, ақша-несие саясаты міндетті түрде сыртқы экономикалық факторларды, халықаралық нарықтағы жағдайды есепке алады, бұны ол отандық нарықты ынталандыру үшін қолданады. Сонымен қатар, мемлекеттің әлемдік қауымдастыққа интеграциялауы үшін де қажет болып табылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Мемлекет экономикасына сыртқы факторлар қалай әсер етеді?
2. Интеграция мен жаһандану үдерістерінде ақша-несие саясаты қалай жүзеге асырылады?
3. Халықаралық нарықтардағы тұрақсыздылық жағдайларында Орталық банктің мақсаттары мен міндеттері неде?
4. Ішкі нарыққа сырттан келетін әсерлерді бағалау үшін Орталық банк қандай көрсеткіштерді қолданады?
5. Ашық экономика жағдайларындағы бірінші деңгейдегі банктің қорларын қалыптастырудың мақсаттары мен міндеттері қандай?
6. Ақша-несие саясатының қандай құралдары сыртқы қауіптерді реттеу үшін қолданылады?
7. Орталық банктер әлемдік қаржылық күйзелістердің орын алуы кезінде ішкі нарықта тұрақтылық пен сенімділікті қамтамасыз ету үшін қандай құралдарды пайдаланады?

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚША-НЕСИЕ САЯСАТЫ

3.1. Қазақстан Республикасындағы ақша-несие саясатының ерекшеліктері

Қазақстан Республикасындағы автономиялық ақша-несие саясаты тәуелсіздік алған сәттен бастап жүзеге асырылады. Оны қалыптастыруға 1990 жылдардың басындағы реформалар және нарықтық экономикаға көшу әсер етті.

Ақша-несие саясатының әзірлеу және жүзеге асыру ҚР ҰБ уәкілетті органға тиесілі.

22-суретте осы саясаттың негізгі кезеңдерін көрсетеді, Банктің циклдік экономика және тарихи дамуын ескере отырып жасалған.

22-сурет. Инфляциялық таргеттеу режимі

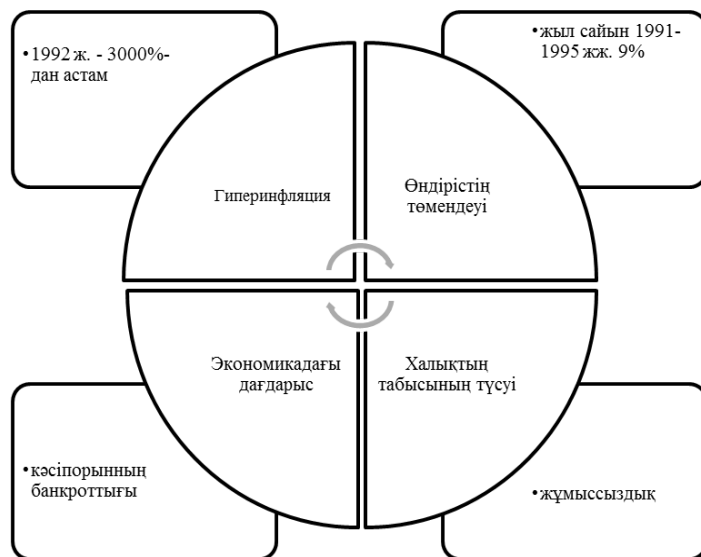
Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

АҚШ-тың осы кезеңде болған экономикалық жағдайын, пайдаланылған құралдардың тізіміне, сондай-ақ қол жеткізген нәтижелерінің негізінде, жеке-жеке әрбір қадамды қарастырайық.

1993-1999 ж. бірінші кезеңі. Ол 23-суретте ұсынылатын мынадай факторлардың ең маңызды және сыни болғанын көрсетеді:

1993-1999 ж.

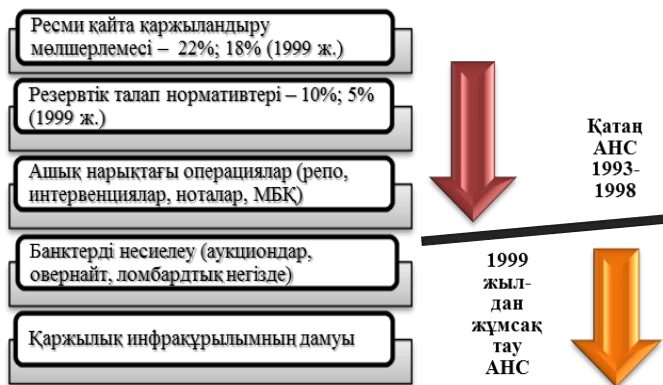

23-сурет. 1993-1999 ж. ақша-несие саясатының қалыптасуының алғышарттары

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

Экономикалық дағдарыс, қатаң монетарлық саясат ішкі нарықтың тұрақты жұмыс істеуінің қажеттігіне себепкер болды. Пайдаланылған құралдар тізімі мен оны қолдану нәтижесі 24-суретте көрсетілген.

ҚР ҰБ 1993-1999 ж. аралығындағы ақша-несие саясатының құралдары

ҚР ҰБ 1993-1999 ж. аралығындағы ақша-несие саясатының мақсаты мен нәтижелері

24-сурет. 1993-1999 ж. ақша-несие саясатының құралдары

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

25-суретте көрсетілгендей, келесі кезең ішкі жағдайды жақсартуға бағытталған. Қолайлы сыртқы ортаны есепке алғанда ақша-несие бағамындағы түзетулерді қолдану нәтижесінде елдің экономикалық өсуінде айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілген.

2000-2006 ж.

2000-2006 ж. ақша-несие саясатының құралдары

ҚР ҰБ 2000-2006 ж. аралығындағы ақша-несие саясатының мақсаты мен нәтижелері

25-сурет. 2000-2006 ж. ақша-несие саясатының құралдары

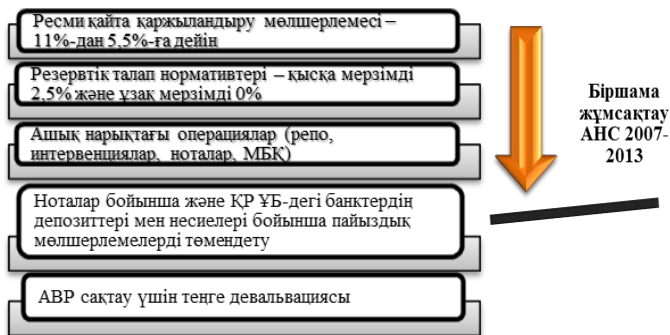
Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

2007-2013 жж. қамтыған келесі кезеңі экономиканың құлдырау, баяу өсу мен әлемдік қаржы дағдарысы аясында, сондай-ақ халықаралық және ішкі нарықтарда жағдайдың нашарлауымен байланысты инфляцияның жоғарылауы сипатталады. 26-суретте конъюнктура, ақша-несие саясатының құралдары және оның нәтижелері туралы ақпараттар көрсетілген.

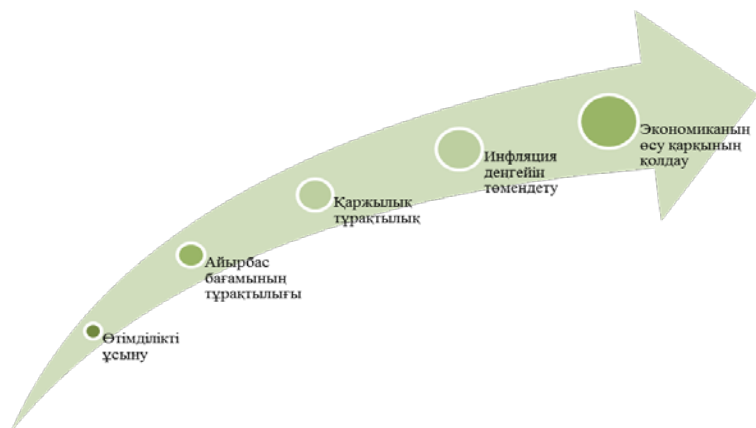
2007-2013 ж.

2007-2013 ж. ақша-несие саясатының құралдары

ҚР ҰБ 2007-2013 ж. аралығындағы ақша-несие саясатының мақсаты мен нәтижелері

26-сурет. 2007-2013 ж. ақша-несие саясатының құралдары

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

Осы кезеңде, инфляция өсуіне қарамастан, ҚР ҰБ-нің нарықтағы өтімділігін және экономикалық тұлғалар үшін қаражаттың болуын қамтамасыз ету мақсатында «арзан ақша» саясаты қабылданды.

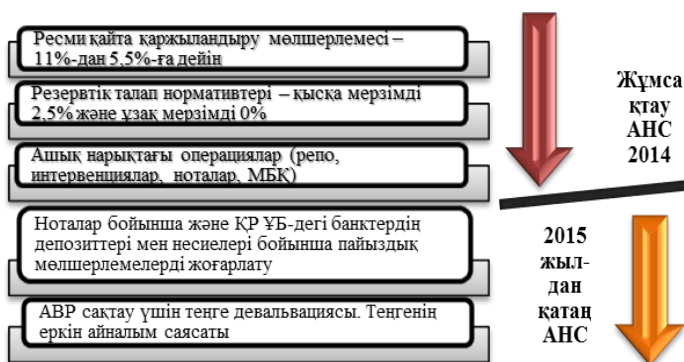
2014 жылдан бастап «арзан ақша» саясаты пайыздық мөлшерлемелер, демек, одан қымбат несиелер деңгейін арттыру

тұрғысынан өзгертілген. Тағы бір қызығы, бұл инфляциялық таргеттеуге бағытталған ақша-несие саясатының бағамын өзгерту болды. Осы кезеңде, ұлттық валютаның құнсыздануы орын алды. Ашық валюталық нарықта Орталық банктің операцияларының күшін мүмкіндігінше тарта отырып, сұраныс пен ұсыныстың ықпалымен айырбас бағамы нарықты қалыптастыруды бастады. Осы жағдайлар туралы ақпарат, ақша-несие саясатының және осы кезеңде оның нәтижелері төменде 27-суретте көрсетілген.

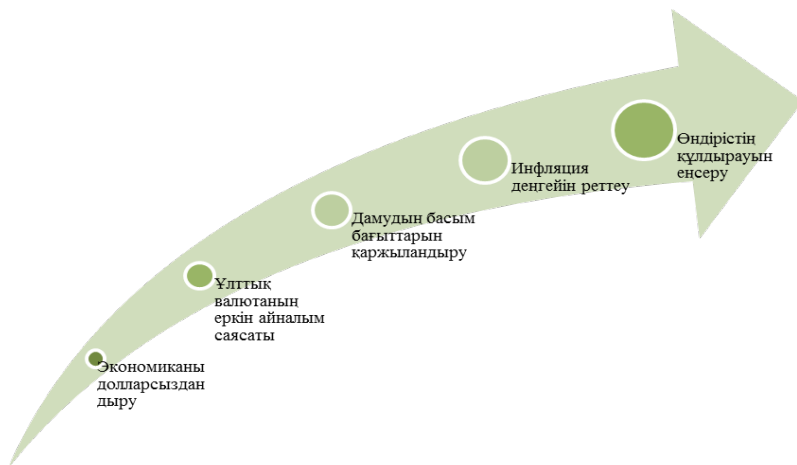
2014-2015 ж.

2014-2015 ж. ақша-несие саясатының құралдары

ҚР ҰБ 2014-2015 ж. аралығындағы ақша-несие саясатының мақсаты мен нәтижелері

27-сурет. 2014-2015 ж. ақша-несие саясатының құралдары

Ескерту: қолданылған әдебиет негізінде құрастырылған [5]

Қазіргі уақытта 2020 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының ақша-несие саясатында анықталған мақсаттар пайдаланылады. Құжатқа сәйкес ҚР ҰБ инфляциялық таргеттеуді атқаруы тиіс, алайда инфляция салыстырмалы түрде жоғары болып қалып жатыр. Девальвациялық күтулердің 2015-2017 ж. ұлттық валютаның айырбас бағамы құбылмалылығы бағам бойынша қосымша қысымды тудырады, 1-қосымшада ақша-несие саясатын жүргізу кезінде ҚР ҰБ пайдаланылатын модельдеу және болжау жүйесі көрсетілген.

Жалпы, 1993 жылдан бері ақша-несие саясатын ішкі және сыртқы нарықтарда өте икемді және керекті конъюнктура ретінде сипаттауға болады. Алайда кейбір жағдайларда, саясаттың қатаңдылығы және айқындылығы, халықтың экономикалық мәртебесі кәсіпорындар мен қаржы институттарының нашарлауына әкеледі. Көп жағдайда Орталық банктің іс-қимылы арқылы жүзеге асырылатын операцияларды орындауға тек ішінара ақша нарығының құбылмалылығы мүмкіндік береді.

Бақылау сұрақтары:

1. 1990 жылдардың басында ақша-несие саясатын енгізуге не себеп болды?
2. Ұлттық валюта тенгені енгізудің ерекшеліктері қандай?
3. 1990 жылдары Қазақстан Республикасының ақша-несие саясатының ерекшеліктері қандай?
4. 2000 жылдардың басында Қазақстан Республикасының ақша-несие саясатының негізгі құралдары қандай?
5. 2007-2013 жылдары Қазақстан Республикасы ақша-несие саясатының негізгі құралдары қандай?
6. 2014-2016 жылдары Қазақстан Республикасының ақша-несие саясатының негізгі құралдары қандай?
7. Қазақстан Республикасының ақша-несие жүйесінің ағымдағы жағдайы қандай?

3.2. Ақша-несие саясаты құралдарының тиімділігін талдау

ҚР ҰБ құралдары ақша, валюта, несиелік және депозиттік нарықтарға бағытталған саясатты жүзеге асырды. Қамтитын салалары инвестициялық қорлар, экономикалық субъектілер үшін капиталдың қолжетімді болуы болып табылады.

Қаржы нарығы – екінші деңгейдегі банктер және банктік емес мекемелер – экономикалық субъектілер: Орталық банк шараларының әсерінен каскадты тізбек қолданылатын үлгі ретінде ұсынылуы мүмкін.

Салыстырмалы түрде жақында, Орталық банк инфляцияны ұстап тұрудың (орта мерзімді перспективада 3-4 %) көрсетілуі тиіс режимін – инфляцияны таргеттеуді енгізді. Көрсетілген режимге көшу валютаны таргеттеуден бас тартуды қарастырады, яғни валюталық бағамының өзге валюталарға ең алдымен АҚШ долларына шаққанда ұстап тұрудан бас тартуды білдіреді [5].

Халықаралық тәжірибеде, инфляциялық таргеттеу валюта нарығында сұраныс пен ұсыныс негізінде икемді айырбас бағамын пайдалануды көздейді. Алтын-валюта резервтерінің шығыстарын қысқарту түрінде, сондай-ақ экспортқа бағытталған өндірістерді қолдауда оң нәтижеге қол жеткізу толық экономиканың қажеттіліктерін жаба алмайды. Валюталық таргеттеуден көшу 2015 жылғы ақшалай көшу, осы нарықта негізгі ва-

люталарға тағы бір валюта девальвациясы және алып-сатарлық операцияларды шарықтату ішкі экономикалық субъектілер үшін қолайсыздық әкелді. Валюталық күйзелістер тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді импортқа шығаруда жоғары тәуелділігі бар өндірісте жалғасып келеді. Нәтижесінде тұтынушылар үшін тауарлар мен қызметтерді қымбатырақ топтарға бөлу, нақты көріністе жиынтық сұраныстың төмендеуі, тұтынудың құлдырауы орта және ұзақ мерзімді кезеңдерде ұлттық экономикаға одан әрі теріс әсер етуі мүмкін.

Тағы бір жағымсыз әсер, теңге қоғамдық сенімсіздікке ие болды. Екінші деңгейдегі банктерде орналастырылған депозиттерге жинақ түрінде халықтың үлкен үлесі алдыңғы екі жылдық кезеңде АҚШ долларына ұлттық валютада берілді. Девальвациялық күтулердің ұлттық валютаны нығайту кезеңдеріне қарамастан, өзінің өсуін жалғастырып келеді. Демек, базалық пайыздық мөлшерлемені өзгерту және депозиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелер, сондай-ақ ахуалдар аз әсер етеді. Мұның бір себебі: депозиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелер ұлттық валюта тозу мөлшерін жаппайды, онда ол инфляцияның жоғары деңгейі болып табылады. Теңге, теңгемен депозиттер бойынша кірістілікке қарағанда айтарлықтай жоғары – валюталық жұбы доллар бағамын арттыру нәтижесінде пайда болады, сонымен қатар валюта арбитражы болып келеді.

Отандық Орталық банк, ақша-несие саясатының режиміне бағытталған негізгі инфляцияны көрсете алады. Бұл режимді сақтау және ұлттық валютаны сатып алу қабілетінің тиісті деңгейін қамтамасыз етеді. 2016 жылдың қыркүйегінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми жариялаған деректеріне сәйкес елдегі инфляция деңгейі 6-8 %, орта мерзімдік инфляция бойынша 16,6 %-ды құрады [28].

Импорт алмастыруды құрмай жатып, баға тұрақтылығын жасау мүмкін емес. Инвестициялық ресурстарды дамыту үшін импорт алмастырушы өндіріс қажет. Ол ғана емес, ресурстардың болуына, сондай-ақ олардың қол жетімділігіне назар аудару қажет. Кәсіпорында капитал құнының өсу саясаты кері әсерін тигізеді, яғни пайыздық мөлшерлемелердің бірі олардың іскерлік белсенділігін баяулатуы мүмкін. Сондай-ақ, қаржылық және монетарлық күйзелістер болған кәсіпкерлік субъектілері,

арасынан сенімді және тұрақты қарыз алушылардың жоқтығы проблема болып қалып жатыр және 2007-2008 ж. толық күйзелістерден кейін қалпына келер емес.

Әрине, мемлекеттік түрлі бағдарламаларды іске асыру арқылы белгілі бір сектор / саланы қолдауға болады, бірақ бұл бағдарламалар республикалық бюджет туралы қосымша жүктемеге алып келеді, резервтік қорлар жұмсау банк секторындағы өтімділікті арттыруға тырысады.

Оның нәтижесі – РЕПО операциялары секторында қор нарығы үшін сұраныстың айтарлықтай сомасы, своптар және спот шарттар, банктердің қысқа мерзімді өтімді активтердің ірі мәмілелері (3-кестені қараңыз). Ақша бірліктері параметрлерінің (4-кестені қараңыз) өсуі, инфляцияның жоғары деңгейі дәлел.

3-кесте

**Қазақстан қор биржасы нарығының көлемі мен құрылымы
(тоғыз ай)**

Биржалық сектор нарығы	млрд тенгеде					
	1-9, 2016		1-9, 2015		Тренд	
	Көлемі	%	Көлемі	%	Көлемі	%
1	2	3	4	5	6	7
Шетел валютасы	27 349,0	37,4	49 454,8	74,4	-22 105,8	-44,7
– спот-нарығы	7 945,9	10,9	8 188,7	12,3	-242,8	-3,0
– своп-нарығы	19 403,1	26,5	41 266,1	62,1	-21 863,0	-53,0
Қазақстандық МБҚ	415,8	0,6	396,5	0,6	19,2	4,8
– алғашқы нарық	218,2	0,3	389,6	0,6	-171,4	-44,0
– қайталама нарық	197,5	0,3	7,0	<0,1	190,6	2 736,5
Акциялар	132,8	0,2	875,4	1,3	-742,6	-84,8
ҰБ корпоративтік қарыздар	381,5	0,5	840,7	1,3	-459,2	-54,6
РЕПО операциялары	44 892,7	61,4	14 931,7	22,5	29 961,1	200,7
– МБҚ бойынша авто РЕПО	44 752,3	61,2	14 884,5	22,4	29 867,8	200,7
–ҰБ бойынша «тікелей» РЕПО	9,3	<0,1	3,5	<0,1	5,8	166,4

1	2	3	4	5	6	7
– ҰБ бойынша авто РЕПО	131,2	0,2	43,7	0,1	87,5	199,9
ҰБ инвестиция корлары	0,5	<0,1	0	0	0,5	-
ҚМ облигациялары және фьючерстері	<0,1	<0,1	0	0	<0,1	-
Сауданың жалпы көлемі	73 172,4	100,0	66 499,2	100,0	6 673,2	10,0
<i>Ескерту:</i> Қазақстанның қор биржасы ұсынған мәліметтер негізінде құрастырылған [36]						

Кестеге сәйкес, 2015 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда, ағымдағы жылдың алғашқы тоғыз айында сауда көлемінің 10 %-ға өсуі байқалады. Қор биржасы нарығында ең төменгі араласу саясатының бір бөлігі ретінде ұлттық валюта бағамының бағасы, сондай-ақ, Орталық банктің тұрақтандыру үшін басқа да шаралары 22 трлн шетелдік валютадағы операциялар көлемінің төмендеуі ретінде байқалады. 29 трлн мөлшерінде мөлшері, қысқа мерзімді ақша нарығының өтімділігін көрсететін РЕПО секторында өсу жылдамдығы бар. Корпоративтік бағалы қағаздар секторындағы сауда-саттық көлемінің айтарлықтай төмендеуін атап өту қажет, яғни акция мен облигациялардың, сондай-ақ мемлекеттік міндеттемелердің алғашқы орналастыру көлемінің де төмендеуі байқалды, ал ұзақ мерзімді инвестициялар экономиканың қажеттіліктеріне жұмсалмайды.

4-кестеде ақша агрегаттарының өзгеруі үрдістерін қарастырайық.

4-кесте

Ақша агрегаттары, млн. тенге

	Желтоқсан 2015	Маусым 2016	Шілде 2016	Тамыз 2016
1	2	3	4	5
1. Ақша базасы (резервтік ақшалар)	4 750 422	4 894 149	4 452 803	4 524 027
<i>Айлық өзгеріс, %</i>	-1,4	8,9	-9	1,6
<i>Жылдың басынан болған өзгеріс, % соның ішінде</i>	39,2	3	-6,3	-4,8

1	2	3	4	5
1.1. ҰБ тыс болған қолма-қол ақша	1 494 930	1 825 191	1 862 000	1 828 619
1.2. ЕДБ және басқа ұйымдардың депозиттері				
ҚР ҰБ -те	3 255 492	3 068 957	2 590 803	2 695 408
Ақша базасы (тар мағынада)	4 670 670	4 285 886	4 158 349	4 257 599
<i>Айлық өзгерістер, %</i>	-0,7	4,3	-3	2,4
<i>Жылдың басынан болған өзгеріс, % соның ішінде:</i>	41	-8,2	-11	-8,8
ЕДБ-нің ҰБ-тегі резервтік депозиттері	2 755 913	2 041 405	1 692 299	1 954 400
2. М0 (айналымдағы қолма-қол ақшалар)	1 236 973	1 582 258	1 593 378	1 548 974
<i>Айлық өзгерістер, %</i>	3,9	6,5	0,7	-2,8
<i>Жылдың басынан болған өзгеріс, %</i>	10,2	27,9	28,8	25,2
3. М1	3 032 362	4 220 880	4 226 445	4 026 363
<i>Айлық өзгерістер, %</i>	0,6	6,7	0,1	-4,7
<i>Жылдың басынан болған өзгеріс, % соның ішінде:</i>	1,7	39,2	39,4	32,8
3.1. Тұрғындарға шаққандағы депозит мөлшері	395 604	454 767	456 231	422 334
3.2. Банктік емес заңды тұлғалардың аудармалы депозиттері	1 399 785	2 183 856	2 176 836	2 055 055
4. М2	8 600 161	10 669 976	11 241 337	10 923 646
<i>Айлық өзгерістер, %</i>	-3,5	5,1	5,4	-2,8
<i>Жылдың басынан болған өзгеріс, % соның ішінде:</i>	7,9	24,1	30,7	27
4.1. Теңгедегі басқа да аудармалы депозиттер	1 184 282	1 981 860	2 092 061	2 040 028
4.2. Теңгедегі басқа да банктік емес заңды тұлғалардың аудармалы депозиттері	4 383 517	4 467 236	4 922 831	4 857 255

1	2	3	4	5
5. М3 (ақша массасы)	17 207 454	18 399 437	19 492 163	18 899 979
<i>Айлық өзгерістер, %</i>	3,1	2,3	5,9	-3
<i>Жылдың басынан болған өзгеріс, % соның ішінде:</i>	34,3	6,9	13,3	9,8
5.1 Тұрғындардың шетел валютасындағы басқа да депозиттері	5 212 823	4 598 754	4 791 205	4 698 013
5.2 Банктік емес заңды тұлғалардың шетел валютасындағы депозиттері	3 394 470	3 130 707	3 459 621	3 278 320
<i>Ескерту: ҚР ҰБ мәліметтері негізінде құрастырылған [28]</i>				

Кесте мәліметтеріне сүйенсек, онда М0 (25,2 %), М1 (32,8 %), М2 (27 %), М3 (9,8 %) агрегаттарының өскенін, сонымен қатар ҚР ҰБ тыс қолма-қол ақша айналымы (22 %) 2016 жылдың тамызында 2015 жылдың желтоқсанына қарағанда өскенін көреміз.

Ұлттық банктің жылдық есебіне қарасақ, 2014 жылы Қаржы министрлігінің бағалы қағаздарымен ішкі нарықта 47 аукцион өткізілген. 2013 жылмен салыстырғанда МБҚ эмиссиясының көлемі 14 %-ға азайған, яғни 853,98 млрд теңгені құрап отыр (2013 жылы – 989,28 млрд теңге), оның ішінде қысқа мерзімді – 1,44 млрд теңге, орта мерзімді – 71,99 млрд теңге, ұзақ мерзімді – 780,55 млрд теңге. Алғашқы нарықта МБҚ сатудың мақсаты мемлекеттік бюджетті қаржыландыру болып табылады. Егер МБҚ құралдарын қайталама нарықта сататын болса, онда ҚР ҰБ қатысушыларға ұлттық валютамызда бірқатар жеңілдіктер ұсынады. Ал керісінше МБҚ сатып алған кезде болса, онда ҚР ҰБ нарықтағы ақша массасын азайту арқылы бақылау жасайды [7].

ҚР ҰБ ақша-несие саясатына сәйкес нарыққа ноталар шығара алады. 2015 жылдың 1 қаңтарындағы мәліметтерге сәйкес айналымдағы қысқа мерзімді ноталардың құны 27,08 млрд теңге (номиналды құны). ҚР ҰБ қысқа мерзімді ноталары

2013 жылмен салыстырғанда 2014 жылы 3,2 %-ға өсіп, 82,08 млрд теңгені құрады (2013 жылы – 79,56 млрд теңге). ҚР ҰБ қысқа мерзімді ноталарынан алынатын орташа табыс 2014 жылы, жылдық 3,15 %-ға тең (2013 жылы – 1,14 %), орташа айналым мерзімі 95,24 күн (2013 жылы – 95,42 күн). ҚР ҰБ ноталары биржада айналыста болады және көбіне оны қаржылық ұйымдар сатып алады. Бұл ноталарды ҚР ҰБ артық ақша массасын нарықтан алу және осы арқылы инфляцияны тежеу үшін шығарады [7].

2014 жыл көлемінде ҚР ҰБ биржалық саудаға араласу арқылы мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алды. Мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алудың номиналдық құны 227,10 млрд теңгеге тең болды. 2014 жылы ҚР ҰБ қысқа мерзімді ноталарды мерзімінен бұрын сатып алу операцияларын жүргізген жоқ [7].

ҚР ҰБ биржада «кері РЕПО» операциясын 8 361,21 млрд теңгеге жүргізді, бұл операциялардың орташа мерзімі – 20,20 күн, ал жылдық орташа табысы – 7,26 %. Ал «тікелей РЕПО» операциялары 63,83 млрд теңге сомасында болды, операциялардың орташа мерзімі – 7,19 күн, ал жылдық орташа табысы – 4,49 %. ҚР ҰБ РЕПО операцияларына қатысуының себебі – тікелей МБҚ-ды сату және сатып алу, сонымен қатар нота шығару себептерімен бірдей [7].

ҚР ҰБ мемлекеттік бағалы қағаздар портфелі 2015 жылдың 1 қаңтарында 412,81 млрд теңгені құрады [7].

Инфляцияның өсу қарқынын келесі кестеде қарастырайық.

5-кесте

Жылдық пайыз түріндегі тұтыну бағаларының деңгейі

Мемлекет/ мемлекет топтары	1998 - 2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 жос- пар	2017 жос- пар
АҚШ	2,6	3,8	-0,3	1,6	3,1	2,1	1,5	1,5	0,1	1,2	2,3
Еуроаймақ	2,0	3,3	0,3	1,6	2,7	2,5	1,3	0,4	0	0,3	1,1
Жапония	-0,2	1,4	-1,4	-0,7	-0,3	-0,1	0,3	2,8	0,8	-0,2	0,5
ТМД	19,7	15,4	11,1	7,2	9,7	6,2	6,4	8,1	15,5	8,4	6,3
Ресей	21,2	14,1	11,7	6,9	8,4	5,1	6,8	7,8	15,5	7,2	5,0
Қазақстан	8,3	17,1	7,3	7,1	8,3	5,1	5,8	6,7	6,5	13,1	9,3
Қырғызстан	9,7	24,5	6,8	7,8	16,6	2,8	6,6	7,5	6,5	1,1	7,4

Ескерту: ҚМ мәліметтері бойынша «World Economic Outlook. October 2016» [23]

5-кесте мәліметтері бойынша ағымдағы жылы Қазақстанда Ресей мен Қырғызстан, соның ішінде ТМД елдері арасында инфляцияның жоғары болжанатын жылдамдығын көрсетеді. ХВҚ елдерін Қазақстанмен салыстырғанда (болжам) 2016 жылы ХВҚ саналады – Суринам Республикасы (67,1 %), Украина (15 %), Гаити (13,3 %), сондай-ақ Африкада кейбір елдерге қарағанда инфляцияның жоғары қарқынын көрсетеді [23]. Өз кезегінде, дамыған елдерде инфляция деңгейін және тіпті оның теріс мәндері байқалады.

Ұлттық экономиканың бірінші кезектегі маңызды деректеріне тауарлар бағасының өсуі әсер етеді, екіншіден, ұлттық валютадағы артық өтімділігі, «инфляцияны» жаһандық құбылысқа қарсы туындаған және ұлттық валютаның сатып алу қабілеті теріс әсер етеді.

Осылайша, артық өтімділік инфляцияның деңгейіне әсер ете отырып, ақша нарығының «қызып кетуіне» алып келеді. Орталық банктің ашық нарықтағы операциялары және ноталарды шығаруы қысқа мерзімде ақша-несиелік реттеу жүргізуге мүмкіндік береді, сонымен бірге біршама ұзақ мерзімді әсері бар артық өтімділікті жою бойынша қосымша шараларды жүргізудің қажеттігін білдіретін белгілер бар.

Қазіргі уақытта, ақша-несие саясатының қатаңдылығы сезіледі. 2015 жылы 26 мамырдағы ХВҚ миссиясының қорытынды мәлімдемесі бойынша «қатаң ақша-несие саясаты инфляцияны төмендетуге көмектесті, бірақ экономикалық өсу мен несиелеудің төмен деңгейі ұзақ уақыт кезеңі үшін тым жоғары пайыздық мөлшерлемелерді сақтауына байланысты сақтықты талап етеді» [28].

Осылайша, ҚР ҰБ ақша-несие саясатын жүргізу барысында ноталарды шығарады және оларды орналастырады, сондай-ақ KASE аймағында түрлі биржалық операцияларды жүзеге асырып отырады. Оған мысал ретінде ашық нарықта валюталық своптарды шығару арқылы валюталық интервенцияны айта аламыз. Бірақ 2020 жылға дейін инфляциялық таргеттеу саясатын ұстанатын болғандықтан, шетел валюталарымен болатын операцияларды қысқартып, теңгені «еркін айналымға» жіберген болатын.

Бақылау сұрақтары:

1. Қазіргі кезде инфляцияның деңгейі қандай?
2. Инфляцияны реттеу үшін ҚР ҰБ қандай шараларды жүзеге асырады?
3. ҚР ҰБ ақша нарығын реттеуінің маңызы неде?
4. ҚР ҰБ несие нарығын реттеуінің маңызы неде?
5. 2010 жылдан бастап ҚР-да ақша-несие саясатының қандай режимі қолданылуда?
6. Қазіргі кезде еліміздің қор биржасының жағдайы қандай?
7. Орта мерзімді инфляцияның болжау көрсеткіші қандай?

3.3. Алтын-валюталық резервтерді басқару ерекшеліктері

Елдің бірінші банкінің маңызды мақсаты – алтын-валюталық резервтерінің құрылуы мен сақталуы. Мұндай резервтер мемлекеттің шетелдік және ішкі контр-серіктестерінің алдындағы міндеттемелерін өтеудегі қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, жиналған резервтер ұлттық валютаны қолдауға, яғни оның айырбас бағамының тұрақтылығын қамтамасыз етуге қолданылады.

ҚР ҰБ-тің 2015 жыл бойынша берген есептілігіне сәйкес ҚР ҰБ-тің 2015 жылдың соңына алтын-валюталық активтердің жалпы көлемі 27,9 млрд АҚШ долларын құраған, бұл 2014 жылдың көрсеткішінен 1,3 млрд АҚШ долларына кем. 2015 жылы активтердің валюталық бөлігінің өзгерісі Ұлттық банктің банкаралық нарық пен қор биржасындағы валютаның нетто-сатылымымен, кассалық операциялар және ҚР ҰБ бағалы заттарының сақталу орталығындағы қолма-қол шетелдік валютаның жалпы көлемінің өсуімен, сыртқы және ішкі нарықтардағы алтынның нетто-сатуларымен, ҚР Қаржы Министрлігінің еурооблигацияларды шығару бойынша келісімшарттардан келетін кірістермен және Ұлттық Қордың қаражаттарын қайта конвертациялау операцияларымен түсіндіріледі.

Сонымен қатар, бағалы металдардың Лондон қауымдастығының мәліметтеріне сәйкес, алтынның әлемдік бағасы 2015 жылдың 1 қаңтарындағы унция үшін 1 206,0 АҚШ долларынан 2016 жылдың 1 қаңтарындағы унция үшін 1 060,0 АҚШ долларына дейін 12,1 %-ға төмендеген. ҚР ҰБ-нің жүргізген опера-

цияларының қорытындысына сәйкес таза алтын-валюталық активтер 2015 жылдың қорытындысы бойынша 1,3 млрд. АҚШ долларға төмендеп, 27,0 млрд. АҚШ долларын құраған [8, 28].

Алтын-валюталық резервтерді құру тұжырымдамасын зерттеу үшін 2015 жылдың 17 маусымындағы № 112 ҚР ҰБ-тің басқармасының қаулысымен қабылданған алтын-валюталық активтерін басқару бойынша Инвестициялық стратегиясын қарастырайық.

Инвестициялық стратегияға сәйкес Қазақстан Республикасының алтын-валюталық активтері:

- 1) өтімділік портфелі;
- 2) инвестициялық портфель;
- 3) стратегиялық портфель;
- 4) даму үстіндегі нарықтар портфелі;
- 5) баламалы құралдар портфелі;
- 6) алтын портфелі [10].

Берілген алғашқы төрт портфель астындағы екеуінің ерекшеліктерін есекере отырып, биржалық құралдарды қолдануға негізделген.

1. Өтімділік портфелі ақша-несие саясатын жүргізудегі операциялардың жүзеге асырылуы, өтімділік пен сақтаушылықтың жоғарғы деңгейін қамтамасыз ету, валютаға қысқа мерзімді сұранысты қанағаттандыру және сыртқы мемлекеттік қарызды өтеуге арналған. Биржалық нарықтың құралдарын қолдана отырып, Орталық банк ұлттық валютаның айырбас бағамының тұрақтылығын қолдайды және ашық нарықтағы өзге де операцияларды жүргізеді. ҚР ҰБ шетелдік валюталар саласының, мемлекеттік бағалы қағаздар мен биржадағы РЕПО операциялардың белсенді қатысушысы болып табылады.

2. Инвестициялық портфельдің мақсаттары қысқа мерзімді және орта мерзімді болашақтағы активтердің табыстылығының сақталуы және артуы болып табылады. Үлгілік портфель ретінде шет ел үкіметтерінің мемлекеттік бағалы қағаздары негіз болып табылатын келесідей индекстер жатады:

- АҚШ – ML US Treasuries, 0-3 Yrs (G1QA);
- ЕО – ML 0-3 Year All Euro Government Index, DE, FR, NL, AT, LU, FI (EBDF);
- Ұлыбритания – M \L UK Gilts, 0-3 Yrs (GBL0);

- Жапония – ML Japanese Governments, 0-3 Yrs (G1YA);
- Австралия – ML Australian Government Index, 0-3 Yrs (GJBT);
- Канада – ML Canadian Government Index, 0-3 Yrs (GBCJ);
- Оңтүстік Корея – ML South Korean Government Index, 0-3 Yrs (GBSK).

3. Стратегиялық портфель орта және ұзақ мерзімді болашақтағы активтердің табыстылығын, сондай-ақ әртарапандырылуын қамтамасыз етеді. Стратегиялық портфельге арналған активтер келесідей тәртіппен бөлінеді:

1. Инвестициялық деңгейдің әлемдік корпоративті бағалы қағаздары (Global Investment Grade Corporates);
2. Дамыған елдердің акциялары (Global Equity);
3. Дамушы елдердің облигациялары (Emerging market debt);
4. Конвертацияланатын корпоративті облигациялар (Convertible corporates).

4. Дамушы нарықтардың портфельдерінің активтері Орталық банкпен жергілікті валюта мен қазақстандық теңгені сату немесе сатып алу жөнінде келісімшарттары көзделген мемлекеттердің валюталарынан құрылады, мысалы, қытай юані [10].

Алтын-валюталық активтер келесідей қаржылық құралдарға инвестицияланады:

- 1) қолма-қол валютаға;
- 2) дисконтты бағалы қағаздар, депозиттік сертификаттар және коммерциялық құжаттар;
- 3) мемлекеттік, агенттік қарыздық міндеттемелер, оның ішінде біріктірілген опциондарымен қоса, халықаралық қаржылық ұйымдардың қарыздық міндеттемелері, корпоративті қарыздық міндеттемелер, міндеттемелерді өтеу бойынша мемлекеттік кепіл беру қарастырылған муниципалды қарыздық міндеттемелер;
- 4) валюталық және алтын депозиттері;
- 5) туынды құралдар;
- 6) дамыған мемлекеттердің акциялары;
- 7) құрылымдық өнімдер;
- 8) баламалы құралдар;
- 9) конвертацияланатын облигациялар [10].

Алтын-валюталық активтерді инвестициялау қаржылық құралдармен жүзеге асырылатын келесідей операциялармен жүргізіледі:

- 1) РЕПО операциялары мен кері РЕПО;
- 2) валюта айырбастаумен байланысты операциялар;
- 3) туынды құралдармен операциялар;
- 4) алтынды сату немесе сатып алумен байланысты операциялар және т.б [10].

Осылайша, Орталық банк мемлекеттің алтын-валюталық резервтерін құрады және оладың инвестициялық басқарылуын жүзеге асырады. Алтын-валюталық резервтердің инвестициялық портфеліне сан алуан шетел валютасында белгіленген жоғары өтімді активтер кіреді.

Бақылау сұрақтары:

1. Алтын-валюталық резервтерді құру мақсатында ҚР ҰБ қандай операцияларды жүзеге асырады?
2. Біздің мемлекетіміздегі алтын-валюталық резервтердің құрылымы қандай?
3. Резервтерді басқаруда қолданылатын инвестициялық стратегиялардың қандай түрлері бар?
4. Алтын-валюталық резервтер портфелінің құрылымын сипатта.
5. Резервтер портфелі үшін қандай құралдар қолданылады?
6. Ұлттық қорды құрудың мақсаттары мен міндеттерін ата.
7. Ұлттық қор портфелінің құрылымы қандай?

ҚОРЫТЫНДЫ

Ақша-несие саясаты – мемлекеттің ақша-несие нарығы мен ақша-несие айналымын ұйымдастыруға және қолдауға бағытталған шаралар кешені.

«Ақша-несие саясаты» терминінің әр түрлі әдебиеттерден алынған мағыналарының үйлесуі негізінде, аталған термин мемлекет экономикасының даму деңгейіне сәйкес келетін жалпы макроэкономикалық мақсаттардың орындалуы мен тұрақты ақша жүйесінің құрылуы қамтамасыз ететін монетарлық механизмді білдіреді.

Ақша-несие саясатының әсер ету салалары – ақша-несие нарығы мен ақша-несие жүйесі. Ақша-несие жүйесі ақша-несиелік ресурстардың мемлекет масштабында шығарылуын, айналымын және сақталуын қамтамасыз ететін қаржылық ұйымдардың жиынтығы болып табылады. Ақша-несие нарығы бірнеше сегменттерден құралады – ақша-несие қатынастарының негізінде құрылатын субнарықтар.

Ақша-несиелік реттеу саласындағы саясат алдына тұрақты, тиімді әрі бәсекеге қабілетті ақша-несие нарығын құру мақсатын қояды.

Ақша-несие нарығына қатысушылар қаржылық құралдармен операциялармен және келісімшарттар жасасқан кезде ақша-несие қатынастарының үдерісінде өз қызмет ерекшеліктерін ескеретін субъектілер болып табылады.

Ақша-несиелік реттеудің артықшылықтарын анықтау мен сәйкестендірілген құралдарды қолдану тұрақты бағаларды қамтамасыз ету, ақша массасы мен ақша айналымын реттеу, төлем жүйесінің құрылуы мен дамуы, жеке жағдайларда қаржы жүйесі мен өзге де салалардың міндеттері мен функцияларын жүзеге асыратын Орталық банктердің құзыретіне кіреді.

Экономикалық мақсаттар мен міндеттерге сәйкес Орталық банктің мақсатына тұрақты бағаны, жұмысбастылықты қолдау және елдің экономикалық өсуін қамтамасыз ету жатады. Ол

инфляция көрсеткіштері, айырбас бағамының деңгейі, макроэкономикалық көрсеткіштер болуы мүмкін. Аталған мақсаттарға сәйкес ақша-несие саясатының келесідей режимдерін айқындауға болады: инфляцияны таргеттеу, айырбас бағамын таргеттеу, «номиналды тежеусіз» ақша-несие саясаты, ақша агрегаттарын таргеттеу.

Ақша-несие саясатының стандартты құралдары есептік мөлшерлеме, пайыздық саясат, резервтік талаптар нормативтері және ашық нарықтағы операциялар болып табылады.

Бірінші деңгейлі банк ақша ұсынысының, ақша агрегаттарының және ақша бағасының – пайыздық мөлшерлеменің реттелуін жүзеге асырады.

Орталық банктер мен өзге де қаржылық биліктер тиімді ақша нарығын құрудағы ағымдағы міндеттерді жүзеге асыратын негізгі рөлді атқарады. Бұл органдар нарықтың өзінің де, оның қатысушыларының да реттелуі мен бақылауын жүргізеді.

Орталық банк әрдайым ақша-несие нарығына және макроэкономикалық көрсеткіштерге мониторинг жүргізеді, соның нәтижесінде ұлттық экономика мен нарықтың ерекшеліктеріне сай шаралар кешенін қалыптастырады.

Қолданыстағы саясат ақша-несие саясатының екі «полуостереінің» – «қымбат» ақша саясаты мен «арзан» ақша саясатының арасында орналасуы мүмкін, басқаша айтқанда рестрикциялық пен экспансионды саясаттар арасында.

Қазақстан Республикасында ақша-несие саясатын құру мен оның жүзеге асырылуына жауапты орган ҚР ҰБ болып табылады. ҚР ҰБ, сонымен қатар, қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдар жөнінде уәкілетті орган екені белгілі.

Автономды ақша-несие саясаты Тәуелсіздік алғалы бері жүзеге асырылып келеді. Оның алғышарттары 1990 жылдардағы реформалар мен нарықтық экономикаға өту үдерісінде айқындалған.

Қазіргі таңда 2020 жылға дейін ҚР ақша-несие саясатымен айқындалған бағыттар қолданылады. Құжатқа сәйкес ҚР ҰБ инфляцияны таргеттеуді жүзеге асыруда, бірақ инфляция қарқыны жоғары болып қала беруде. Девальвациялық болжамдар, ұлттық валютаның айырбас бағамының 2015-2017 жж. тұрақсыздығы субъектілерге қосымша қысым көрсетуге әкеледі.

Жалпы 1993 жылдан бері жүзеге асырылып жатқан ақша-несие саясатын жеткілікті түрде икемді және ішкі, сыртқы нарықтардың конъюктурасына сай саясат ретінде сипаттауға болады.

Елдің бірінші банкінің маңызды міндеті – алтын-валюталық резервтердің қалыптастырылуы мен сақталуы. Мұндай резервтер мемлекеттің шетелдік және ішкі контрсеріктестер алдындағы міндеттемелерін өтеуде қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жинақталған резервтер ұлттық валютаның қолдауына – оның айырбас бағамы мен тұрақтылығын қамтамасыз етуде қолданылады.

Инфляция – ұлттық валютаның құнсыздануы.

Тұтынушылық бағалар индексі – тұтынуға алынатын тауарлар мен қызметтер бағаларының уақыт бойынша өзгеруі.

Ақша базасы (резервті ақшалар) – ҚР ҰБ кассаларындағы, аударылып жатқан және банктердің өзге де депозиттеріндегі, банктік емес қаржылық ұйымдардың депозиттері мен мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың теңгедегі ағымдағы шоттарындағы қолма-қол ақшадан басқа, айналымға шығарылған қолма-қол ақша.

Ақша агрегаты М0 – айналымдағы қолма-қол ақша, яғни банктік жүйеден тыс ақша.

Ақша агрегаты М1 – айналымдағы қолма-қол ақша мен банктік емес заңды тұлғалар мен жеке тұлғалардың теңгедегі депозиттерінің жиынтығы.

Ақша агрегаты М2 – М1 агрегатының сомасы мен теңгедегі өзге де депозиттер, банктік емес заңды тұлғалар мен жеке тұлғалардың шетел валютасындағы депозиттерінің жиынтығы.

Ақша массасы М3 – ұлттық және шетел валютасындағы банктік емес заңды тұлғалар мен жеке тұлғалардың қолма-қол ақшалары мен депозиттерінің сомасы.

Базалық мөлшерлеме – банктік сектордың өтімділігін реттеу, ақша нарығы мен таргеттеу мөлшерлемесіне ықпал жасау мақсатында ақша-несие саясатының позициясын белгілеу үшін ҚР ҰБ-тің пайыздық мөлшерлемесі.

Таргеттеу мөлшерлемесі – ақша-несие саясатының операцияларын жүргізудегі операциялық мақсатта ҚР Ұлттық Банкімен тандалған, ақша нарығының пайыздық мөлшерлемесі.

Банк секторының өтімділігі – төлемдік операцияларды жүзеге асыру мен минималды резервтік талаптарды орындау мақсатында Ұлттық Банкте ұлттық валютада сақталатын екінші деңгейдегі банктердің корреспонденттік шоттардағы қалдығы.

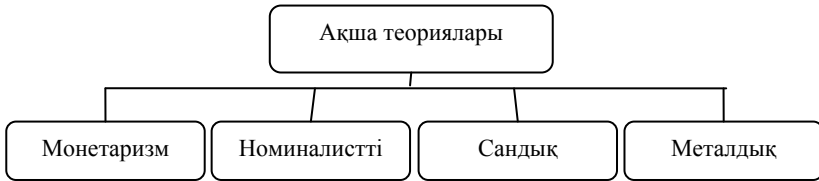
«Валюталық своп» операциялары – алдын-ала келісілген шарттарда анықталған мерзім ішінде кері келісімшартқа отыру міндеттемесімен шетел валютасын ұлттық валютаға айырбастау бойынша конверсиялық жұп операциялары.

РЕПО операциялары – алдын-ала келісілген шарттарда анықталған мерзім ішінде қайтып сатып алу (сату) міндеттемесімен бағалы қағаздарды сату (сатып алу) бойынша операциялар.

ТАПСЫРМАЛАР

1-тапсырма

Ақша туралы тиісті теория постулаттарын көрсетіңіз

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- А) бағалы металдардағы қоғамның байлығын анықтау
- В) ақша бірлігінің сатып алу қабілеті монета немесе банкнотада көрсетілген номиналды құны арқылы анықталады
- С) теория экономиканы ақша-несиелік реттеу қажеттілігін анықтайды
- Д) нарықтық экономикаға тұрақтылық, өзін-өзі реттеушілік және тұрақтылық үшін ұмтылушылық тән
- Е) теория ақша массасы мен тауар бағаларының деңгейі арасындағы өзара байланысты анықтайды

2-тапсырма

Мәтіндегі бос орындарға тиісті терминдерді тізімнен таңдап қойыңыз

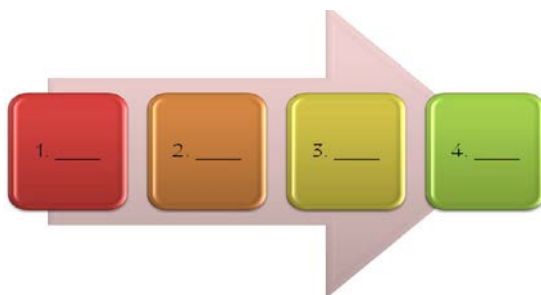
Қазақстандық _____ биржа (KASE) – бұл _____ бастап _____ дейін жасалатын биржалық нарық. KASE _____ болып табылады. KASE-тегі биржалық сауда-саттыққа бағалы қағаздар нарығының қатысушысы болып табылатын _____ қатыса алады. Қор нарығының негізгі акционері _____ болып табылады.

- а) кәсіптік;
- б) сауда-саттық;
- в) мәмілелер;
- г) ұйымдастырушы;
- д) құралдар;
- е) қаржылық;
- ж) әмбебап;
- з) мүшелер;
- и) қор
- ж) Орталық банк.

3-тапсырма

Ұсынылған тізімнен жауап нұсқасын таңдау арқылы ақша эволюциясының ретін көрсетіңіз:

ақша эволюциясы

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. Металл ақша
- B. Тауар баламалары
- C. Электронды ақша
- D. Қағаз ақша

4-тапсырма

Артығын жою арқылы ақшаның негізгі функцияларын сипаттаңыз:

Ақшаны пайдалану және алу мәселесімен біз әр уақытта кезігеміз – күнделікті төлемдер жасау кезінде; тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің құнын бағалау кезінде; жалақы және басқа да табыстар алу кезінде; жеке қаржыны сақтау және көбейту кезінде, мысалы, депозиттер түрінде, т.б. Ақша пайдалану бағытына байланысты түрлі функцияларды атқарады.

Осы функцияларды ақшаның экономикалық және монетарлық үдерістердегі рөліне байланысты анықтаймыз.

Тауарлар мен қызметтердің ақшалай құны тұтынушыларға бірдей тауарлар мен қызметтердің құнын салыстыруға мүмкіндік беретін баға болып табылады. Осылайша, ақша (1) _____ функциясын орындайды.

Керекті өнімді таңдаған тұтынушы сатушыға құнын төлейді, осылайша ақша (2) _____ функциясын жүзеге асырады.

Күнделікті төлемдер біздің шығындарымызды қалыптастырады, бірақ оларды жұмсау үшін алдымен жалақы және басқа да түсімдер түрінде табыс алу қажет. Кірістер мен шығыстар арасындағы оң айырма отбасылық немесе жеке қор құруға мүмкіндік береді (теңге, доллар, еуро және басқа да валюталарда). Бұл ақша қаражаттары (3) _____ функцияны орындайды.

Экономикадағы ақша жиынтығы тұлғалар арасындағы, яғни халық (үй шаруашылығы) пен компаниялар, сондай-ақ басқа да мекемелер арасындағы қолма-қол және қолма-қолсыз ақша айналымын жасауға себепкер болады, бұл ақшаның (4) _____ функциясы.

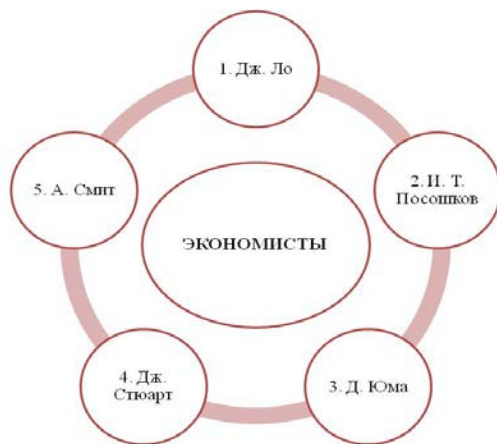
Мемлекеттің ұлттық және шетел валютасында көрсетілген кірістер мен шығыстары бар. Осыған сәйкес әр ел әлемдік төлемдер мен резервтерді қалыптастыру үшін валюталардың нақты тізімін пайдаланады. Бұл валюталар (5) _____ функциясын орындайды.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. Әлемдік ақша
- B. Несие құралы
- C. Айналым құралы
- D. Іс-шаралар құны
- E. Айла-шарғы жасау құралдары
- F. Жинақтау құралы
- G. Төлем құралдары
- H. Баю құралдары
- I. Тұтыну құралдары

5-тапсырма

Экономисттердің ақша жайлы еңбектерін көрсетіңіз:

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. «Ақша туралы» (1752 ж.)
- B. «Кедейшілік пен байлық туралы кітап...» (1724 ж.)
- C. «Ұлтты ақшамен қамтамасыз ету ұсынысымен байланысты ақша және сауда» (1705 ж.)
- D. «Халық байлығының табиғаты мен себептерін зерттеу» (1776 ж.)
- E. «Саяси экономия қағидаларын зерттеу» (1767 ж.)

6-тапсырма

Классикалық теория бойынша ақша саны ақша массасының дәрежесіне байланысты анықталады. Фишер тауарлардың саны баға деңгейіне байланыс-

ты $M \cdot V = Q \cdot P$ формуласын жазған. Фишер формуласын құраушы компоненттерді анықтаңыз:

Q	
P	

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. Халықтың табыс мөлшері
- B. Ақша массасы
- C. Баға
- D. Инфляция деңгейі
- E. Айналымның жылдамдығы
- F. Тауардың саны
- G. Экономикалық субъектілердің саны
- H. Тауарлардың айналым жылдамдығы

7-тапсырма

Экономикада өнімнің бір түрі – машина өндіріледі. Өндірісінің көлемі 200 бірлікті құрайды, бір машина бағасы 5000 АҚШ доллары. Айналыстағы ақша массасы – 500 000 АҚШ доллары. Фишер формуласына сәйкес ақша жылдамдығын анықтаңыз.

8-тапсырма

Экономикада өнімнің бір түрі – станоктар өндіріледі. Өндірісінің көлемі 100 бірлікті құрайды, бір станок бағасы 5000 АҚШ доллары. Ақша айналымының жылдамдығы жылына 4 айналым. Фишер формуласына сәйкес ақша санын анықтаңыз.

9-тапсырма

Экономикада өнімнің бір түрі – станоктар өндіріледі. Өндірісінің көлемі 500 бірлікті құрайды. Ақша айналымының жылдамдығы жылына 2 айналым. Айналыстағы ақша массасы – 250 000. Егер ақша айналымының жылдамдығы жылына 3-ке дейін өссе, Фишер формуласына сәйкес инфляция деңгейін, % бойынша баға өсімінің деңгейін анықтаңыз.

10-тапсырма

Несиенің нысандарын көрсетіңіз:

- (1) _____ ұзақ уақыт пайдаланылатын тұтыну тауарларын сатып алу үшін жеке тұлғаларға беріледі.
- (2) _____ шаруашылық субъектілеріне ұсынылады.
- (3) _____ Жылжымайтын мүлікті: жер, пәтер және ғимараттарды кепілге ала отырып берілетін ұзақ мерзімді несие түрі. Несиенің бұл нысаны тұрғын үй құрылысын қаржыландыру үшін пайдаланылады.

(4) _____ – Мемлекет қарыз алушы болып табылатын несие.
(5) _____ – несиелік қарым-қатынастың тараптары банктер (қарыз алушы да, кредитор да банктер) болып табылады.

(6) _____ – бір заемшыға бірнеше банктер беретін несие.

(7) _____ жабдықтар, шикізат немесе материалдар түрінде ұсынылады.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. Ипотекалық несие
- B. Халықаралық несие желісі
- C. Синдикатталған несие
- D. Шетел валютасындағы несие
- E. Коммерциялық несиелер
- F. Тауарлық несие
- G. Банкаралық несие
- H. Қысқа мерзімді несие
- I. Мемлекеттік несие
- J. Тұтыну несиесі

11-тапсырма

Банк операцияларының қайсысы несиеге жатпайды?

- 1) лизингтік
- 2) факторингтік
- 3) валюталық своп операциясы
- 4) форфейтингтік операция
- 5) вексельдер есебі
- 6) Ислам банктерінің жеке және заңды тұлғаларды сауда делдалдары ретінде қаржыландыруы

7) Ислам банктерінің жалға алу шартымен инвестициялық қызметі

Жауабыңызды нақтылаңыз және операциялардың әрбір түріне анықтама беріңіз.

12-тапсырма

Несиелік қатынастардың субъектілері мен объектілерін анықтаңыз.

Қарыз беру шарттарын көрсетіңіз.

Несие қатынастарының субъектілері болып (1) _____ табылады, олар қарыз қаражатты уақытша пайдаланады _____ (2). Соңғысы кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға немесе тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді, жылжымалы және жылжымайтын мүлікті сатып алу үшін (3) _____ алады.

Кредиторлар болып несие нарығының негізгі және ірі тұлғалары ретінде (4) _____ табылады, сондай-ақ мына субъектілер де (5) _____ кредиторлар болуы мүмкін. Несие (6) _____ шарт негізінде беріледі.

Жеке және заңды тұлғалар несие алуға құқылы.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. Банктер
- B. Жалға берушілер
- C. Банкке
- D. Қарыз алушыға

- F. Қарыз
- G. Салым
- H. Қор биржалары
- I. Банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар.
- J. Кредиторлар
- K. Кірістілік, өтелуі, қамтамасыз етілуі
- L. Төлем, мерзімділік және қайтарымдылық

13-тапсырма

Несие алушы жеке тұлғаның есінен шығып, қалып қойған терминдерді толықтырыңыз.

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қарыз алушы-жеке тұлғаның жадынамасында мынадай ақпараттар болуы тиіс: жалпы (1) _____ қарыз мерзімі, қарыз бойынша төлем мөлшері, түрі (2) _____ (тіркелген немесе құбылмалы), сыйақы мөлшерлемесінің мөлшері (3) _____ және шынайы, жылдық, тиімді, салыстырмалы есептеудегі жалпы сомасы, қарызды өтеу мөлшері, сыйақының қорытынды мөлшері (4) _____, негізгі (5) _____ және сыйақыны мезгілінде төлемегені үшін айыппұлдардың банктік қарыз шартының талаптарына сәйкес, өсімақылардың өзге де түрлері.

Несиелерді өтеу айыпақымен, кепілмен, кепілдіктер және Қазақстан Республикасының заңнамасына немесе шартта көзделген басқа әдістермен қамтамасыз етілуі мүмкін.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. Пайыздық мөлшерлеме
- B. Төлем операциялары бойынша мөлшерлемелерды
- C. Қарыз алушының корреспонденттік шотына соманы және валютасын
- D. Қарыз сомасын және валютасын
- E. Тұрақсыздық айыбын (айыппұл, өсімпұл)
- F. Қайта қаржыландыру мөлшерлемесі
- G. Қамтамасыз ету үшін тарифтер
- H. Борышты
- I. Табысты
- J. Жылына пайыз
- K. Несие валютасы

14-тапсырма

Анықтамаларға сәйкес терминдерді таңдаңыз:

(1) _____ – Ислам банкінің коммерциялық несиелерін беру кезіндегі тауарлардың бағасы түрінде немесе банкке тиесілі ақшаның жылдық мөлшерінің пайызбен есептелген сомасы түрінде анықталатын берілген несие үшін төлем.

2) _____ – қарыз алушы қарыз уақытын анықтауға мүмкіндік береді шарттары туралы, бірақ несие және келісім-шарттың осындай нысандарын банктің ішкі несиелік саясаты туралы белгілі бір ережелерін сомасы мен уақытына заем беруге банктің міндеттемесі;

(3) _____ – несие сомасының өсуі және ол бойынша сыйақы мөлшерлемесі (Ислам банктерінің коммерциялық несиелерді беру кезіндегі қамтамасыз ету маржасының мөлшері).

(4) _____ – банкпен несие ретінде берілген ақша сомасы.

(5) _____ сандық және сапалық сипаттамаларды, оның ішінде тұрақты және жеткілікті табыс болуын немесе болмауын, жұмыс орны мен лауазымын, ағымдағы жұмыс ұзақтығын, жылжымайтын мүлігін және несие тарихы бойынша басқа да банктердің берген қарыздары сияқты көрсеткіштерді қамтитын математикалық және статистикалық модельдер көмегімен қарыз алушы-жеке тұлғаның несиелік қабілеттілігін бағалау жүйесі.

(6) _____ – алынған қарыз сомасы, сыйақы және несие бойынша басқа да төлемдер бойынша міндеттемелерді толық орындау туралы банкпен бірге несиелік келісімге жасасатын және несие шартына қол қоятын жеке немесе заңды тұлға.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. Несие бойынша айыппұл
- B. Несие сыйақысы
- C. Ипотекалық несие
- D. Қарызды өтеу
- E. Несие пролангациясы
- F. Қарыз сомасы
- G. Несие базасы
- H. Несиелік калькулятор
- I. Неселік скоринг
- J. Несие желісі
- K. Ортақ қарыз алушы
- L. Кепіл

15-тапсырма

Бос орындарға сәйкес терминдерді қойыңыз

Ақша-несие саясаты тұрақтылықты (1) _____ және ынталандыруларды (2) _____ қамтамасыз ету мақсатында ақшалай ресурстардың ұсынысын реттеуге бағытталған Орталық банктің іс-шараларын қамтиды.

Ынталандарушы ақша-несие саясаты – (3) _____ экономикалық субъектілердің белсенділігін арттыру мақсатында ақша ұсынысын ынталандыруды көздейді. Ол өндірістің құлдырауы мен жұмыссыздар санының өсуі жағдайында несие көздерін арттыру және экономиканы қалпына келтіру үшін олардың құнын төмендету арқылы жүзеге асырылады.

Шектеуші ақша-несие саясаты – (4) _____ инфляция деңгейінің артуы жағдайында оны бірқалыпты ұстап тұру мақсатында, сондай-ақ экономиканың қызып кетуін болдырмау мақсатында ақша ұсынысын төмендетуді көздейді. Орталық банк несиелеуді шектеу және экономикадағы еркін қолма-қол ақша санын қысқарту үшін ақша-несие құралдарын пайдаланады.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. Ақша-несиелік экспансия
- B. Түсім

- C. Инфляциялық экономикалық өсу
- D. Айналыстағы ақша массасы
- E. Инфляциялық емес экономикалық өсім
- F. Ақша эмиссиясы
- G. Бағасы
- H. Ақша-несиелік рестрикция

16-тапсырма

Бос орындарға сәйкес терминдерді қойыңыз

Есеп (дисконттық) саясаты.

Бірыңғай (қайта қаржыландыру) мөлшерлемені құру арқылы, Орталық банк коммерциялық банктер үшін оның ең төменгі шегін айқындайды. Мұндай мөлшерлеме артатын болса, коммерциялық банктердің Орталық банктегі несиелерінің көлемі (1) _____. Бұл мөлшерлеме (2) _____ несиелік ресурстар құнының өсуіне және керісінше ықпал ете отырып, экономикадағы несиелік құнына тікелей әсер етеді. (3) _____ жағдайда қайта қаржыландыру мөлшерлемесі тұлғалардың коммерциялық банктерден несиелік алуын ынталандырады және жалпы инвестициялық қызметті жаңғыртады.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

- A. Ұлғаяды
- B. Қысқарады
- C. Артуы
- D. Төмендеуі
- E. Жоғарылау
- F. Төмендеу

17-тапсырма

Бос орындарға сәйкес терминдерді қойыңыз

Ашық нарықтағы операциялар

Орталық банк еліміздің қаржы нарығының бағалы қағаздар нарығы, ақша, несиелік және валюта нарықтарының белсенді қатысушысы болып табылады.

Орталық банк резервтердің және өзге де активтердің есебінен шетелдік және ұлттық валютадағы қаржы құралдарын- мемлекеттік және корпоративтік қарыздық (1) _____ сатады немесе сатып алады, сондай-ақ (2) _____ немесе своп операцияларына қатысады. Валюта нарығындағы операциялар арқылы Орталық банк (3) _____ жүргізеді.

Нарық қатысушыларының экономикалық белсенділігін ынталандыру үшін Орталық банк мемлекеттік бағалы қағаздарды (4) _____. Ал инфляция мен инфляциялық күтулердің ұлғаюы жағдайында, Орталық банк мемлекеттік бағалы қағаздарды (5) _____ немесе өзінің қысқа мерзімді қарыз құралдарын (6) _____.

Орталық банк (7) _____ ұлттық валютаны бақылау үшін валюталық интервенциялар жүргізеді. Мысалы ұлттық валютаның (8) _____ кезінде алтын-валюта резервтерінің есебінен ішкі нарықта шетел валютасын

(9) _____ жүзеге асырылуы мүмкін. Ұлттық валютаның (10) _____ жағдайында Орталық банк алтын-валюта резервін толықтыру арқылы шетелдік валютаны (11) _____.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек, жауаптар екі рет қайталануы мүмкін)

- A. РЕПО операциясы
- B. Салым операциясы
- C. Валюталық интервенциялары
- D. Валюталық ынталандыру
- E. Сатып алады
- F. Сатады
- G. Өтеу
- H. Эмиссия
- I. Нығайту
- J. Бағалы қағаздарды
- K. Үлестік құралдар
- L. Сату
- M. Сатып алу
- N. Басылу (әлсіреуі)
- O. Нығайту (нығайту)
- P. Айырбас бағамы

18-тапсырма

Бос орындарға сәйкес терминдерді қойыңыз

Резервтік саясат

Коммерциялық банктердің (2) _____ алдындағы міндеттемелерін орындау кепілі ретінде Орталық банктің шотында сақтауға міндетті депозиттердің көлеміне байланысты Орталық банк (1) _____ талаптарын бекітеді. Ақша-несие саясатының бұл құралы екінші деңгейдегі банктерге қол жетімді ақша сомасына әсер етеді. Ақша-несие саясатын қатаңдату қажет болған жағдайда Орталық банк (3) _____ (4) _____.

Егер экономикалық белсенділікті, сондай-ақ несиелендіру көлемін ынталандыру керек болса Орталық банк осы ережені (5) _____. Осылайша, банктік операциялар үшін қажетті қаражат мөлшерін арттырады немесе төмендетеді.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек, жауаптар екі рет қайталануы мүмкін)

- A. Клиенттері
- B. Мемлекетпен
- C. Көбейтеді
- D. Төмендетеді
- E. Жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесінің нормасы
- F. Міндетті резервтер нормасы

19-тапсырма

Бос орындарға сәйкес терминдерді қойыңыз

Қазақстан Республикасының банк жүйесі (1) _____. Қазақстан Ұлттық Банкі Қазақстан Республикасының (2) _____ болып табылады және Қазақстан Республикасы банк жүйесінің (3) _____ деңгейі болып

табылады. Ерекше құқықтық мәртебесі бар Қазақстанның Даму Банкін қоспағанда, барлық өзге банктер банк жүйесінің (4) _____ деңгейіне жатады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасында (5) _____ қамтамасыз ету. Аталған мақсатқа жету үшін Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі келесі міндеттерді орындауы тиіс:

1) мемлекеттің (6) _____ әзірлеу және іске асыру;

2) төлем жүйелерінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

3) валюталық (7) _____ жүзеге асыру;

4) қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал ету;

5) (8) _____, сондай-ақ құзыреті шегінде өзге де тұлғаларды реттеу, бақылау және қадағалау;

6) құқықтарын қорғаудың барабар деңгейін және (9) _____ заңды мүдделерін қамтамасыз ету;

7) ақша-несие статистикасы және сыртқы сектор статистикасы саласында статистикалық қызметті жүзеге асыру;

8) Қазақстан Республикасының заңдарына және (10) _____ актілерге сәйкес өзге де міндеттер.

Жауап нұсқалары (дұрыс әріпті белгілеу керек)

A. Ақша-несие саясатын

B. Салық саясатын

C. Коммерциялық банкпен

D. Орталық банкпен

E. Қаржылық қызметтерді тұтыну

F. Банк консорциумдарын

G. Төменгі (екінші)

H. Жоғарғы (бірінші)

I. Екі деңгейлі

J. Үш деңгейлі

K. ЖІӨ өсімі

L. Баға тұрақтылығын

M. Бақылау мен реттеуді

N. Ынталандыруды

O. ҚР Президентін

P. ҚР Қаржы министрлігін

Q. ҚР Үкіметін

R. Қаржы нарығын және қаржылық ұйымдарды

S. Салық органдарын

20-тапсырма

Экономикада өнімнің бір түрі – машина өндіріледі. Өндірісінің көлемі 200 бірлікті құрайды, бір машина бағасы 5000 АҚШ доллары. Айналыстағы ақша массасы – 500 000 АҚШ доллары. Фишер формуласына сәйкес ақша жылдамдығын анықтаңыз.

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. Ақша-несиелік реттеу міндеті жүктеледі:

- 1) Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігіне
- 2) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкіне
- 3) Қазақстан Республикасы Үкіметіне
- 4) Қазақстан Республикасы Халық банкіне
- 5) Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығына

2. Орталық банктің айналыстағы ақша массасын кеңейтуге бағытталған саясаты:

- 1) ақша-несиелік экспансия
- 2) ақша-несиелік рестрикция
- 3) валюталық интервенция
- 4) инвестициялық саясат
- 5) іріктеу саясаты

3. Банктердің Орталық банктегі міндетті резервтер нормаларының артуы жатады:

- 1) ақша-несиелік экспансияға
- 2) ақша-несиелік рестрикцияға
- 3) «арзан» ақша саясаты
- 4) ақша агрегатына
- 5) іріктеу саясатына

4. Есептік мөлшерлеменің ресми мөлшерлемесін азайту жатады:

- 1) ақша-несиелік экспансияға
- 2) ақша-несиелік рестрикцияға
- 3) іріктеу саясатына
- 4) ақша массасын қысуға
- 5) «қымбат» ақша саясатына

5. Орталық банктің екінші деңгейдегі банктерді несиелендіруінің салдары болып табылады:

- 1) айналыстағы ақша санына әсер етпейді
- 2) ақша базасының төмендеуі
- 3) айналыстағы ақша санына әсер етпейді
- 4) айналыстағы ақша саны артады
- 5) айналыстағы ақша саны кемиді

6. Орталық банктің мемлекеттік бағалы қағаздарды ашық нарықта сатуы:

- 1) айналыстағы ақша санын азайтады
- 2) айналыстағы ақша санын арттырады
- 3) инфляцияның өсуіне әсер етеді
- 4) экономикалық белсенділікке әсер етеді
- 5) ақша массасының әсер етпейді

7. Қаржы ұйымдарынан Орталық банкке депозиттерді тарту әкеледі:

- 1) айналыстағы ақша саны ұлғаюына
- 2) инфляцияның өсуіне
- 3) айналыстағы ақша санының азаюына
- 4) экономикалық белсенділіктің артуына
- 5) ұлттық валютаның құнсыздануы

8. Орталық банктің мемлекеттік бағалы қағаздарды ашық нарықта сатып алуы:

- 1) айналыстағы ақша санының азаюы
- 2) айналыстағы ақша санының артуы
- 3) инфляцияның төмендеуі
- 4) экономикалық белсенділіктің төмендеуі
- 5) ұлттық валютаның нығаюы

9. Орталық банктің валюталық интервенциясы барысында:

- 1) ұлттық валютаның нығайту үшін шетел валютасын сатады
- 2) ұлттық валютаны нығайту мақсатында шетел валютасын сатып алу
- 3) ұлттық валютаны әлсірету үшін шетел валютасын сатады
- 4) ұлттық валютаны айналысқа шығарады
- 5) қысқа мерзімді міндеттемелерді шығарады

10. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің негізгі мақсаты:

- 1) Республикалық бюджеттің қаржыландыру
- 2) пайда табу
- 3) нарыққа мемлекеттік бағалы қағаздарды эмиссиялау
- 4) инфляция ынталандыру
- 5) баға тұрақтылығын қамтамасыз ету

11. Ақша-несиелік рестрикция саясатының құралдары пайдаланылады:

- 1) айналыстағы ақша мөлшерін арттыру үшін
- 2) айналыстағы ақша санын қысу үшін
- 3) пайыздық мөлшерлемелерді төмендету үшін
- 4) алтынвалюталық активтердің көлемін азайту үшін
- 5) бюджет тапшылығын қаржыландыру үшін

12. Ақша-несие саясатының құралдарының бірі болып табылады:

- 1) валюталық интервенция
- 2) банктерді қадағалау
- 3) қаржы тәуекелдерін сақтандыру
- 4) банктік операцияларды лицензиялау
- 5) бағалы қағаздар нарығының қатысушыларын қадағалау

13. Қазақстан Республикасында қолма-қол ақша шығаруды жүзеге асырады:

- 1) Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі
- 2) Ресей Банкі
- 3) Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
- 4) Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығы
- 5) Халықаралық валюта қоры

14. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі есеп береді:

- 1) Қазақстан Республикасының Президентіне
- 2) Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігіне
- 3) Қазақстан Республикасының Парламентіне
- 4) Қазақстан Республикасының Үкіметіне
- 5) Қазақстан қаржыгерлері қауымдастығына

15. «Арзан ақша» саясатының мәні:

- 1) бюджет тапшылығы қаржыландыру
- 2) қаржы нарығын бақылауды күшейту
- 3) айналыстағы ақша санын арттыруға бағытталған Орталық банктің саясаты
- 4) айналыстағы ақша мөлшерін азайтуға бағытталған Орталық банктің саясаты
- 5) басқа елдердің Орталық банктерімен интеграция

16. Өтімділігі ең төмен ақша агрегаты:

- 1) M0
- 2) M1
- 3) M2
- 4) (x) M3
- 5) L

17. Өтімділігі ең жоғары ақша агрегаты:

- 1) M0
- 2) M1
- 3) M2
- 4) M3
- 5) L

18. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ноталарының шығарылу мақсаты:

- 1) бюджет тапшылығын қаржыландыру

- 2) айналыстағы ақша мөлшерін арттыру
- 3) ақша-несиелік реттеу
- 4) халықтың сатып алу қабілетін ынталандыру
- 5) нарық қатысушыларының экономикалық белсенділігін арттыру

19. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ақша-несие саясатының шеңберінде екінші деңгейдегі банктердің ұлттық валютадағы қысқа мерзімді ішкі міндеттемелері бойынша минималды резервтер нормасының мынадай мөлшері бекітілген:

- 1) 2 %
- 2) 4 %
- 3) 5 %
- 4) 6 %
- 5) 0 %

20. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ақша-несие саясатының шеңберінде екінші деңгейдегі банктердің шетел валютасындағы қысқа мерзімді сыртқы міндеттемелері бойынша минималды резервтік нормасының мынадай мөлшері белгіленген:

- 1) 2 %
- 2) 4 %
- 3) 5 %
- 4) 6 %
- 5) 0 %

21. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі қазіргі уақытта. . . режимін пайдаланады:

- 1) атаулы тірегі жоқ ақша-несие саясаты
- 2) инфляциялық таргеттеу
- 3) ақша агрегаттарын таргеттеу
- 4) долларға қатысты айырбас бағамын таргеттеу
- 5) әлемдік валюта себетіне қатысты айырбас бағамын таргеттеу

22. Тұтыну бағаларының индекcін есептейді:

- 1) Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
- 2) Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығы
- 3) Қазақстан қор биржасы
- 4) Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің статистика комитеті
- 5) Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі

23. Экономикада ЖІӨ-нің көлемі 500 000 АҚШ долларын құрайды. Айналыстағы ақша массасы – 250000 АҚШ доллары, ақша айналысының жылдамдығын (1 жылдағы айналым саны) анықтаңыз:

- 1) 1
- 2) 2

- 3) 3
- 4) 4
- 5) 5

24. Айналыстағы ақша массасы 250 000 АҚШ долларын құрайды, ал ақшаның айналым жылдамдығы жылына 2-ден 4 айналымға дейін өсті. ЖІӨ (АҚШ доллары) өсімін анықтаңыз:

- 1) 100000
- 2) 200000
- 3) 300000
- 4) 400000
- 5) 500000

25. Ақша жылдамдығының жылына 2-ден 3-ке өсуі жағдайында инфляцияны 5%-ға дейін азайту үшін қажетті ақша-несие саясатының құралдарының дұрыс жиынын анықтаңыз. Айналыстағы ақша массасы 500 000 \$:

- 1) Ноталар шығару 150000 АҚШ доллары, мемлекеттік бағалы қағаздарды сату 75000 АҚШ доллары
- 2) Ноталар шығару 300 000 АҚШ доллары, ЕДБ-нің Орталық банктегі резервтік талаптардың сомасы 75000 АҚШ доллары
- 3) Ноталар шығару 170 000 АҚШ доллары, мемлекеттік бағалы қағаздарды сату 75 000 АҚШ доллары, Орталық банктегі ЕДБ-нің резервтік талаптардың сомасы 60 000 АҚШ доллары
- 4) Ноталар шығару 20 000 АҚШ доллары, мемлекеттік бағалы қағаздарды сату 80000 АҚШ доллары, Орталық банктегі ЕДБ-нің резервтік талаптардың сомасы 45000 АҚШ доллары
- 5) Ноталар шығару 150 000 АҚШ доллары, мемлекеттік бағалы қағаздарды сату 150 000 АҚШ доллары, Орталық банктегі ЕДБ-нің резервтік талаптардың сомасы 150 000 АҚШ доллары

26. Ақша жылдамдығының жылына 2-ден 3-ке өсуі жағдайында инфляцияны 5%-ға дейін азайту үшін қажетті ақша-несие саясатының құралдарының дұрыс жиынын анықтаңыз. Айналыстағы ақша массасы 250 000 \$:

- 1) Ноталар шығару 150000 АҚШ доллары, мемлекеттік бағалы қағаздарды сату 75000 АҚШ доллары
- 2) Ноталар шығару 300 000 АҚШ доллары, ЕДБ-нің Орталық банктегі резервтік талаптардың сомасы 75000 АҚШ доллары
- 3) Ноталар шығару 90 000 АҚШ доллары, мемлекеттік бағалы қағаздарды сату 75 000 АҚШ доллары, Орталық банктегі ЕДБ-нің резервтік талаптардың сомасы 60 000 АҚШ доллары
- 4) Ноталар шығару 20 000 АҚШ доллары, мемлекеттік бағалы қағаздарды сату 80000 АҚШ доллары, Орталық банктегі ЕДБ-нің резервтік талаптардың сомасы 45000 АҚШ доллары
- 5) Ноталар шығару 200000 АҚШ доллары

27. Экономикада өнімнің бір түрі – машина өндіріледі. Өндірісінің көлемі 1000 бірлікті құрайды. Ақша айналымының жылдамдығы жылына 2 айналым. Айналыстағы ақша массасы 250 000. Фишер формуласына сәйкес инфляция деңгейін – % бойынша баға өсімінің деңгейін анықтаңыз, егер ақша айналымының жылдамдығы жылына 3-ке дейін өссе:

- 1) 5
- 2) 6
- 3) 10
- 4) 25
- 5) 50

28. Экономикада өнімнің бір түрі – машина өндіріледі. Өндірісінің көлемі 2000 бірлікті құрайды. Ақша айналымының жылдамдығы жылына 2 айналым. Айналыстағы ақша массасы 250 000. Тауар бағасының алдыңғы деңгейін сақтау үшін айналыстағы ақша санын нешеге азайту керек, егер ақша жылдамдығы жылына 3 айналымға дейін өссе:

- 1) 50000
- 2) 10000
- 3) 150000
- 4) 250000
- 5) 300000

29. M0 ақша агрегаты – бұл:

- 1) айналыстағы қолма-қол ақша сомасы және аудармалы депозиттер
- 2) айналыстағы қолма-қол ақша, яғни банк жүйесінен тыс банктік емес заңды тұлғалардың және халықтың теңгедегі ақшалары
- 3) банктік емес заңды тұлға – бейрезиденттердің шетел валютасындағы және халықтың теңгедегі, сондай-ақ аудармалы депозиттер мен M1 ақша агрегаттарының сомасы
- 4) банктік емес заңды тұлға – бейрезиденттердің шетел валютасындағы аудармалы депозиттері және халықтың теңгедегі депозиттерінің, M1 ақша агрегаттарының сомасы
- 5) айналыстағы қолма-қол ақша және аудармалы депозиттері мен резидент емес заңды тұлғалардың шетел валютасындағы және халықтың ұлттық валютадағы басқа да депозиттері

30. M1 ақша агрегаты – бұл:

- 1) айналыстағы қолма-қол ақша сомасы және аудармалы депозиттер
- 2) айналыстағы қолма-қол ақша, яғни банк жүйесінен тыс банктік емес заңды тұлғалардың және халықтың теңгедегі ақшалары
- 3) банктік емес заңды тұлға – бейрезиденттердің шетел валютасындағы және халықтың теңгедегі, сондай-ақ аудармалы депозиттер мен M1 ақша агрегаттарының сомасы
- 4) банктік емес заңды тұлға – бейрезиденттердің шетел валютасындағы аудармалы депозиттері және халықтың теңгедегі депозиттерінің, M1 ақша агрегаттарының сомасы

5) айналыстағы қолма-қол ақша және аудармалы депозиттері мен резидент емес заңды тұлғалардың шетел валютасындағы және халықтың ұлттық валютадағы басқа да депозиттері

31. М2 ақша агрегаты – бұл:

- 1) айналыстағы қолма-қол ақша сомасы және аудармалы депозиттер
- 2) айналыстағы қолма-қол ақша, яғни банк жүйесінен тыс банктік емес заңды тұлғалардың және халықтың теңгедегі ақшалары
- 3) банктік емес заңды тұлға – бейрезиденттердің шетел валютасындағы және халықтың теңгедегі, сондай-ақ аудармалы депозиттер мен М1 ақша агрегаттарының сомасы
- 4) банктік емес заңды тұлға – бейрезиденттердің шетел валютасындағы аудармалы депозиттері және халықтың теңгедегі депозиттерінің, М1 ақша агрегаттарының сомасы
- 5) айналыстағы қолма-қол ақша және аудармалы депозиттері мен резидент емес заңды тұлғалардың шетел валютасындағы және халықтың ұлттық валютадағы басқа да депозиттері

32. М3 ақша агрегаты – бұл:

- 1) айналыстағы қолма-қол ақша сомасы және аудармалы депозиттер
- 2) айналыстағы қолма-қол ақша, яғни банк жүйесінен тыс банктік емес заңды тұлғалардың және халықтың теңгедегі ақшалары
- 3) банктік емес заңды тұлға – бейрезиденттердің шетел валютасындағы және халықтың теңгедегі, сондай-ақ аудармалы депозиттер мен М1 ақша агрегаттарының сомасы
- 4) банктік емес заңды тұлға – бейрезиденттердің шетел валютасындағы аудармалы депозиттері және халықтың теңгедегі депозиттерінің, М1 ақша агрегаттарының сомасы
- 5) Айналыстағы қолма-қол ақша және аудармалы депозиттері мен резидент емес заңды тұлғалардың шетел валютасындағы және халықтың ұлттық валютадағы басқа да депозиттері

33. Базалық мөлшерлеме – бұл:

- 1) банк жүйесінің өтімділігін реттеу, ақша нарығына және таргеттелетін мөлшерлемеге әсер ету мақсатында ақша-несие саясатының ұстанымын көрсету үшін Ұлттық Банк бекітетін пайыздық мөлшерлеме
- 2) Ақша-несие саясатының операцияларын жүргізу кезінде жедел мақсаты ретінде Ұлттық Банк таңдаған ақша нарығының пайыздық мөлшерлемесі
- 3) ағымдағы инфляция деңгейі
- 4) инфляцияның жобаланған деңгейі
- 5) әкімшіліктік, маусымдық сипаттағы кейбір факторлардың ықпалындағы бағаның тұрақсыз, қысқа мерзімді өзгерістерін жоққа шығаратын базалық инфляция

34. Таргеттелетін мөлшерлеме – бұл:

1) банк жүйесінің өтімділігін реттеу, ақша нарығына және таргеттелетін мөлшерлемеге әсер ету мақсатында ақша-несие саясатының ұстанымын көрсету үшін Ұлттық Банк бекітетін пайыздық мөлшерлеме

2) ақша-несие саясатының операцияларын жүргізу кезінде жедел мақсаты ретінде Ұлттық Банк таңдаған ақша нарығының пайыздық мөлшерлемесі

3) ағымдағы инфляция деңгейі

4) инфляцияның жобаланған деңгейі

5) әкімшіліктік, маусымдық сипаттағы кейбір факторлардың ықпалындағы бағаның тұрақсыз, қысқа мерзімді өзгерістерін жоққа шығаратын базалық инфляция

35. Алдын-ала белгіленген шарттардағы белгіленген уақытта қайта сатып алу (сату) шартымен бағалы қағаздарды сатудың (сатып алу) жұпталған операциясы:

1) своп операциясы

2) таргеттеу операциясы

3) «жұқа» баптаулар операциялары

4) банкаралық несие операциясы

5) РЕПО операциясы

36. Алдын-ала белгіленген шарттар бойынша белгілі бір кезең өткеннен кейін кері мәміле жасасу міндеттемесі бар ұлттық валютаның шетел валютасына айырбастау бойынша жұптастырылған операциялар:

1) своп операциясы

2) таргеттеу операциясы

3) «жұқа» баптаулар операциялары

4) банкаралық несие операциясы

5) РЕПО операциясы

37. Төлем операцияларын және ең төменгі резервтік талаптарды орындау мақсатында Ұлттық Банктің корреспонденттік шоттарында ұлттық валютамен сақталатын ЕДБ-дің ақша қалдығы:

1) базалық мөлшерлеме

2) қаржы нарығының операциялық көрсеткіші

3) банк секторының өтімділігі

4) банктердің жиынтық агрегаты

5) банктердің белсенді операциялық көрсеткіші

38. Басқа банктердің Ұлттық Банктегі депозиттерін есептемегендегі ақша базасы:

1) тар ақша базасы

2) ақша базасы

3) резервтік ақша

4) банк секторының өтімділігі

5) қаржы нарығының операциялық көрсеткіші

39. Мемлекеттің ұлттық және шетел валютасында көрсетілген кірістері мен шығыстары бар. Осыған орай, әр ел халықаралық төлемдерді жүзеге асыру және қорларын қалыптастыру үшін халықаралық қоғамдастық таныған, валюталардың нақты тізімін пайдаланады. Бұл валюталар мынадай функциялар атқарады:

- 1) айналым құралы
- 2) әлемдік ақшалар
- 3) күн өлшемі
- 4) жинақтау құралы
- 5) төлем құралы

40. Таргеттелетін мөлшерлеме – бұл:

1) банк жүйесінің өтімділігін реттеу, ақша нарығына және таргеттелетін мөлшерлемеге әсер ету мақсатында ақша-несие саясатының ұстанымын көрсету үшін Ұлттық Банк бекітетін пайыздық мөлшерлеме

2) Ақша-несие саясатының операцияларын жүргізу кезінде жедел мақсаты ретінде Ұлттық Банк таңдаған ақша нарығының пайыздық мөлшерлемесі

- 3) ағымдағы инфляция деңгейі
- 4) инфляцияның жобаланған деңгейі
- 5) әкімшіліктік, маусымдық сипаттағы кейбір факторлардың ықпалындағы бағаның тұрақсыз, қысқа мерзімді өзгерістерін жоққа шығаратын базалық инфляция

41. Ақша-несиелік реттеу саласындағы уәкілетті орган болып табылады:

- 1) Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі
- 2) Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
- 3) Қазақстан Республикасының Үкіметі
- 4) Қазақстан Халық Банкі
- 5) Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығы

42. Тұтынушы қажетті тауарды таңдап, сатушыға оның құнын төлейді. Осылайша, ақша . . . функциясын орындайды:

- 1) айналым құралы
- 2) әлемдік ақшалар
- 3) күн өлшемі
- 4) жинақтау құралы
- 5) төлем құралы

43. Ұзақ уақыт пайдаланылатын тұтыну тауарларын сатып алу үшін жеке тұлғаларға берілетін несие:

- 1) коммерциялық несие
- 2) тауарлық несие
- 3) ипотекалық несие
- 4) тұтынушылық несие
- 5) емлекеттік несие

44. Кәсіпкерлік субъектілер бір-біріне ұсынатын несие:

- 1) коммерциялық несие
- 2) тауарлық несие
- 3) ипотекалық несие
- 4) тұтынушылық несие
- 5) мемлекеттік несие

45. Жылжымайтын мүлікті: жер, пәтер және ғимараттарды кепілге ала отырып, ұзақ мерзімге берілетін несие. Несиенің бұл нысаны тұрғын үйді қаржыландыруда пайдаланылады:

- 1) коммерциялық несие
- 2) тауарлық несие
- 3) ипотекалық несие
- 4) тұтынушылық несие
- 5) мемлекеттік несие

46. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қаржы жүйесінің тұрақтылығын және реттелуін қамтамасыз ету үшін қолданатын жанама әдісі:

- 1) Қаржы нарығының инфрақұрылымдық ұйымдарының, мысалы: ҚР ҰБ Қазақстандық банкаралық есеп айырысу орталығының, бағалы қағаздарды бірыңғай тіркеушінің, жеке тұлғалардың депозиттеріне кепілдік беру қорының акцияларын иелену немесе басқару
- 2) қаржы институттары үшін салық мөлшерлемелерін орнату
- 3) Мемлекеттік бюджет тапшылығын орнату
- 4) Кепілдік беру мен даму қорларын лицензиялау
- 5) лицензиялық алым жинау

47. ҚР ҰБ Басқарма мүшелерінің саны:

- 1) 6 адам
- 2) 8 адам
- 3) 4 адам
- 4) 9 адам
- 5) 5 адам

48. ҚР ҰБ оперативті басқару органы:

- 1) Директорлар кеңесі
- 2) Басқарма
- 3) Бақылау кеңесі
- 4) ҚР Парламенті
- 5) ҚР Үкіметі

49. ҚР ҰБ жоғары органы:

- 1) Директорлар кеңесі
- 2) Басқарма
- 3) Бақылау кеңесі

- 4) ҚР Парламенті
- 5) ҚР Үкіметі

50. ҚР ҰБ валюталық интервенциясы жасалынады:

- 1) шетел валютасын сату-сатып алу және валюталық шарттардың басқа түрлерін өткізу жолымен банкаралық немесе биржалық нарықта қазақстандық теңгеге әсер ету
- 2) мемлекеттік бағалық қағаздарды сату-сатып алу және биржалық нарықта РЕПО операциясын өткізу
- 3) банкарлық және биржалық нарықта ноталар шығару және олармен келісімдер жасау
- 4) шетел валютасында депозиттер тарту
- 5) шетел валютасында несиелер беру

БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ТІЗІМ

1. «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» 2001 жылдың 2 наурызындағы № 162-II Қазақстан Республикасының Заңы (2016 жылғы 26 шілдеде берілген өзгертулер мен толықтырулар).
2. «Қазақстан Республикасының бағалы қағаздар туралы» 2003 жылдың 2 шілдесіндегі № 461-II Қазақстан Республикасының Заңы (2015 жылғы 3 желтоқсанда берілген өзгертулер мен толықтырулар).
3. «Қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарды мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы» 2003 жылдың 4 шілдесіндегі № 474-II Қазақстан Республикасының Заңы (2015 жылғы 24 қарашада берілген өзгертулер мен толықтырулар).
4. «Рұқсаттар мен хабарлама туралы» 2014 жылдың 16 мамырындағы № 202-V Қазақстан Республикасының Заңы (2016 жылғы 14 қаңтарда берілген өзгертулер мен толықтырулар).
5. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі басқармасының 2015 жылдың 24 сәуіріндегі № 67 қаулысымен мақұлданған 2020 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының ақша-несие саясаты (толықтырулар).
6. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі басқармасының 2016 жылдың 28 қарашасындағы № 271 қаулысымен мақұлданған Қазақстан Республикасының ақша-несие саясатының негізгі бағыттары.
7. Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығымен бекітілген 2015 жылдың 28 мамырындағы № 34 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2014 жылға арналған жылдық есебі.
8. Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығымен бекітілген 2015 жылдың 28 мамырдағы № 34 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2015 жылға арналған жылдық есебі.
9. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі басқармасының 2015 жылдың 25 ақпанындағы № 271 қаулысымен мақұлданған Қазақстан Республикасының ақша-несие саясатының негізгі бағыттары.
10. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі басқармасының 2015 жылдың 17 маусымындағы № 112 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің алтын-валюта активтерін басқару бойынша инвестициялық стратегия.
11. «Қазақстан қор биржасы» АҚ биржалық қоғамының 2012 жылдың 29 ақпанындағы № 4 шешімімен бекітілген РЕПО операцияларды жүзеге асыру тәртібі.
12. «Қазақстан қор биржасы» АҚ биржалық кеңесінің 2012 жылдың 29 наурызындағы № 5 шешімімен бекітілген мүшелік жарналар мен биржалық алымдар туралы ереже.
13. «Қазақстан қор биржасы» АҚ биржалық кеңесінің 2013 жылдың 31 қаңтарындағы № 2 шешімімен бекітілген туынды қаржылық құралдармен биржалық сауда ережесі.

14. «Қазақстан қор биржасы» АҚ биржалық кеңесінің 2014 жылдың 14 ақпанындағы № 20 шешімімен бекітілген автоматтық РЕПО нарығының ерекшелігі.
15. «Қазақстан қор биржасы» АҚ биржалық кеңесінің 2004 жылдың 29 қарашасындағы № 29 қаулысымен бекітілген сауданы жүргізу әдістері туралы ережесі (2014 жылғы 28 наурызда берілген өзгертулер мен толықтырулар).
16. «Қазақстан қор биржасы» АҚ басқармасының 2007 жылдың 17 қыркүйегіндегі № 135/1 шешімімен бекітілген қор нарығындағы индикаторларды есептеу әдістемесі (2014 жылғы 21 мамырда берілген өзгертулер мен толықтырулар)
17. «Қазақстан қор биржасы» ЖАҚ биржалық кеңес комитетінің 1999 жылдың 24 қыркүйегіндегі № 6 шешімімен бекітілген шетел валюталарымен сауда жасаудың қорытындысы бойынша есептеуді жүзеге асыру тәртібі (2015 жылғы 8 қазанда берілген өзгертулер мен толықтырулар).
18. Я.С. Ядгаров. История экономических учений: Учебник. – М.: Инфра-М, 2009.
19. А. Мертенс. Инвестиции / Курс лекций по современной финансовой теории. – К., 1997.
20. М. Дорнбуш, С. Фишер. Макроэкономика. – М: ММУ, 1997.
21. Курс экономической теории: учебник. – Киров: АСА, 2004.
22. UN Report «World Economic Situation and Prospects 2015» www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp.../2015wesp_full_en.pdf, 2016.
23. IMF Report «World Economic Outlook. October 2016» <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/pdf/text.pdf>, 2016.
24. Rebecca Burn-Callander. The history of money: from barter to bitcoin/<http://www.telegraph.co.uk/finance/businessclub/money/11174013/The-history-of-money-from-barter-to-bitcoin.html>, 2017.

Интернет-ресурстар тізімі:

25. <http://www.imf.org>
26. Ұлттық банк туралы/nationalbank.kz, 2016.
27. <https://www.nationalbank.kz>, 2017.
28. <http://www.nationalbank.kz/?docid=3330&switch=russian>, 2017.
29. http://www.erewise.com/current-affairs/monetary-and-credit-policy_art533417c97575d.html#.WML24fnyiUk, 2017.
30. <https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/fomc.htm>, 2017.
31. <https://usa.usembassy.de/economy-policy.htm>, 2017.
32. <http://www.bankofengland.co.uk/monetarypolicy/Pages/framework/framework.aspx>, 2017.
33. <http://www.grandars.ru/student/finansy/teorii-deneg.html>, 2017.
34. <https://www.ecb.europa.eu/mopo/intro/html/index.en.html>, 2017.
35. <https://www.kase.kz>, 2017.
36. http://www.banki.ru/wikibank/evropeyskiy_tsentralnyiy_bank

Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі ақша-несие саясатына сәйкес модельдеу мен болжау жүйесі

Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі ақша-несие саясатына сәйкес Ұлттық Банк инфляцияның мақсатты деңгейіне жетуге ықпал ететін салыстырмалы белгісіздік шарттарында ақша-несие саясаты бойынша шешімдер қабылдайды.

Инфляциялық таргеттеу режимінің қолданылу жетістігі негізінен Ұлттық банктің инфляцияны болжау мен экономиканы модельдеу мүмкіндігіне тәуелді. Орталық банктер әртүрлі модельдерді қолданады, мысалы, құрылымдық, макроэкономикалық, жалпы теңдіктің динамикалық және стохастикалық модельдері. Сондай-ақ модельдер теоретикалық және эмпирикалық, қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болып бөлінеді. DSGE Австралияда, Чехияда, Оңтүстік Кореяда, Ұлыбританияда және Мексикада негізгі модель ретінде қолданылады. Тоқсандық-болжамдық модель (QPM) Түркияда, Сербияда және Чилиде негізгі модель ретінде пайдаланылады. Ұлттық банкте әртүрлі құрылымдық және макроэкономикалық модельдер, сонымен қатар макроэкономикалық көрсеткіштерге ақша-несие саясаты шараларының әсеріне талдау жасалатын сателлиттік модельдер қолданылады.

Инфляциялық таргеттеу режиміне өту кезінде Ұлттық банк ақша-несие саясаты жөнінде шешімдер қабылдау үшін талдау мен болжамдау жүйесін енгізеді. Жүйе мынадай компоненттерден тұрады: 1) тоқсандық-прогностикалық модель; 2) ағымдағы бақылау мен қысқа мерзімді болжам моделі; 3) сигналдық модельдер; 4) сателлиттік модель. Жүйеде орталық маңызды ақша-несие саясатында шешім қабылдау мақсатында макроэкономикалық көрсеткіштерді орта мерзімді болжауды жүзеге асыратын тоқсандық-прогностикалық модельді алады. Болашақта аталған модельмен қатар, DSGE класының үлгілері қалыптастырылады. Қазіргі кезде бұл үлгілердің құрылуы қажетті статистикалық мәліметтердің аздығымен тежелген. Жүйедегі қосымша компонент ретінде қысқа мерзімді индикаторлар мен сигналдық, сателлиттік модельдер әрі өтімділікті болжаудың оперативті жүйесі пайдаланылады. Негізгі QPM моделін қолданудың негізгі артықшылығы – оның ақша-несие саясатын жүргізілуі салдарын анықтау мүмкіндігінде. Болжау үдерісі былай жүзеге асырылатын болады: базалық жорамалдардың негізінде 1-2 тоқсанға арналған инфляция мен ЖҰӨ-нің қысқа мерзімді болжамдары жасалынады. Қысқа мерзімді болжаудың нәтижелері QPM үшін 3-6 тоқсанға орта мерзімді болжауға қолданылады. Алынған мәліметтер сателлиттік модельдер арқылы тұрақтылыққа бағаланатын болады. Орта мерзімді болжамның нәтижелері сателлиттік модельдермен расталмаған жағдайда, қысқа мерзімді болжамдағы базалық жорамалдар қайта қарастырылып, мүмкіндігінше QPM моделінің элементтері тексеріледі. Ендігі ақша-несие саясатына арналған ұсыныстар құрылатын инфляция мен өзге де макроэкономикалық көрсеткіштердің болжамы берілген үдерістің қорытынды нәтижесі болып табылады [5].

Оқу басылымы

Асилова Айжан Сәрсенқызы
Нұрғазина Әсел Мұратқызы

АҚША-НЕСИЕ САЯСАТЫ

Оқу құралы

Редакторы *Г. Халидуллаева*
Компьютерде беттеген және
мұқабасын безендірген *Ф. Қалиева*

ИБ №11159

Басуға 19.08.2017 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84^{1/16}.
Көлемі 6,75 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылым. Тапсырыс №4285.

Таралымы 100 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.